

HISTORIA: ZIENTZIA ALA LITERATURA?

Historiari buruzko gogoeta sorta

Pruden Garzia & Iban Zaldúa (arg.)

HISTORIA: ZIENTZIA ALA LITERATURA?

Historiari buruzko gogoeta sorta

© Pruden Garzia, Iban Zaldúa
© Udako Euskal Unibertsitatea

ISBN: 84-86967-66-X
Lege-gordailua: BI- 1321-95

Inprimategia: BOAN, S.A. Padre Larramendi 2. BILBO

Azaleko argazkia: Robert Delaunay

Banatzaileak: UEU. Concha Jenerala 25, 6. BILBO
Zabaltzen: Igerabide, 88 DONOSTIA

AURKIBIDEA

AURKIBIDEA	5
SARRERA	7
ESTATUA, GIZARTEA ETA HISTORIA. Alemaniako historiografia historizismotik historia sozialera	13
<i>Ludger Mees</i>	
HISTORIA BERRIA: BERRIKUNTZAK ETA BERRIKETAK	31
<i>Eugenio Riaño</i>	
HISTORIA INTELEKTUALA EDO INTELEKTUALEN HISTORIA?	47
<i>Pruden Garzia</i>	
HISTORIAREN AINGERUA, EDO, EUSKAL ETNOGRAFIA SURREALISTARI AURRE-HITZAK	65
<i>Joseba Zulaika</i>	
TOPOI NAZIONAL/NAZIONALISTAK ERNAZIMENTUAN: CAMOESen “OS LUSIADAS”	89
<i>Joxe Azurmendi</i>	

SARRERA

Noizean behin historialariok gure ihardueraz hausnarketa bat egitea komeni dugula erabakitzen dugu, eta hausnarketa horretan, normalean, antzinako edota garaiko historialarien lanaz, joerez eta inguruaz hitz egiten edo idazten dugu. Historiaren historia honi historiografia izena eman ohi zaio, gure disziplina zatitzen den azpiarloetako bat dugularik. Nahikoa garatu den azpiarlo bat, gainera, urtero uzta oparoa ematen duen horietakoa, liburu eta artikuloetan alegia. Historiografiari buruzko lanek, gainera, izan ohi dute ezaugarri amankomun bat, alegia, aspergarriak diruditela, batez ere ikasleentzat: ikasturte hasieran, azkar eta trakets azaltzen den gaia asignaturaren historiografiari buruzkoa izan ohi da. Agian ez dugu asmatzen. Historiografia, ordea, oso interesgarria izan daiteke, ez bakarrik gure ezaguera-arlo honen gora beherez jabetzeko, baizik eta Historia bera, garai edo gizarte konkretu bat ezagutzeko; adibide on bat liburu honetan bertan aurki dezakegu Ludger Meesen lanean: alemaniar historiografiari buruzko artikulu hori irakurri ondoren, ia dudarik gabe, hainbat liburu lodi zailtasunez irentsi eta gero baino gehiago jakingo dugu azken bi mendeetako Alemaniako historiari buruz. Eta gauza bera esan dezakegu liburu hau osatzen duten gainontzeko artikuluez: adibidea jartzeko Meesena aukeratu badugu germaniar gizarte-historiaren gorabeherak ezagutzea –printzipioz behintzat– irakurle ez-adituarentzat erakargarritasun eskasa eduki dezakeelako izan da.

Historiaren inguruan mugitzen garenok historiografia lantzean erantzun nahi dugun oinarritzko galdera hau da: Zertarako Historia? Hauxe da historialariok behin baino gehiagotan gure bururari egiten diogun galdera. Eta ikasleek, beren isiltasunaren hormatik, irakaskuntzan dihardutenei akaso galdetzen dietena. Baina bereziki profesionalek maiz planteatzen dugun galdera da. Batez ere garai hauetan, historialari izan nahi dutenen kopurua jeisten ari denean, historia fakultatetako gelak beste karrera batzuk egin ezin izan dituztenek betetzen dituztenean... Nazioarteko mailan historialarion presentzia publikoa (komunikabideetan, gizarteari interesatzen zaizkion arazoen eztabaidetan...) murriztu egin da azken urteotan: lehen historialariek garrantzi handiagoa zuten; kulturaren ehundoko *star*-ak ez baziren ere, jendeak –zenbait jende behintzat– beren izenak eta iritziak ezagutzen eta, are gehiago, kontutan hartzen zituen: Ranke, Mommsen, Carlyle, Toynbee, Bloch, Braudel, Sánchez Albornoz... Nork ezagutzen du, gaurregun, bizirik eta lanean dagoen historialari baten izena? Azken urte hauetan dinamika akademikoaren ondorioz historialarien

kopurua eta proportioa zenbat hazi den kontsideratzen badugu, noski. Beharbada historialariok, begirada ia beti lehenaldira zuzenduta dugularik, ez dugu etorkizun hobeago bat prestatzen lagundu. Hainbestetan errepikatu den leloa –iragana ezagutu behar dela etorkizunean hanka sartze berberak ez errepikatzearen– tontakeria hutsa dirudi, gizakiok betiko erru historikoak eta berriak ere gauzatzeko dugun abilezia kontutan hartzen badugu behintzat. Historia, historialaritza alegia, krisian dagoela diotenak gero eta gehiago dira.

Historiaren krisiaz ari gara. Zein krisi? Fukuyamari buruz (eta batez ere Fukuyamaren kontra) idatzi denari kasu egiten badiogu, *annus horribilis* 1989 litzateke: Berlingo harresiaren erorketa, sistema komunisten amaieraren hasiera, marxismoak eta materialismo historikoak agintzen zuen etorkizun distiratsuren behin betiko iluntzea... Guzti honek zientzia den ala ez denez zalantzapean dugun diziplina hau, Historia, krisian murgilduko zukeen: Ekialdeko *Iraultza Demokratikoak* (sic) umezurtz ugari utzi omen du... Baina krisia ez da oraingo gauza: historialarientzako Historia ia beti krisian egon da. Erregimen sozialisten erorketak espero zitekeena baino zarata intelektual handiagoa eragin du; berez, *marxismo eskolastikoa* deitu izan denaren jarraitzaile ez hain kopurutsuak geratu ziren erreferenterik gabe. Aitortu baino gehiago al zeuden? Edozein kasutan, marxismoaren eta materialismo historikoaren ekarpenak ez daude hilda, E. Acton eta beste batzuek argitaratutako *After the End of History* bilduma bikainean ikusten denez (espainieraz argitaratua: *A propósito del fin de la historia*, Valentzia, Edicions Alfons el Magnànim, 1994). Historiaren krisi horrek, hortaz, lehendik datorren maldan beherako etsipen batean al du oinarri? Izan ere, optimismo *historikoa* nagusi izan zen garai luze baten ondoren, azken hogeitahogei hamar urteotan munduak bizi izan duen krisiak –ez bakarrik ekonomikoa, gainera– gure gizarte-zientzia honi aztorapena ekarri dio, disziplinaren ultraespezializazioan isladatu omen den zerbait. Historia *ezberdinen* jaiotza eta ugalpena testuinguru honetan kokatu beharko genuke: pentsamoldeen historia, historia ekologikoa, historia intelektual, historia politiko berria, emakumeen historia, gizarte historia, soziologia historikoa, ekonomi historia berria, etab. supermerkatu akademikoan nahasten diren kolore biziko etiketa eta iragarki erakargarriak dira... gizartearen beharretatik geroztik eta urrunago dagoen intelektual eta funtzionari talde *onanista* batentzat. Arazoari buelta eman diezaiokegu, noski: agian gizarteari ez zaio batere interesatzen egin dezakeguna eta hauexek dira aurrera jarraitzeko –eta zenbaitek soldata ziurtatzeko– aurkitu ditugun bideak.

Baina historialaritzarako eta historialari “akademikoenganako” arreta faltak ez du esan nahi publikoak historiari uko egin dionik. Eugenio Riañok bere artikuluan aipatzen duen bezala, gure liburudendetako apalak (eta

kioskoak ere bai!) nobela historikoez beterik daude eta (are harrigarriagoa dena, horietariko batzuen literatur kalitateari begiratzen badiogu behintzat) jendeak erosten ditu. Gai historikoa duten erakusketak jendez betetzen dira, urteurren eta mendeurrenik eldarniagarrirenak ponposki eta aurrekontu lodiak xahutuz ospatzen dira, filme historikoek arrakasta izaten jarraitzen dute (*western*-a ere bueltan dator), 90. eta 90. espainiar gizartearen egoera beherakorra hain ondo ispilatzen duten irrati-tertulietan ez da ia inoiz falta historian aditurik –nahiz eta hauek, kurioski, oso gutxitan izan Historian lizentziatuak–; gure telebistan bertan (ETBz ari gara, noski) ez da falta izaten gai historikoei buruzko programarik (zenbatek ikusten duen ez dakigu). Jendeak, hortaz, iraganaren beharra duela erakusten digu, iragana ezagutzeko, iragan bat bereganatzeko beharra duela, alegia. Ez da harritzekoa, panorama honekin, J. Fontana bezalako polemistek gogor salatzea literaturarantz gerturatzeko hainbat historialarik egin duen aukera. Eta honek gure disziplinaren mugen arazora eramaten gaitu. Historiak, XIX. mendetik, zientzia kontsideratua izateko ahalegin itzelak egin ditu. Popper-ek “historizismoari” egin zizkion erasoak alde batera utzita, liburu honen oinarrian dagoen ikastaroan Joseba Zulaikaren hitzaldiaren inguruan (historia “irakurtzeko” aukera ezberdinak zirela eta) sortu zen eztabaida oso adierazgarria izan zen, azken finean literatura eta historiaren arteko muga lainotsuak askok uste genuen baino zabalagoak agertu zitzaizkigulako. Bere artikulua polemikoa irakurtzea Historia-zientziaren sendotasunean buru-belarri sinisten duen orori gomendatzen diogu.

Krisi hau, noski, batipat mendebalde mailan gertatu den zerbait izan da. Euskal Herrian, gainera, beste arazo batzuk ditugu. Baina baita abantaila batzuk ere, gure ustez: historiak, gure historiak alegia, ez du protagonismorik galdu, ez hainbeste, behintzat. Eztabaiden giroak lehenago zuen bortizkeria galdu badu ere, Euskal Herriko historia gezi dialektiko bezala erabiltzen jarraitzen dugu, hauteskunde kanpainero ikusten dugun bezala. Historia, oraindik, euskal eta espainiar nazionalismoen arteko borrokaren bataila-eremuetako bat dugu. Egia da, azken hamarkada hauetan, euskal nazionalismoak izan duela lehentasuna historiaren mi(s)tifikazio prozesuan, eta hainbat historialarik lan izugarria (eta mesedegarria) egin dutela “abertzaleek” finkatutako totem asko deusezteko. Baina ustezko antinazionalismoaz jantzitako historiografiari ere aurrekoen antzeko erruak aurpegira diezaiokegu. Espainia mailan egin den azkenengotako saioa (soilik euskal nazionalismoaren kontra ez badoa ere) hainbeste arrakasta izan duen Fernando García de Cortázarren *Breve historia de España* izango litzateke, Espainiaren ideia historikoa oinarri berri eta modernoetan finkatzen saiatzen delarik; liburu osoak balio duena gastatu nahi ez baduzue, ehun pezetatan “Alianza 100”-ek argitaratutako beronen sarreraren irakurketa biziki gomendatzen dizuegu. Baina historiaren erabilpen hauek ezkorrak izan baldin badaitezke ere, bere alde

ona ere izan dezakete, gure lana gizartearentzako interesgarria eta eraginkorra izateko aukera handiagoa ematen digutelako. Hauxe dugu euskal historialarion desafioetako bat.

Hala eta guztiz ere, zorionez, nazionalismoarena ez da gure artean kitatu beharreko eztabaida bakarra, garrantzitsua izanik ere. Frogagarri gisa, zilegi bekigu liburu honen artikulua guztien aipamen laburra egitea. Lehenengoak, adibidez, Ludger Meesen eskutik, Alemaniako azken mende eta Erdiko historiografiaz dihardu. Urrutiko kontuak nonbait, esan lezake batek, gure gaurko munduan urrutiko konturik balego bezala, edo Rhin-ez bestaldeko historiak gure eguneroko bizitzan eragin zuzenik ez baleuka legez. Muinari atxikiz, historiografia germanikoaren sintesi kritiko eta dokumentatua dugu, hots, ia erabat ezezaguna zaigun alorra, egileak mingostasun apur batez hasieran aipatzen duen gisan. Izan ere, Europako Erdialdeaz dakiguna, ia beti, Paris, Londres edo New Yorken bidez dakigu (kasurik onenean), edota sarriago, Madrilen bitartez. Lehengo eskuko informazioa izateak akuilatuko al gaitu maisu haundi askoren lanean erreparatzera? Alegia, Meinecke, Fischer, Hans Rosenberg, Wehler, Kocka, Puhle... noiz arte ezezagun? Bestalde, eta gurera etorritik, Alemaniako ispiluan begiratzea lagungarri gerta dakiguke agian uste ez dugun tamainan. Horrelako susmoak har daitezke era honetako baieztapenak irakurritik eta gure egoeran proiektatuz: *Alemanien berrikuntza edo modernizazio politikoa berandu burutzeak historiografiaren berrikuntza ere oztopatu eta atzeratu egin zuen.*

Tesi honek badu oihartzunik, zeharkakoa bada ere, Eugenio Riañoren artikuluan, zeinean gogorki kritikatzeko baita gure artean indarra hartu duten zenbait joera berritzaile, berauen bapateko arrakasta neurri haundi batean gure bilakaera politiko aldakor eta berezi xamarrari lotuz. Riañoren eraso nagusia Parisetik datorkigun *Historia Berria*-ren aurka zuzentzen da, bere funts teorikoa, zorrozki aztertu ondoren, kolokan jarritik. Ondorioz, bai Espainian bai Hego Euskal Herrian izan dituen zenbait jarraitzailearen lana aipatzen da, segitu behar ez den bidearen adibidetzat. Funtsean, arruntkeria eta errazkeria ororen aurkako aldarrikapena dugu, beritasunaren jazkera apainaz gure artean zabaldu den txoriburukeria zenbaiten salaketa ozena.

Hirugarren artikuluan Pruden Garziak Historia Intelektualaren alorra jorratzen du, gure artean hain gutxi landu den arlo akademiko honetan txango bat egitea proposatuz. Hala ere, ez da artikulua deskriptiboa; aitzitik, Garziaren kezka nagusia intelektualaren definizio bat eskeintzea da, finean definizio irekia bada ere (galdera-ikurren artean jarria). Horretarako, bere definizio propioa adierazi ondoren, teoriko klasiko batzuen pentsamendua-ren azterketa kritiko bat burutzen du (nagusiki Weber eta Gramsci) guztien arteko erkaketaz irakurleak bere ondorioak atera ditzan. Intelektualen

engaiamendua oraindik ere gai bizia denean gure herrian (horren alde plazaratzen dira behintzat behin eta berriro hemengo intelektual batzuk) ondo dator era horretako aldarrikapenen oinarrian egon daitekeenaz gogoeta egitea, eta beste horrenbeste unibertsitatearen izaeraz, helburuez eta balizko funtzio politikoaz (edo neultraltasunaz).

Joseba Zulaikaren eskutik historialarion gremioa utzi eta Antropologiaren alorrean barneratuko gara, artikulu probokatzaile baten bitartez askoren oinarri ustez sakratuak astinduz eta, era berean, zenbait disidentzia ortodoxoren aurreritzi zurrinak porrokatuz. Walter Benjamin eta On Joxe Migel Barandiaranen arteko enkontru surrealista bat da artikuluaaren aitzakia eta, hari horretatik tiratuz, Historia eta Antropologiaren arteko lotura gatazkatsuak ezezik, bakoitzaren oinarri teorikoei buruzko gogoeta sakon eta jantzia ere aurki daiteke bertan. Hortaz gain, Euskal Herriko ikerketa antropologikoen kritika kupidagabea, batez ere Martínez Gorriarán eta Mikel Azurmendiren lanak aztertuz. Finean, gure herriaren magalean mende honetan garatu den Antropologiaren irakurketa parodikoa, gazi-gozoa. Parodiaren bindikazioa da, ziur aski, lan honen ekarpenik gozagarriena, ez baita teorizazio hutsa, praxi distiratsua baizik Zulaikak eskeini diguna, hots, argudio sakon eta serioak klabe surrealista batean harilkatuz gure egoeraren ulermenaren alderdi ezkutuak ikuskatzeko aukera ezinhobea. Bere Iruñeako hitzaldian sortutako eztabaidari zor dio liburu honek izenburua.

Joxe Azurmendiren lana, aldiz, estuki atxekitzen zaio molde klasikotan artikulu akademikotzat jotzen denari (eruditoa ere esaterik badago) nahiz eta, liburu honetako besteak bezala, ez duen galtzen funtsezko jite polemikoa. Gaia euskaldunen artean agortezina dirudien horietako bat da, hots, nazionalismoaren kontzeptualizazioa eta honi lotutako ondorio epistemologiko guztiak. Egilearen asmoa, berriz, egun indarrean dagoen paradigma (Kuhn-en erara esateko) porrokatzea da, edota, gutxienez, bere baliogarritasunari buruzko zalantza irmoak plazaratzea. Delako paradigma hori, bere formulaziorik ximpleenean, horrela adieraz daiteke: *Nazionalismoa XIX. mendearen hastapenean European asmatutako doktrina politiko bat da* (Elie Kedourie, *Nationalism*, 1966). Baieztapen hori ontzat emanaz egin dute bere lana egun Euskal Herrian eztabaidaezintzat jotzen diren zenbait teoriko (Ernest Gellner edo Eric Hobsbawn, kasu), beraiengan oinarritzen direlarik, berriz, (anti)nazionalismoaren teoriko euskaldun ezagunenak (Aranzadi, Recalde, Juaristi, Unzueta, etab...); zer esanik ez azken hauen epigono ugariak. Artikulu honen bitartez Azurmendik segida ematen dio *Euskaldunak eta espainolak* arrakastatsu hartan hasitako bideari, oraingoan azterketa kasu bakar batera mugatuz eta gizarte-zientzian ohikoa den aparatu kritikoa erabiliz. Edonola ere, tesia orduko berbera da: indarrean den paradigmen baieztapen nagusia errotik ukatu gabe (hau da,

garbi dago nazionalismoa doktrina politiko bat dela), hortik ondorioztatzen den erredukzionismo eta sinplekeria salatzea, fenomeno konplexu bat dimentsio bakar batera mugatzeak izugarri pobretzen eta desbideratzen baitu beronen analisia eta ulerkuntza. Frogagarri gisa Portugaleko testu historiko klasiko baten azterketa zehatzari ekiten dio (Camões-en *Os Lusíadas*), bertan aurkitzen diren *topoi* nazionalistak deskribatuz eta honen bidez nazionalismoaren sustrai zaharren gaian barneratuz. Analisi luze baten ondoren, Azurmendik ozenki salatzen du zientifismoz mozorroturiko zenbait aurreritziren astuntasuna, konplexurik gabeko ikerketa libreria deituz historialaria.

Hala bedi guretzat eta liburu honen irakurlearentzat ere: aska gaitezen nor bere aurreritzi eta azaleko usteen zama astunetik eta ekin diezaiogun inguratzen gaituen errealitatearen azterketari kritika kupidagabearen kriseluaz lagundurik. Lerro hauetan murgiltzean ez dizugu besterik gomendatzen, irakurle.

Liburu honetan agertzen diren artikulua Udako Euskal Unibertsitateko Historia Sailak 1994eko uztailean Iruñean egindako ikastaro batean irakurri ziren lehenengo aldiz. Ikastaroaren izenburua *Historiaren krisia edo historialariena?* izan zen eta bertan parte hartu zuten, hizlari gisa, Ludger Mees, Eugenio Riaño, Pruden Garzia, Joseba Zulaika, Bizente Huizi eta Manex Goienetxe. Azken bien hitzaldiak, tamalez, ez ditugu argitaratu ahal izan. Aldiz, Joxe Azurmendik, gonbidatuta egonik ikastaroan parte hartzerik izan ez zuen arren, bere artikulua igorri digu eta hori dela eta ikus dezakezue. Espero dugu hurrengo urteren batetan ere idazle eta irakurle guztiok (edo ahal dugunok behintzat) bertan elkar ikusteko aukera izango dugula.

Pruden Garzia eta Iban Zaldúa (argitaratzaileak)
UEUko Historia Saila

ESTATUA, GIZARTEA ETA HISTORIA

Alemaniko historiografia historizismotik historia sozialera

EUROPAKO BANAKETA ETA HISTORIOGRAFIAREN BANAKETA

Europako batasun ekonomikoa eta politikoa eraikitzen ari garen honetan, badirudi politika eta ekonomia mailan sarritan ikusten dugun banaketa kultur alorrean ere antzeman daitekeela. Historiografiari dagokionez, behintzat, ez da inolako gehiegikeria baieztatzea Europako iparrean egiten denaz –zenbait salbuespen kenduta– hegoaldean ez garela konturatu ere egiten eta, jakina, beste horrenbeste gertatzen da alderantzizko norabidean. Alemanian, esate baterako, Tuñón de Lararen libururen bat edo bestea kenduta, ez dago historiaren alorrean Espainian argitaratutako libururen itzulpenik. Bestalde, Espainian Frantziako *Annales* eskolari buruzko edozein panfleto argitaratu ohi den bitartean, antza denez, Alemaniko historiografia Martitz planeta bezain urruti gelditzen zaigu, Alemaniko historia eta historiografiari buruzko lanak, bai ikertzaile espainiarrek egindakoak, nahiz alemanetik itzulitakoak, oso urriak baitira. Alemaniko batasuna gertatu ondoren, prentsak Alemanian gertatutakoari arreta handiagoa eskaintzen badio ere, historiografiaz, orohar, ezin da horrelakorik esan, eta defizit honen adierazgarri ugari aurki daiteke. Horrelako adierazgarri benetan eskandalogarria 1992ko udaran Santiago de Compostelan antolatutako nazioarte mailako kongresu erraldoia izan zen. “Xacobeo”aren ospakizunak zirela eta, antolatzaileek aurrekontu garrantzitsua lortu zuten eta horri esker, mundu osoko historialari ugari deitu zuten Santiagora “La historia a debate” gaia eztabaidatzeko asmoz. Alemaniatic etorritako ordezkari bakarra ulergaitza suertatzen zen ingeles sajonianoz mintzatzen zen ekialdeko hiru edo laugarren mailako bizantinista bat izan zen! Baina ez da beharrezkoa horrelako adibide xelebreak aipatzea, azpimarratzen ari garen historia arloko banaketa, edo hobeto esanda, harresi kulturala ikustarazi nahi izanez gero. Espainiako Gaur Egungo Historiaren Historialarien Elkartek argitaratzen duen *Ayer* izeneko aldizkariaren azken alean, 1993ko historiografiari eskainitakoan hain zuzen ere, Alemaniko produkzio historiografikoari buruzko erreferentziarik ez dago, bai ordea, ohi denez, Frantzia eta Britainia Handiari buruzkoak, eta baita Estatu Batuez eta Hego Amerikaz ere¹. Beste datu bat: Santos Juliák *Historia social / sociología histórica* deituriko bere liburuaren sarrerako atalean hizkuntz arazoak direla medio, *expresis verbis* uko

1 *Ayer*, 14, 1994 (Manuel Pérez Ledesma (arg.): *La historia en el 93*. Halere esan egin behar da, aurreko aleetan badagoela Alemaniko historiografiari buruzko artikulu labur bat (Leiberich, Michel, “Problemas actuales de la historiografía alemana” in *Ayer*, 2, 1991, 15.-28. or.). Gainera, bostgarren alea Alemaniko historia eta historiografia ederki ezagutzen duen J.J. Carreras irakasleak zuzendutako Alemaniko estatuari buruzko monografikoa da.

egiten dio Alemaniako historia sozialaren azterketari². Ene uste apaletan, Santos Juliá bezalako historialari bikainarengandik gutxienez esfortzu txiki bat espero zitekeen, Alemaniako historiagrafiari buruzko eta alemana ez diren beste hizkuntzetan argitaratutako lanak bereganatzeko. Datu hauei gehitzen badiegu gaztelaniaz argitaratutako bibliografiaren eskasia³, Alemaniak, bere historiak eta bere historiografiak gure artean ezezagun samarrak izaten jarraitzen dutela baieztatu daiteke.

Halere, Alemanian ohizko bideetatik urruntzen diren eta Europako hegoaldearen historia ezagutarazten saiatzen direnak badauden bezala, hemen ere tradizioaren mugak gainditzen ahalegintzen direnak aurki daitezke⁴ eta aipatutako lan horien bidetik jarraitzea da artikulua honen helburua ere. Alemaniako historia sozialaren sorrera eta garapena ulertu nahi izanez gero, historizismoaren papera gizarte alemanarren barruan ezagutu behar da. Hori aztertu ondoren, bigarren atal batean erakutsiko dugunez, historizismoaren tradizioaren barnean, edo inguruan behintzat, betidanik planteamendu berritzaileak ere egon direla, horietako batzuk historia sozialaren aldekoak. Jarraian, Alemaniako historia soziala zein baldintzetan sortu zen aztertuko da, bukatzeko berari egindako kritiken aipamena egiteko.

HISTORIZISMOAREN SORRERA ETA GARAPENA

Ondorengo lerroetan historizismo-hitza maiz erabiliko dugunez, hitz honen esannahia azaltzea ezinbesteko eginbeharra iruditzen zaigu. Historikoki, hasiera

-
- 2 “De los resultados del encuentro entre historiadores y científicos sociales se ofrecen nada más que los principales o los que, por razones lingüísticas, me lo parecen: no hay incursiones en la pujante nueva historia social alemana o en la variedad de la historia cultural italiana.” Ikus. Juliá, Santos, *Historia social / sociología histórica*, Madril 1989, IX. or.
 - 3 Adibide bat baino ez aipatzearren: Nik dakidanez, Hans-Ulrich Wehler, hau da, Jürgen Kockarekin batera Alemaniako historia sozialaren aintzindariaren eta teorilariaren liburu bakar bat ere ez da gaztelaniaratu, ezta hainbeste eztabaida sortu zuen eta hizkuntza ugaritara itzulitako Bismarcken Inperioari buruzko “klasikoa” ere. Ikus. Wehler, Hans-Ulrich, *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918*, Göttingen 1973 (ondorengo urteetan berrargitarapen ugari!). Kockaren historia sozialari buruzko liburuaren itzulpenak, tamalez, ez du beti lortzen Kockak berak daukan idazkera-estilo argia eta zehatza. Ikus. Kocka, Jürgen, *Historia Social. Concepto, Desarrollo, Problemas*, Alfa,artzelona 1989.
 - 4 Schulin, Ernst, “El desarrollo de la historia social en la historiografía alemana posterior a 1945”, in Castillo, Santiago (koordinatzailea), *La Historia Social en España. Actualidad y perspectivas*, Siglo XXI, Madril 1991, 27.- 46. or.; Abellán, Joaquín, “Historia de los Conceptos (Begriffsgeschichte) e historia social. A propósito del diccionario Geschichtliche Grundbegriffe”, in ibid., 47.-63. or.; Bernecker, Walter L., “La historiografía alemana reciente”, in *Historia Contemporánea*, 1992, 7, 31.- 49. or.; Saez Arance, Antonio, “El honor del burgués: a propósito de la historia social del duelo en Alemania”, in ibid., 6, 1991, 251.-264; Casanova, Julián, *La historia social y los historiadores*, Crítica,artzelona, 1991, bereziki 70.-81. or.; Carreras Ares, Juan José, “El historicismo alemán”, in *Estudios sobre Historia de España (Homenaje a Tuñón de Lara)*, Universidad Internacional Menéndez Pelayo, Madril 1981, 2. alea, 627.-641. or.; Leiberich, op. cit.

batean eta zentzu zabalean, XIX. mendean konzeptu hori erabiltzen denean, historian oinarritutako kontzientzia eta pentsamoldea definitzen da. XX. mendearen hasieratik, berriz, historizismoa hitz polemikoa bihurtzen da, giza zientzien, eta batipat historiografiaren zentzugabetasuna azaltzeko eta salatzeko. Gaurkotasunarekiko inolako loturarik ez daukalako eta historia historiarengatik aztertzen delako, ez ordea, aktualitatea ulertu ahal izateko, honela diote kritikoek, historizismoak ez du inolako baliorik. Nietzschek iadanik 1873an aurreratu zuen kritika hau “Historiak bizitzarako duen abantaila eta desabantaila”ri buruzko bere gogoetetan. Hemen, ordea, historizismoaz aritzen garenean, zentzu hestuagoko definizioa ematen diogu. XIX. mendearen hasieran Alemanian jaio eta ondoren Europa osoan zehar hedatu zen zientzia historiko berria da historizismoa, instituzionalizatu egiten den eta bere metodologia propioa duen zientzia hain zuzen ere⁵.

Zientzia horren historiari gainbegiradtxoa ematen badiogu, honako ondorio honetara iritsiko ginateke: Alemaniaren berrikuntza edo modernizazio politikoa berandu burutzeak historiografiaren berrikuntza ere oztopatu eta atzeratu egin zuen. Barthold Georg Niebuhr (1776-1831) eta ondoren batez ere Leopold von Rankearen eskutik (1795-1886) garatutako zientzia berriak garai horretako gizarte burgesaren gorabehera latzak eta eraldakuntza sakonak isladatzen zituen. Frantziako Iraultzak hasieran eta horren ostean Napoleonen expansionismoak Europako ordenu osoa hankaz gora jarri zuen guztiz, eta hori zela eta, burgeseriak historiaren ataletan gizarte berria antolatzeko eta honi identitate berria emateko orientabideak bilatzen zituen. Hori egin ahal izateko, lehenik eta behin zenbait tradizio apurtu behar ziren: alde batetik, erromantizismoak historiari egindako mitifikazioa, bestetik historiak zeukan beste zientziekiko, batez ere teologia eta filosofiarekiko menpekotasuna. Historia zientziaren metodologia ere berria zen. Ranken ekarpen garrantzitsuenetakoa gaur egun ere bere balioa galdu ez duen iturrien, hau da, idatzitako dokumentuen irakurketa eta azterketa zehatza eta kritikoa da. Ikerlaria bere iharduera horretan gidatzen zuen metodologia hermeneutika zen. Horren arabera, gertakizun historikoak bere testuinguruan kokatu eta interpretatu behar ziren eta horrela historialaria, –Rankek esan zuen bezala– “historian zehar murgildu” eta bere nortasuna guztiz ezabatu ondoren, aztertutako gertakizunaren esanahia ulertzera iritsiko litzateke. Rankerentzat gertaera guztiak indibidualak baldin baziren ere, ahalik eta gertaera gehien aztertuz gero, –horixe zen historizismoaren sortzailearen itxaropena–, historialaria agian hurbilduko litzateke historiaren zentzu orokorra ulertzera, edo gutxienez usaintzera edo susmatzera. Ranke eta bere jarraitzaileen ustez, historiaren norabidea nahitanahiez estatu nazionalen eta gero estatu horien arteko orekaren sorrerarantz zihoan, baita Alemanian ere. Estatua historiaren garapenaren emaitza ia automatikoa baldin bazen, Rankeri ez zitzaion zilegi iruditzen Jainkoak

5 Ikus. Scholtz, G., “Historismus”, in J. Ritter (arg.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 3. alea, Basel 1974, 1141-1147. or.; Jaeger, Friedrich / Rüsen, Jörn, *Geschichte des Historismus*, München 1992, 4.-8. or.

erabakitako historiaren eboluzio naturala oztopatzea, Absolutismoak egiten zuen bezala, baina ezta ere artifizialki bultzatzea, frantsesek 1789an eta 1830ean egin zuten legez. Alemaniako kasuan batipat, historialariak ezinbesteko objetibitatea eta inpartzialtasuna bereganatu nahi izanez gero, historia bera zen bezalakoa onartu beharra zeukan, eta honek esan nahi zuen, azken batean, status quo onartzea. Filosofia hori politikoki bat zetorren Rankek Prusiako gobernuari erakutsitako leialtasunarekin. Arrisku iraultzaileen aurrean, zegoenari eustea iruditzen zitzaion premiazko helburua, hori bai, ideia berriei noizean behin ateak zabalduz, Prusian mendearen hasierako erreformen bitartez gertatu zen bezalaxe. Estatuak, beren arteko harremanak eta goi mailako politikariak historiaren protagonista bakarrak baziren, ez da harritzekoa, modernizazio sozialak eta ekonomikoak sortutako arazoei buruzko aipamen gehiegirik ez aurkitzea Ranke eta bere lagunen lanetan.

Rankek ezarritako oinarri hauek historizismoaren bigarren belaunaldiak estremoetara eramane zituen. Rankek orokorki bere garaiko politikarekiko distantzia gordetzen zuen bitartean, historizismoaren “Eskola Prusiatarra eta Aleman txikia” bezala ezagutzen diren historialariek (Theodor Mommsen, 1817-1903; Heinrich von Treitschke, 1834-1896; Johann Gustav von Droysen 1808-1884; Heinrich von Sybel, 1808-1895) instrumentalizatu egin zuten historia politika zehatz baten mesedetarako. 1848ko iraultzaren porrotaren ostean, eskola honen ordezkari ezagun guztiak Prusiako erreakzioaren aldera pasa ziren, haien ustez Alemaniako estatu nazionalaren osaketa lortzeko gauza zen indar politiko bakarra Prusiako kontserbatzaileak zirelako, ez ordea, Alemaniako burgeseria liberala. Historialari horiek batzen zituen amankomuneko beste ezaugarria Alemania txikiaren aldeko beren joera argia izan zen. Prusiaren aldeko apostu honekin batera militarismo eta autoritarismoaren aldeko apostua egin zuten, Austria Alemaniako batasuna lortzeko oztopoa bezala baztertuz.

Bismarckek azkenean 1870/71n indar militarri esker batasunaren ametsa egia bihurtu zuenean, Alemaniako historialarien artean lehengo liberalismoaren edo demokraziaren arrastorik ia ez zen gelditzen. Prusia eta kontserbatzaileen aldeko zaletasunak ez zuen lekuri utzi planteamendu berrientzat. Niebuhr eta Rankeren historizismoa eta Alemaniako unibertsitateetako mintegi historikoak Europako beste herrietan ere eredutzat hartzen baldin baziren ere, estatu horietan ez zen ematen Alemaniako historialarien artean ezarri zen paradigma monolitikoa. Frantzian, esate baterako, 1870. hamarkadaren bukaeran errepublikanoak nagusitu zirenetik eta hezkuntzaren sistema desklerikalizatu zenetik, historialarien artean pentsakera politiko anitzeko gizonak aurkitzen ditugu, errepublikaren aurrean hotzak eta indiferenteak gelditzen zirenak, baina baita errepublikazale eta demokrata sutsuak ere. Aniztasun politiko honek historiografia mailan ere bere ondorioak izan zituen. Rankeren adibidea jarraituz, Frantziako historialariek hasieran ere mundu politikoa baino aztertzen ez zuten arren, 1890etik aurrera industrializazioak eta gizartearen aldakuntzak eskatzen zuten historiografiaren gaurkotzeaz eztabaidatzeari ekin zioten. Emile Durkheim soziologoak zegoeneko

1887an zorrozki kritikatu zuen Rankeren historizismoa. Durkheimen esanetan, historizismoa ez zen zientzia, gizartea nahiz gizabanakoak neurri handi batean eragiten zituen eta empirikoki aurki eta neur omen zitezkeen arlo sozialeko errealitateak baztertzeko zituelako. Eztabaida honen lehen fruitua Henri Berrek 1900ean argitaratutako *Revue de Synthèse Historique* izan zen⁶.

Bismarckek Alemaniako batasuna gauzatu zuenean eta Inperioa 1888an Enperadore bihurtutako Wilhelm IIaren gidaritzapean potentzia ekonomiko, politiko eta militarra izatera iritsi zenean, Alemaniako historialariek ez zuten bere ohizko bideetatik urruntzeko arrazoirik ikusten. Ohi zen bezala, historia ikuspegi nazional-estataletik aztertzen zuten, eta horrek esan nahi zuen, ezer gertatu ez balitz bezala, estatuek, kanpo arazoetarako politikak eta pertsonai handiek jarraitzen zutela historialari alemandarren interesgune nagusiak, ia bakarrak izaten. Industrializazioak, langile mugimenduak, marxismoak, soziologiak edota kolonialismoak eta inperialismoak suposatzen zuten erronka berrien aurrean itsu gelditzen bait ziren. Status quoa defendatuz eta Rankek estatuen arteko politikari emandako lehentasunari eutsiz, Inperio Wilhelminiko historialariek begi onez ikusten zuten Alemaniako politika militarista eta autoritarioa, estatua indartzea munduko potentzien arteko burrukan garaile ateratzeko ezinbesteko baldintza omen zelako. Horrela, Rankeren parametroek interpretazio naturalista eta askotan darwinista jasotzen zuten⁷. Historizismoaren sortzailearentzat historiaren azken zentzua potentzien arteko oreka lortzea izan bazen, Inperioko zenbait historialarientzat nazio alemandarraren nagusitasuna ezartzean zetzan historiaren benetazko esanahia.

1918ko porrotak, Inperioaren hondamenak eta Weimarko Errepublikaren ezarpenak ez zuten gauza handirik aldatu Alemaniako historialarien artean. Are gehiago: munduko gudaren errudunaren inguruko eztabaidek Alemaniako historialariak defentsiban jartzera behartu zituzten, lehengo politizazioa areagotuz. Rankeren indibidualismoari buruzko legean oinarriturik, historialari gehientsuenek defendatzen zuten Alemaniako bide berezia, alegia, ekonomia modernoa alde batetik, eta politika atzerakoia eta anti-demokratikoa bestetik, batzen zituen bidea, aldi berean Frantziak, Britainia Handiak eta Estatu Batuek hartutako modernizazioarantzeko bide demokratikoa Alemaniako historiaren aurkakoa zela

6 Frantziarekiko konparaketa honi buruzko xehetasun gehiago eskaintzen ditu Iggersek. Ikus. Iggers, Georg G., "Geschichtswissenschaft in Deutschland und Frankreich 1830-1918 und die Rolle der Sozialgeschichte. Ein Vergleich zwischen zwei Traditionen bürgerlicher Geschichtsschreibung" in Kocka, Jürgen (arg.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, 3. alea, München 1988, 175.-199. or.; Burke, Peter, *La Revolución Historiográfica Francesa. La Escuela de los Annales: 1929-1989*, Gedisa, Bartzelona 1993 (berezik 15.-28. or.).

7 "So ist nun der Krieg für jedes Volk ein Kampf um Sein oder Nichtsein geworden: Ausrottung oder Umschmelzung der Nationalitäten wurde die Losung" ("Horrela, guda edozein herrirentzat izan ala ez izanaren galdera erabakiko duen burruka bilakatu da: nazionalitateen exterminazioa edota birfundazioa bihurtu zen lema"), idatzi zuen Max Lenz historialariak. Aipamena: Jaeger / Rüsen, 923. or.

salatuz. Beraz, historialari alemanek ez zuten aprobetxatu 1918ak eskaini zien aukera. Historiografiaren berrikuntzari ekin beharrean, Alemaniako ustezko berezitasunaren defendatzaile eta mitifikatzaile tinkoak bihurtu ziren, edo, garaiko historialari baten hitzetan “iraganaren aldareetan piztututako su sainduaren babesleak”⁸. “Alemantasuna” eta kultur europearraren arteko bereizketa hori frogatu gabeko tesi ahistorikotzat jotzen zuten historialariek (Ernst Troeltsch, Otto Hintze, Veit Valentin), ordea, ezin zuten ohiartzun handirik lortu politizatutako beren lankideen artean.

Historizismoaren tradizioa ikusita, ez da harritzekoa historialari alemanen artean Hitlerren aurkako Marc Bloch bezalako antifaxista zintzo eta ausartarik ez aurkitzea, amankomuneko ikuspuntu dexente baitzituzten historizismo ortodoxoak eta nazionalsozialismoak, hala nola ideia arrazistei (“völkisch”) bidea urratu zien kontsentu nazional-kontserbatzailea; antiliberalismoa; eta Munduko Bigarren Gerratearen hasieran: garaipen militarren lilura. Ondorioz, judu, ezkertiar eta disidente katoliko batzuk beren lanpostuetatik kendu ondoren, historialarien aldetik Hitlerrek ez zuen arazo handirik topatu. Halere, zenbait jarraitzaile sutsu kenduta, distantzia gordetzen zuen sinpatia hotza zen historialari gehienek joera nagusia erregimen berriaren aurrean. Izan ere, erregimenak aldarrikatzen zuen historiaren baldintzarik gabeko erabateko menpekotasuna eta instrumentalizazioa ez baitzeturten bat objektibitatearen inperatiboarekin. Bestalde, “Blut und Boden” (“odola eta lurra”) goraipatzen zituen nazionalsozialismoaren ideologia naturalistak eta darwinistak ez zion lekurik utzi historizismoaren idealismoari. Beraz, erresistentziarik ez, baina erabateko menpekotasunarik ere ez. Oraindik 1937an ospatutako Alemaniako Historialarien Batzar Nazionalean erregimenaren zenbait ordezkari salatatu zuten historiaren alorrean nazionalsozialismoaren ideiak ez zirela behar bezalako neurrian finkatu eta gauzatu. Helburu hori lortu asmoz, 1935ean Walter Franken zuzendaritzapean “Reichsinstitut für Geschichte des neuen Deutschlands” (Alemania Berriaren Historiarako Institutua) sortu zuten agintari faxistek. Dirulaguntza ofizial ugari jaso arren, institutu honek eta bereziki 1945eko maiatzan bere buruaz beste egin zuen zuzendariak historialarien mesprezua jasan behar izan zuten⁹. Garai horretako historialarien burua ere, urte askotan prestigio handiko eta 1856an sortutako *Historische Zeitschrift* izeneko aldizkariaren editorea, Friedrich Meinecke hain zuzen ere, ez zen nazionalsozialisten gustokoa. 1935ean bere postutik dimititzera behartu zuten. Halere, eta honek berriro erakusten digu historialarien joera ambibalentea, 1940an tropa alemanek Frantzia hartu zutenean, Meinecke ere inpresionaturik eta liluraturik gelditu zen, sarritan aipatu den gutun ezagun batean bere lankide bati

8 J.Hashagenen aipamena, in ibid., 95. or. (originala: “Hüter des heiligen Feuers auf den Altären der Vergangenheit”).

9 Heiber, H., *Walter Frank und sein Reichsinstitut für Geschichte des Neuen Deutschlands*, Stuttgart 1966; Schulze, H. “Walter Frank” in Wehler, H.-U. (arg.), *Deutsche Historiker*, VII. alea, Göttingen 1980. 59.-81. or.; Lundgreen, P.(arg.), *Wissenschaft im Dritten Reich*, Frankfurt 1985 (historiari dagokionez ikus. batez ere Ch. Kleßmann eta K. Schreineren artikulua).

adierazi zion bezala¹⁰. Dena den, 1933an Hitlerren “Machtergreifung”a gertatuz geroztik, historialarien pasibitateak, oportunismoak edota faxismoarekiko zaletasunak, baina baita ere agintari berrien presioek, erabat baldintzatu zutela historialarien lana, edo, emigratutako Arthur Rosenbergekin 1938an idatzi zuen bezala, “ikerketa historikoa bizia eta kritikoa ez dago eta ezin zen egon. Hori dela eta, 1933z geroztik historia aleman kritikoa soilik emigrazioan jarraitu zuen bizirik”¹¹.

1918an gertatu ez zen bezala, 1945ean bazirudien historialariek begi bistan zuten katastrofeak emandako astindua aprobetxatuko zutela, beren buruetan aire berriak sartzeko. Izan ere, erantzun beharreko galderak eta kezkek ugariak bait ziren: Nola izan zen posible Hitler? Zergatik Alemanian, eta ez beste estatuetan? Historialariek: zergatik ez zuten aurikusi gertatuko zena? Eta, somatu zitekenean, zergatik ez zioten aurre egin? Zer ondorio atera behar dira etorkizunean horrelakorik berriz gerta ez dadin, eta horretarako, nola eta zertan egokitu eta gaurkotu behar da zientzia historikoa?

Guda amaitu eta urtebete beranduago bi liburu garrantzitsu agitaratu ziren. Bata, Friedrich Meineckek idatzitako *Die Deutsche Katastrophe*¹² izenenburu esanguratsupean, eta bestea Gerhard Ritterrek, Alemaniako historialarien izar berriak aurkeztutakoa (*Geschichte als Bildungsmacht*¹³). 84 urteko eta, begietako gaitzak jota, gutxi irakur zezakeen Meinecke ospetsuak ez ohizko zenbait ideia aurkeztu zuen “Katastrofe Alemana”ri egindako bere saiakeran. Alde batetik, historizista batengandik espero ez zitekeen ikuspegi analitiko soziala azaldu zuen bere liburuan. Meineckerentzat nazismoaren arrazoietakoa bat Europa osoan zehar emandako “mendearen bi olatuak”, hau da mugimendu sozialista alde batetik, eta nazionalista bestetik, eta bien arteko konponezina zen. Bere ustez konponezin horren arrazoiak sozialak ziren, eta hori zela eta, irakurleari barkamena eskatzera behartu zuen bere burua, tesi hori ohizko metodologia idealistarekin bat ez zetorrelako. Bestetik, liburuaren orrialdeetan Meinecke bezalako pertsonai batengan pentsa ezinezko Alemaniako historiarekiko gogoeta kritikak aurki daitezke, hala nola Alemania 1848an Europako liberalisмотik aldendu zela esaten duenean, Prusiako militarismoa salatzen duenean edota Bismarcken agintekeria

10 “Das Gewaltige, das wir erlebt haben, stellt sich ja mit jedem Tage als noch gewaltiger heraus. Gewiß, man muß in Vielem umlernen, aber nicht in Allem”. F.Meinecke A.Kaehleri bidalitako gutuna (1940/7/4). Aipamena: ikus. Jaeger / Rüsen, 96.or.

11 Aipamena: ikus. Schulze, Winfried, *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*, München² 1993, 44. or. (Esaldi osoa: “Eine spätere Zeit wird feststellen müssen, daß seit 1938 eine lebendige und kritische Geschichtsforschung überhaupt nicht mehr existierte und gar nicht existieren konnte, und daß daher die kritische deutsche Geschichtswissenschaft seit 1933 nur noch in der Emigration weiterlebte”).

12 Meinecke, Friedrich, “Die deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen” in *ibid. Autobiographische Schriften*, Stuttgart 1969, 323. - 445. or.

13 Ritter, Gerhard, *Geschichte als Bildungsmacht. Ein Beitrag zur historisch-politischen Neubesinnung*, Stuttgart, 1946.

kritikatzen duenean. Liburuaren azken atalean Alemaniako historiari buruzko ohizko irudia “sakonki errebisatu” beharra dagoela aldarrikatzen du, “gure historiaren balioak eta ez-baloreak (“Unwerte”) argi eta garbi elkarrengandik bereizteko”.

Gerhard Ritter III. Reich-en C. F. Goerdelerrek zuzendutako erresistentzia-zirkulu kontserbatzailearen partaidea izan zen eta horren ondorioz Gestapok 1944ean atxilotu egin zuen. 1948tik 1953ra Alemaniako Historialarien Elkartearen lehendakaria izango zena ez zen Meinecke bezain urruti joan aipatutako bere liburuan eta ondoren argitaratutako hainbat artikulutan. Ritterek 1945ez geroztik ere ez zion uko egin bere pentsamolde kontserbatzaile, prusiazale eta nazionalistari, nahiz eta honek polemika bat baino gehiago sorterazi. Ritterek bere liburuan “gure pentsakera historiko alemanaren erabateko birkokatzea” (“totale Umstellung unseres deutschen Geschichtsdenkens”) aldarrikatzen bazuen ere, bere liburuaren, artikulua eta hitzaldien amankomuneko tesia bestelakoa zen: Alemanok gure historia errebisatu behar badugu ere, ez ditzagun ahanztu gure historiaren alde onak! Ritterrek ez zuen onartzen intelektuala artean modan zegoen “Alemaniaren bide okerra”ri (“Deutscher Irrweg”) buruzko tesia, eta Hitlerren arrakasta, azken finean, mendebalde osoan XX. mendean antzeman zitekeen “masifikazio” prozesuan oinarriturik ikusten zuen. Masifikazioa aurrera joaten zen neurrian, horixe zen tesia, gatazka sozialen eta lilura edo sedukzio politikoaren oinarriak jarri ziren, eta Hitlerrek egoera hori inork baino hobeto aprobetxatu omen zuen bere mesedetarako.

Honela, Ritterrek berak zuzenduko zuen Alemaniako historialariak burututako errestituzio-prozesuaren hasiera eman zen. Han-hemenka azaldutako kritikak desagertzen joaten ziren eta Meinecke berak ere 1949an bi urte lehenago egindako analisiaren kontrako tesiei heldu zien. Prusiako militarismoa salatu ordez, Munduko Bigarren Gerratea “tragedia” bat izan zela zioen eta testuinguru horretan alemanen burruka nazio baten “autoafirmazio” (“Selbstbehauptung”) legitimoa bezala interpretatu beharra zegoela¹⁴. Beraz, Alemaniako Errepublika Federala sortu berrian ere ez zegoen ez historiaren edukiaren berrazterketarik, ezta berrikuntza metodologikorik ere. Bestalde, gerra hotzak laster itxi zituen beste estatu alemaneko historialari marxisteeikiko komunikazio-iturriak¹⁵. 1950az geroztik beren postuetatik kendutako nazionalsozialismoarekin konprometitutako historialari askok berreskuratu zituzten beren lanpostuak, gerra amaitu eta ondorengo bi urtetan emigratutako 134 historialarietatik soilik 21 Alemaniara

14 “Irrwege in unserer Geschichte” izenburupeko artikulua azterketa egiten du Schulzek (*Deutsche Geschichtswissenschaft*, 58. eta 303. or.).

15 Sobietarren menpeko ekialdeko historialari alemanek, alderdi komunistak bultzaturik, 1958an beren elkarte propioa (“Deutsche Historiker-Gesellschaft”) sortu zuten. Urte horretan ere alderdiak aukeratutako zenbait ordezkari hartu zuten parte Triengo historialarien Batzar Nagusian. Batzar istilutsu hori mendebaldeko eta ekialdeko historialari biltzen zituen azkena izango zen bi estatuek 31 urte beranduago batu arte.

itzuli ziren bitartean¹⁶. Anekdotak txiki batek ederki asko erakusten digu gerra osteko historialari aleman ortodoxoen egoera nolakoa izan zen: 1950ean *Historische Zeitschrift* aldizkari ospetsuan argitaratu zen laudorio laburra, hain zuzen ere Gestapok 1944ean erahildako Marc Bloch historialari frantsesen homenez egindakoa. Nori enkargatu zioten laudatorioa Alemaniako Historialarien Elkartearen organo ofiziala zen aldizkari honen arduradunek? Erantzuna: Walther Kienasti, nazien jarraitzailea izandako eta horregatik 1945ean 15 urtetarako bere katedratik suspenditua izan zen historialariari!¹⁷

DISIDENTEAK

Ikusi dugun bezala, historiaren zientziak tradizio luzea du Alemanian. Halere, 1960. hamarkadaren aurreko epealdi historiko guztietan historizismo ortodoxoa guztiz hegemonikoa izan baldin bada ere, tradizio luze horretan beti izan ohi da lekurik zenbait disidente berritzaileentzat ere.

Hemen ezin ditugu denak aipatu eta aztertu. Historizismoaren paradigma gaintzera eta historia sozial modernoari bidea urratzera lagundu ziotenak aurkeztuko ditugu soilik. Kronologikoki hasita eta aurreko garaiko Schlosser, Rotteck edo Gervinus bezalako berritzaileak baztertzeko baditugu, lehenik eta behin Jacob Burckhardt (1818-1897) historialari suitzoa aipatu behar dugu. Historizismo ortodoxoak historiaren eboluzioaren aurrean joera apologetiko bat erakusten zuen bitartean, ikerlari suitzoak mendebaldeko gizartea krisi sakon batean sarturik aurkitzen zuen, eta krisi hau aztertzerakoan, Burckhardtek ideiak, pertsonai ezagunak eta estatuak aztergai izaten zituen ohizko ikuspegi historizista baztertuz, kulturaren historiari arreta berezia eskaintzen zion. Kulturaren eta mendebaldeko zibilizazioaren krisia aztertzean, Burckhardtek kritikatzeko zuen historizistek ilustraziotik jasotako eboluzionismo akritikoa, modernizazioak bere alde kaltegarriak ere badituela baieztatzen zuenean. Horrela, nahiz eta bere analisiak gizartearen arlo garrantzitsuak (lan mundua, sistema politikoa) ez ikutu, Burckhardtek historizismoaren ikuspegi zabaltzen eta aberasten saiatu zen. Modernizazio-prozesuaren arriskuen aurrean historialari suitzoak erakutsitako sentsibilitatea, bestalde, aurreratu zuen “modernitatearen dialektika”ri buruzko tesi famatua, Horkheimer, Adorno edo Foucault bezalako pentsalariak askoz beranduago kaleratuko zutena, hain zuzen¹⁸.

Aparteko aipamena ere merezi du Lorenz von Steinek (1815-1890), zenbait autorek Alemaniako “gizarte zientziaren” aintzindaritzat jotzen duten

16 Ikus. *ibid.*, 135. or.

17 Ikus. *ibid.*, 171. eta 322. or.

18 Ikus. Rüsen, Jörn, “Jacob Burckhardt” in Wehler, Hans-Ulrich (arg.), *Deutsche Historiker*, 3. alea, Göttingen 1972, 5.-28. or.

historialariak¹⁹. 1848ko Iraultza gertatu eta bi urte beranduago, von Steinek argitaratu zuen Frantziako mugimendu sozial, hots, langile mugimenduari buruzko bere ikerketa ospetsua²⁰. Lan hau historizismoaren tradizioetik zetorren ikerlari aleman batek langile mugimenduari egindako lehen azterketa da. Von Steinek, Marxek bezala, klase kontzientzia eta klase burruka historia mugitzen duten indarrak bezala hartzen ditu, baina ez dator bat Marxek egindako analisi materialistarekin, ezta honek ateratako ondorio politiko iraultzaileekin. Von Steinen “historizismo soziala”ren helburua langileak erreforma sozialen bitartez sisteman integratzea zen. Horrela, azken finean, “historizismo soziala” “gizarte burgesaren zientzia estabilizatzailea”²¹ bihurtzen zen.

Ondorengo urteetan, Gustav Schmollerrek (1838-1917) zuzendutako ekonomista talde batek jarraipena eman zion Lorenz von Steinek hasitako lanari. Schmollerrek eta bere lankideek 1872an sortutako “Verein für Socialpolitik” (Politika Sozialaren Aldeko Elkarte) zela medio, arazo sozialei egindako ikerketa historikoetatik ondorio politiko zehatzak ateratzen saiatu ziren ekonomista horiek, beti ere, jakina, areagotzen joaten ziren klase gatazkak politika sozialaren bitartez kanalizatzeko eta indargabetzeko asmoz.

Ekonomi historia alde batetik, eta soziologia bestetik, hauexek izan ziren historizismo tradizionalari ikuspegi berriak zabaldu zizkioten zientzia alorrak, eta soziologiari dagokionez, beste inork baino eragin handiagoa izan zuena Max Weber (1864-1920) zen, eragin hori oso berandu gauzatzen hasi bazen ere. Berak bere ikerkerlan historikoetan erabilitako metodologiak hautsi egiten zuen historizismoak defendatzen zuen indibidualismoaren printzipioa. Weberrek burututako mendebaldeko gizartearen garapenaren analisiak politikaren mundua ez ezik, gizartearen beste hesparruak ere kontuan hartzen zituen. Arrazionalizazioa, burokratizazioa eta kapitalismoaren hedapena, hauexek ziren Weberren arabera mendebaldeko historia modernoa markatzen zuten prozesuak eta prozesu hauek aztertzean, historizismo tradizionalaren zirkuloetan pentsa ezinezko metodologia konparatiboaz eta teoretizazioaz baliatzen zen Weber. Berak landutako “tipo idealak” errealitate historiko konplexua ordenatzeko eta aztertzeko balio zuten lan tresnak bezala erabiltzen zituen. Halere, Weberrek ez zuen eragin gehiegirik lortu garaiko historizistengan, Otto Hintze (1861-1940) historialaria kenduta²².

19 Ritter, Gerhard A., “Die neuere Sozialgeschichte in der Bundesrepublik Deutschland” in Kocka, Jürgen (arg.), *Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung*, Darmstadt 1989, 19.-88. or., bereziki 21. eta 22. or.; Blasius, Dirk “Lorenz von Stein” in Wehler, Hans-Ulrich (arg.), *Deutsche Historiker*, 1. alea, Göttingen 1971, 25.-38. or.

20 Stein, Lorenz von, *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage*, 3 ale, München 1921.

21 Jaeger / Rüsen, 133. or.

22 Hintzeren lanaren balorapen laburra J. Kockaren artikuluan irakur daiteke. Ikus. Kocka, Jürgen, “Otto Hintze” in Wehler, op.cit., III, 41-64. Weberri buruzko argibedeak ondoko liburu hauetan: Kocka, Jürgen (arg.), *Max Weber, der Historiker*, Göttingen 1986; Mommsen, Wolfgang J., *Max Weber. Gesellschaft, Politik und Geschichte*, Frankfurt a.M. 1974.

Hala eta guztiz ere, historizismoaren barneko eta inguruko disidente horiek ezin izan zuten paradigma ortodoxoa ahuldu, are gutxiago, 1890. hamarkadan “Lamprechten burruka” (“Lamprecht-Streit”) bezala ezagutzen den polemikaren ondorioz historia sozialaren aldeko planteiamendu guztiak erabat mespreziaturik gelditu ondoren. Karl Lamprechtek (1856-1915) Schmollerrengandik jaso zuen ekonomia eta egitura sozialekiko interesa. Bestetik, XIX. mendearen bukaeran modan zeuden materialismoak eta positibismoak ere eragin handia izan zuten Leipzigeiko katedratiko honengan. Rankeren metodologia indibidualista zorrozki kritikatu, bere ideia berritzaileak Alemaniako historiari buruzko liburu batean gauzatzen hasi zen. Horrela, 1891ean bere *Deutsche Geschichte* izenburuko lanaren lehen alea argitaratu zenean, egundoko zalaparta sortu zen historialari eta giza zientzietako beste zenbait intelektualen artean. Laburbilduz, hauexek lirateke lan honen ekarpen berriak: isolatutako gertakizun historikoak kontatu ordez eta gertakizun horien atzean zeuden pertsonai handiei lehentasuna eskaini beharrean, Lamprechtek “fenomeno kolektibo sozialen” azterketari ekin zion. Positibismoak eraginda, Leipzigeiko historialari honek historia zientzia zehatza bihurtu nahi zuen, alegia, historia mugitzen omen duten legeak bilatzen eta aurkitzen dituen zientzia, edo, Lamprechten hitzak erabiliz, zientzia “kausalgenetikoa”. Horrela, berritutako historia hau etorkizuna aurrikusteko gauza ere izango omen zen. Halere, Lamprechtek ez zuen inoiz bere burua marxistatzat jo, nahiz eta Franz Mehring, garai horretako historialari sozialista ia bakarrak, bere liburuak goraipatu.

Kritikoek ez zuten esfortzu gehiegirik egin behar Lamprecht eta ondo saltzen ziren bere liburuak desakreditatzeko. Alde batetik, Lamprechten idazkera guztiz nahasia zen eta bere argumentazioa kontraesankorra, iluna eta batzutan ia metafisikoa. Horrela, hasiera batean historiaren legeak ekonomia arloan suposatzen baldin bazituen ere, bere lanaren azken aleetan materialismoa utzi egin zuen, orain legeak esparru soziopsikologikoetan kokatzen baitzituen. Bestetik, bere oinarri empirikoak ere akatsez josita zeuden. Azkenik, marxista ez bazen ere²³, berak defendatutako materialismoak bere etsaien aurrean itxura horixe ematen zion, eta hori Alemania Wilhelminiko elite akademikoaren edozein partaiderentzat guztiz kaltegarria izaten zen. Azkenean, hamarkadaren bukaeran, Lamprecht burruka honetatik, jipoi galantak jasan ondoren, galtzaile atera zen. Historizismoaren paradigma historia sozialaren mesedetarako ahuldu ordez, kontrakoa lortu zuen, Max Weberrek argi eta garbi ikusi zuen bezala. Lamprecht bezala historizismoaren berrikuntzan interesatutako soziologo honek, Lamprechten lanaren akatsak eta kontraesanak zorrozki kritikatu ondoren, Leipzigeiko katedratikoari leporatu zion hurrengo hamarkadetarako historiaren berrikuntza konprometitzea²⁴. Izan ere, historizismoa inoiz baino indartsuago atera zen burruka honetatik eta gainera,

23 Schmoller bezala, Lamprecht ere kontserbatzaile erreformista zen, langileak politika sozialaren bidez monarkian integratu nahi zituen.

24 Ikus. Iggers, Georg W., *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert*, Göttingen 1993, 27. or.; Schorn-Schütte, Luise, *Karl Lamprecht. Kulturgeschichtsschreibung zwischen Wissenschaft und Politik*, Göttingen 1984.

filosofiaren aldetik, laguntza ederra ere jaso zuen. Lamprechten polemika pil-pilean zegoenean, Wilhelm Windelband (1848-1915), eta ondoren Heinrich Rickert (1863-1936), bere ikasleak, zientzia nomotetikoa eta idiografikoaren arteko dualismoa defendatzen hasi ziren, eta jakina, ortodoxiaren defendatzaileen-tzat ez zegoen zalantzarik historia behin bakarrik emandako gertakizunak aztertzen zituen zientzia idiografikoa zela, ez ordea, betirako balio duten legeak aurkitzen dituen zientzia nomotetikoa.

Beraz, garai horretako Alemaniako zientzia historikoaren barruan ez zegoen lekurik disidententzat. Ez II. Inperio autoritarioan, ez Weimarreko “Errepublikanorik gabeko Errepublikan”, eta are gutxiago, noski, Hitlerren III. Inperioan ezin zuten jaio Henri Berr²⁵, Lucien Febvre, Marc Bloch edo James Harvey Robinson bezalako historialari berritzaileak.

HISTORIA SOZIALA ETA GIZARTEAREN HISTORIA

Ikusi dugun bezala, Alemaniako historialarientzat 1945 ere ez zen izan abiapuntu berritzailearik. Halere, Alemaniako Errepublika Federalean inoiz baino aukera gehiago zegoen historian ez ohizko ikuspegiak lantzeko. Alde batetik, 1919an gertatu ez zen bezala, historialarien artean demokraziaren aldeko kontsentsu tinkoa ematen zen eta denek bazekiten oraingo honetan Alemaniak potentzia handia izateari behin betirako utzi ziola. Horrela, historialarien estatuarekiko atxikimendua ere bigundu egin zen. Bestetik, aliatuen presentziak Alemaniako gizartearen arlo guztietan alde batetik, eta Europa Batuaren aldeko zaletasun berriak Alemaniaren aislamendua pausuz pausu gainditzera lagundu zuten, Europan eta Estatu Batuetan burututako berrikuntza historiografikoei atea zabalduz. Azkenik, nazismoak eragindako katastrofea benetan ulertu eta esplikatu nahi izanez gero, ohizko zientzia historikoa berritu beharra zegoela pentsatzen zuen batek baino gehiagok, eta hori zela eta, zenbait historialari *mainstream* ortodoxoaren itzalean bide berrietatik abiatzen hasi zen, kanpoko esperientziak bereganatuz eta historizismoaren tradizioko disidenteak berrirakurritz.

Sentsibiltate berri honen lehen arrastoak 1951ko guda osteko historialari alemanek ospatutako II. Batzar Orokorrean nabari zitezkeen, batzar horretako sail batek “Historia eta Soziologia” aztergai zuen eta. Bertan Max Weberren jarraitzaile zen Hans Freyer soziologoak hitzegin zuen, eta historialarien aldetik gero Koloniako Unibertsitateko katedratikoa izango zen Theodor Schiederrek. Bere hitzaldian, Schiederrek Otto Hintzeren lanak goraipatu zituen, soziologia eta historiaren arteko elkarlanaren froga ezin hobea zirelakoan. Marburgeko batzarreko eztabaida horiei jarraipena emanez eta 1950ean Parisen antolatutako

25 Anekdotak gisa, esan, Henri Berren *Revue de Synthèse Historique*-n lehen alean Lamprechten artikulu bat argitaratu zela.

guda osteko nazioarteko lehen historialarien batzarrean jasotako informazioaz baliatuz, 1952an Werner Conze katedratikoa asko irakurritako artikulu batean “Historia sozialaren lekua ikerkuntzan eta ikaskuntzan” (“Stellung der Sozialgeschichte in Forschung und Unterricht”) gaiaz aritu zen. Bertan, Conzek *Annales* eskolaren eta batez ere Braudelen lana eredutzat jo zuen, Alemaniako historialarien buruak, Gerhard Ritterrek hain zuzen, Pariseko batzarrean *Annales* gogorki kritikatu bazuen ere.

Horrela, pixkanaka pixkanaka, Lamprecht baino hobeto prestaturiko historia sozialaren aldeko historialariek beren planteiamenduentzako lekua lortzen zuten, minoritario samarra izan arren.

Hurrengo urrats garrantzitsua planteamendu horien instituzionalizazioa zen. Conzek bultzaturik, 1957an interes bereko zenbait historialarik ideia berriak eztabaidatzeko eta ikerprojecku zehatzak martxan jartzeko lan-taldea osatu zuten, “Historia Sozial Modernuaren aldeko Lan-Taldea” (“Arbeitskreis für moderne Sozialgeschichte”) izeneko taldea hain zuzen. Conze bera Braudelen “historia estruktural”ari buruzko kontzeptuaren aldekoa izan arren, bere lankideen artean ez zegoen kontsentzurik horren inguruan, bai ordea, lan-taldearen interes nagusia finkatzerakoan: XVIII. mendetik XX. mendera bitartean emandako eraldakuntza sozialaren azterketa. Conzek bere lantaldearentzako diru laguntza publiko ugari lortu zuenean, Alemaniako historiografian “Emser Kreis” bezala ezagutzen den zirkulu hori historia sozialaren katalizatzailea bihurtu zen, Conzek berak Heidelbergeko Unibertsitatean sortutako “Historia Sozialaren Institutua” eta Theodor Schiederrek Kolonian zuzendutako historia sozialari buruzko mintegia bezelaxe.

Ikusten denez, Alemaniako zientzia historikoaren berrikuntzaren aldeko lehen urratsak aspaldi emanda zeuden, Fritz Fischer Hamburgoko katedratikoak 1961ean Munduko Lehen Gerrateari buruzko bere liburu polemiko eta ospetsua argitaratu zuenean²⁶. Lamprechtekin gertatu zen bezala, Fischerren liburuak ere sekulako astindua eman zien historialari ortodoxoei, dogma sakratu bat baino gehiago ikutzen zuelako: Fischer ez zetorren bat Hitlerri buruzko tesi ofizialistekin, alegia, Hitler Alemaniako historiaren istripua izan zela zioten tesiekin. Hitlerren zergatiak aurkitu nahian, Fischer Alemaniako historian atzeraka joan zen Wilhelm II. engana iritsi arte. Fischerren arabera, enperadoreak eta bere gobernuek burututako politika militarista, autoritarioa eta espansionista izan ziren Munduko Lehen Gerratearen benetako arrazoiak. Honen ondorioz, Alemania izan zen errudun bakarra eta gudak sortutako euforia nazionalistan oinarriturik, Hitlerren gorakada iritsiko zen. Liburuaren metodologiari dagokionez, berriz, ez zen batere berritzailea, empirikoki ongi landutako historia politikoa eta diplomatikoaren bidetik zihoalako. Beraz, eta beharbada liburuaren inguruan sortutako polemika zorrotzak eraginda,

26 Fischer, Fritz, *Der Griff nach der Weltmacht*, Düsseldorf 1961.

Fischerren garrantzia Alemaniako historiografian orokorki zalantzarik gabe handia izan bazen ere, historia sozialaren esparruan bere garrantzia mugatua izan da. Izan ere, beranduago garatuko zen “giza zientzia historikoa” (“Historische Sozialwissenschaft”) landuko zutenen artean, ez baita aurkitzen Fischerren ikasle bakar bat ere.

Historia sozialaren aintzindaria ez zen Fischer. Paper hori bete zuen, aipatutako Conze eta Schiederrekin batera, Estatu Batuetara emigratu eta 1949ez geroztik katedratiko bisitariak bezala Berlingo Unibertsitate Librean mintegiak ematen zituen Hans Rosenbergekin. Bere produkzio bibliografiko oparoaren barruan Bismarcken Inperio eta garai horretako erdiko Europari buruzko bere lana azpimarratu behar da, hemen, ohiko historia politikoa alde batera utziz eta batez ere ekonomi historiaren zenbait teoria erabiliz, Rosenberg ekonomia, gizarte, politika eta ideologiaren arteko elkarlotura erakusten saiatu zen²⁷. Liburu honek eragin handia izan zuen historia sozialeko beste ikerlari askorengan (Wehler, Kocka, Winkler, besteak beste).

Rosenbergen liburua argitaratu zenean, Errepublika Federaleko gizartea eta politika krisi sakon batean aurkitzen zen. 1968ko maiatzaren istiluek krisia areagotu zuten eta honen ondorioz, 1969ko hauteskundeen ostean eta liberalen bira politikari esker, alderdi sozialdemokratikak eskuratu zuen agintea, horrela gerra ondoko demokristauen erabateko nagusitasuna apurturik gelditu zelarik. Willi Brandten politikak horizonte berriak zabaltu zituzten gizarte alemanari, baita kultur munduari ere. Orain proposamen berritzaile askok eskura zezaketeen aurreko gehiengo politikoaren agintariekin ukatu zuten babes publikoa. Honen ondorioz, 1971ean Bielefeldeko Unibertsitatea sortu zen, hain zuzen ere arlo akademiko askotako proiektu berritzaileei azpiegitura instituzionala egokia emateko asmoz. “Unibertsitate Erreformatzaile” (“Reformuniversität”) honetako Historia eta Filosofia Fakultatea historia sozialaren erdigune bihurtuko zen. Ondorengo urteetan “Bielefeldeko Eskola”²⁸ bezala ezagutzen zen historialari talde honen oinarri teoriko eta metodologikoak bost puntu hauetan laburbil daitezke:

a. Werner Sombartek 1916 asmatutako konzeptua²⁹ erabiliz, zientzia historikoa “Giza Zientzia Historikoa” (“Historische Sozialwissenschaft”) bezala definitzen

27 Rosenberg, Hans, *Große Depression und Bismarckzeit. Wirtschaftsablauf, Gesellschaft und Politik in Mitteleuropa*, Berlin 1967.

28 Flechter, Roger, “Recent Developments in West German Historiography: The Bielefeld School and its critics” in *German Studies Review* 7, 1984, 451.-480. or. Halere aipatu behar da Kocka, Wehler, Puhle eta neurri batean Koselleck kenduta, eskola horren kide gehienak (H.Berding; H. Mommsen, W.J.Mommsen, H.A.Winkler, R.Rürup, W.Schieder) beste Unibertsitateetan zeudela.

29 Ikus. 1917an bere lehen edizioan argitaratutako liburu hau: Sombart, Werner, *Der moderne Kapitalismus*, 1. alea, Berlin 1969, 21. or.

da, soziologia, polititologia eta ekonomiarekiko mugak gaindituz³⁰.

b. Horrela definitutako zientziaren helburua historiaren egiturak eta prozesuak, idazkera zientifiko analitiko propioaz baliatuz, aztertzea da, azterketa honi esker aurkitutako informazioarekin gizartearen ilustrazioaren prozesuan aurrerapausuak ahalbideratzeko. Zentzu honetan, eta Horkheimer eta Habermasen Teoria Kritikoan oinarriturik, historialarien lanari erantzunkizun politikoa ematen zaio³¹.

c. Ilustrazioa modernizazio prozesuaren ondorioa da. Alemaniako historian modernizazio prozesu hau arlo politikoan denbora luzez blokeaturik egon zelako –mendebaldeko gizarte modernoetan gertatu ez zen bezala–, II. Inperioko autoritarismoa III. Inperioko faxismoa bihurtu zen³². Hauxe da asko kritikatu izan den “Alemaniako bide berezia”ri (“Deutscher Sonderweg”) buruzko tesia.

d. Giza zientzia guztiek bezalaxe, historiak ere ez du zentzurik teorien erabilpenarik gabe. Bielefeldgo Eskolako historialariek teoriak modu eklektiko batez erabiltzen dituzte, aukeratutako objektu historikoaren arabera. Dena den, bi teorilari aukeratzekotan, Karl Marx eta –batez ere– Max Weber aipatu beharko genituzke. Iggersen hitzetan esan genezake Bielefeldgoek “Marx Weberren begiekin” irakurtzen dutela³³. Sintesi honen ezaugarriak Kockak aurreratu ondoren³⁴, Wehlerrek berak maisutasun handiz “Gizarte historia alemana” izeneko lan bikainan aplikatu zituen³⁵. Wehlerren arabera, mendebaldeko gizarte guztiak hiru ardatz nagusi dituzte eta hauexek dira historialariak aztertu beharrekoak: boterea, ekonomia eta kultura. Laugarren bat aurreneko hiruk determinatzen duten desberdintasun soziala litzateke. Marxek ekonomiari lehentasunari ematen bazion, Wehlerrek –Weberri jarraituz– ez du onartzen *a priori*ko lehentasunik, hiru ardatzek elkarren arteko eragina dutelako eta egoera historikoa bezala ardatz hauen arteko oreka eta sailkapena alda daitekeelako.

e. Horrelako giza zientzia historikoa historia orokorraren barneko bere egoera sektoriala gainditzen joango da, hots, “historia soziala” “gizartearen historia” bilakatuko da. Halere, *Annales*-eko eta Hobsbawm bezalako historialari marxisten

30 Wehler, Hans-Ulrich, *Geschichte als historische Sozialwissenschaft*, Frankfurt a.M. 1973, ondoren beste zenbait lanekin berargitaratuta in Wehler, Hans-Ulrich, *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung. Studien zu Aufgaben und Traditionen deutscher Geschichtswissenschaft*, Göttingen 1980.

31 Kocka, Jürgen, *Geschichte und Aufklärung*, Göttingen 1989.

32 Hauxe da Wehlerrek II. Inperioko buruzko bere “klasikoan” ateratzen duen ondorio nagusienetakoa. Ikus Wehler, *Kaiserreich*, op.cit.

33 Iggers, *Geschichtswissenschaft*, 56. or.

34 Kocka, *Sozialgeschichte*, bereziki 9.-47. or.

35 Wehler, Hans-Ulrich, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, 2 ale (I: 1700-1815; II: 1815-1845/49), München 1987. Ikus bereziki bere sarrera teoriko eta metodologikoa: I, or. 6-31. 1849tik 1945era bitarteko epealdi historikoak aztertuko dituzten hurrengo bi aleak oraindik bukatu gabe daude.

kontra, Wehler eta Kockaren ustez, gizartearen historia horrek ezin izango du inoiz izan “historia totala”, eta hori bi arrazoiengatik: alde batetik, historiaren aniztasuna eta konplexitatea dela eta, materialki ere ikertzaile bakar batek edo lan talde batek ezin izango dute inoiz historiaren iturri guztiak eskuratu eta aztertu, eta bigarrenik, historialari batek erabiltzen dituen teoriak, terminoak, kontzeptuak, arauak eta baloreak baldintzatu egiten dute bere lana eta ezagupena eta hori dela eta, teoria edo kontzeptu baten aldeko aukeraketak nahitaez iragazi egiten ditu objektu historikoak, batzuk interesaren erdiguneak bihurtuz, beste batzuk, berriz, baztertuz. Beraz, “historia totala” begi bistatik galdu behar ez den, baina inoiz bere osotasunean egia bihurtuko ez den xede utopikoa izango da historialariarentzat³⁶.

GIZARTE HISTORIARI EGINDAKO KRITIKAK: ZAHARRAK BERRI?

1970.eko eta 1980. hamarkadaren hasieran Bielefeldgo Eskolak bultzaturiko “Giza Zientzia Historikoa” historialarien zirkuluetako eztabaida guztien erdigunea izan baldin bada ere, kritika ugari jaso ditu, eta gainera, alde akademiko eta politiko guztietatik. Liburu oso bat beteko luketeen kritika hauek laburbilduz eta hiru multzotan sailkatuz, lehenik eta behin, Alemaniako historialari kontserbatzaileak (Hillgruber, Stürmer, Nolte, Nipperdey,...) aipatu behar dira. Horiek alde batetik Wehlerrek, Kockak eta beren lankideek eta jarraitzaileek burutzen omen duten historiaren politizazioa eta instrumentalizazioa kritikatu dute. Alemaniako historiaren interpretazio ezkorra ez zetorrela bat errealtatearekin eta gaurko interes politikoaren fruitua dela diote. Gainera, gaurko historialariek ez dutela eskubiderik, beren aita eta aitonen historia gaurko ikuspegitik kritikatzeko, epealdi historiko guztiak beren garaiko testuinguru zehatzetik ulertu beharra dagoela gaineratzen dute. II. eta III. Reichen arteko kontinuitaterik ez dute ikusten, ezta Alemania errudun bakarra izatea Munduko I. eta II. Gerrateetan. Bielefeldgoek neo-historizismotzat jo dituzten kritika hauen ondorioa “historialarien burruka” (“Historikerstreit”) bezala ezagutzen den eta nazionalsozialismoaren eta bereziki holokaustoaren interpretazioa eztabaidagai zuen polemika latza eta beroa izan da³⁷.

Bigarren frentea ireki zioten Giza Zientzia Historikoari batez ere Ingalaterratik zetozen eta politikoki ezkerrean kokaturiko zenbait historialarik, talde honen

36 Wehler, Hans-Ulrich, “Was ist Gesellschaftsgeschichte” in ibid. *Aus der Geschichte lernen?*, München 1988, 115.-129. or.; Hettling, Manfred et alii (arg.), *Was ist Gesellschaftsgeschichte?* München 1991.

37 Ikus. Augstein, Rudolf et alii, *Historikerstreit. Eine Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*, München² 1987; Wehler, Hans-Ulrich, *Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum “Historikerstreit”*, München 1988; Landeszentrale für Politische Bildung Nordrhein-Westfalen (arg.), *Streitfall Deutsche Geschichte. Geschichts- und Gegenwartsbewußtsein in den 80er Jahren*, Düsseldorf 1988.

ordezkari ezagunenak Geoff Eley, David Blackbourn eta Richard Evans direlarik. Historialari hauen kritikak nagusiki Alemaniako “bide bereziari” (“Sonderweg”) buruzko tesiari zuzendu zaizkio. Bide berezia baldin badago, nonbaiten ere “bide normala” egongo da, baino zer da normala eta zer berezia? galdetzen dute. Ez dute ikusten Alemaniako historia eta Frantzia edo Ingalaterrako historiaren arteko desberdintasun nabarmenik. Gramsciren lanetan oinarriturik, “kapitalismo monopolizatuaren logika”k mugitzen omen zuen historia, bai Alemanian, zein Frantzian eta Ingalaterran. Eztabaida honek gaur egun ere aurrera darrai, eta historialari ingelesen dagoeneko lortu dute, “Sonderweg” kontzeptua baztertzea, baita Kocka eta Wehlerengan ere. Halere, Alemaniako historiaren garapena aztertuz eta beste estatuen historiarekin parekatuz gero, eztabaida guztien gainetik esplikatu beharreko zenbait ezaugarri berezi gelditzen dira, hala nola estatuen osaketa berantiarra, koroarekin estuki loturiko aparatu militar indartsua, burokraziaren botere nabarmena estatuen egituretan, kultura politika markatutako tradizio antiliberal garrantzitsua, eta langile mugimenduak eta liberalismoak beste estatuetan baino goizago burututako apurketa³⁸.

Hirugarren eta azkenik, Alemanian gizarte postindustrialia eta kontsumistaren aurkako mugimendu ekologistaren indarra hartzen joaten zen neurrian, historialarien artean ere kontzeptu berriak hedatzen ziren. Giza Zientzia Historikoaren jarraitzaileei mota anitzeko kritikak egiten zitzaizkien. Alde batetik, kritika gabeko modernizazioaren aldeko joera apologetikoa izatea leporatu diete historialari gazteek Wehler, Kocka eta lagunei. Kritiko hauek diotenez, ekologiarren hondamenak eta arrisku nuklearrak iadanik modernitatearen dialektika agerian utzi dute. Bestetik, gizarte zientziaren liburuetan gizabanakoa desagertu egiten omen da hainbat egitura, prozesu eta estatistiken atzean. Hori gerta ez dadin, historialariek berriro ere gizabanakoaren esperientzia historikoak, bere eguneroko bizitza (“Alltagsgeschichte”) aztertu behar dituzte eta horretarako antropologia, psikologia eta etnologia lagungarriago suertatzen omen dira soziologia, politologia eta ekonomia baino. Analisi mikrohistoriko horietan orain arte arretarik lortu ez zuten emakumeei leku berezia ematen zaie. Ikuspegi berri honi hobekien egokitzen zaion idazkera ere ez da idazkera zientifiko hotza, gizabanakoen esperientzia historikoak kontatu egiten dituen narrazio historikoa, Clifford Geertzen “Thick Description” baizik³⁹.

38 Xehetasun gehiago eta bibliografiarik garrantzitsuena ematen du Ritterek, 52.-58. or.

39 Geertz, Clifford, *Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme*, Frankfurt a.M. 1983; Süssmuth, Hans (arg.), *Historische Anthropologie. Der Mensch in der Geschichte*, Göttingen 1984; Niehammer, Lutz, *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der ‘Oral History’*, Frankfurt a.M. 1985; Bergmann, Klaus / Schörken, Rolf (arg.), *Geschichte im Alltag - Alltag in der Geschichte*, Düsseldorf 1982; Heer, Hannes / Ullrich, Volker (arg.), *Geschichte entdecken. Erfahrungen und Projekte der neuen Geschichtsbewegung*, Reinbeck 1985; Ritter, 58.-62. or. (hor ere bibliografia gehiago). “Alltagsgeschichte”ren defendatzaileei egindako kritika zorrotza: Wehler, Hans-Ulrich, “Alltagsgeschichte. Königsweg zu neuen Ufern oder Irrgarten der Illusionen?” in *ibid.*, *Aus der Geschichte lernen*, 130.-151. or.

Zalantzarik gabe, kritika hauek ere aberastu egin dute Giza Zientzia Historikoa. Gaur egun, esate baterako, Bielefeldgo Eskolaren inguruan emakumeen historia lehen baino gehiago lantzen da eta modernizazio prozesuaren ondorio kaltegarriak ere ikerketeetan lehen baino gehiago agertzen dira. Halere, ene ustez arrazoi osoz, historialari sozialek ez dute onartzen beren kontzeptua erabat aldatzea, beren kritikoek ere alternatiba erabilgarririk ez dutelako. Alde batetik esan beharra dago, “Eguneroko Historia”ren (“Alltagsgeschichte”; “Vida cotidiana”) kontzeptua ez dela batere garbia, azken finean historia osoa baita “egunerokoa”. Bestetik, mikrohistoriak ere askotan ez du galdetzen inguroko egiturek eta prozesu historiko orokorrek nola baldintzatzen duten gizabanakoaren bizimodua. Rankeren tradizioari jarraituz, galdera hori erantzuten ez bada, ordea, mikrohistoriak bere zentzua galduko luke eta literatura bihurtuko litzateke, eta hori Rankek berak ere ez zuen onartuko, berarentzat historia beti aldi berean arte eta zientzia zelako.

Beraz, kritika guztien gainetik, eta neurri batean kritika horiei esker ere, gaur egun gizarte-historia ondo finkaturik eta sendo dago Alemanian. Historizismoaren nagusitasun historikoa gaindituta dago, nahiz eta korrante neo-historizistak ofentsiban izan, bai gobernu kontserbatzaileak babesturiko eskubiko historialarien aldetik, nahiz “eguneroko historia” eta mikrohistoriaren kontzeptuekin loturiko ezkerreko kritikoen partetik. Paradigma historizistaren nagusitasunaren lekuan planteamendu anitzen eztabaida eta konpetentzia jarri da eta horixe da zientzia historikoaren aurrerapausuak ziurtatzen dituenena.

HISTORIA BERRIA: BERRIKUNTZAK ETA BERRIKETAK

Hogeita bost urte bete dira Historia Berriak bere lehenengo manifestua kaleratu zuenetik, bere ezaugarriak berraurkitzeko eta bere lorpenak aztertetzeko ordua da. Gure artean bere eragina beranduago jasota ikerketa batzuen balorea ikusteko garaia heldu da.

HITZAURREA

Historia krisian dago, edo behintzat hori esaten digute alde askotatik. Beste batzuek bere amaiera iragarri dute. Nola heldu gara egoera honetara? Eta, garrantzitsuagoa dena, zertarako balio du gaur egun Historiak? Argi dagoena zera da, ez badugu Historiarentzat egungo gizartean leku garrantzitsua lortzen, ez badugu definitzen zeintzuk izan behar duten jorratu behar ditugun bideak, ez badiogu funtzio sozial bat ematen, hobe bertan behera uztea egiten ari garen ikerketak. Baina zeintzuk eraman gaituzte egoera honetara? Zergatik *best seller*-en artean nobela historikoaren adibide batzuk dauden bitartean, interpretatzen duen historia ez zaio inori interesatzen?

Historia Berria mugimenduak plazaratutako ideiak aztertuko ditugu, agian Historia bere bidetik atera zuten sirenen kantuen jatorria aurkitzen badugu aurrera egiteko aukera izango baitugu. Hori lortuz gero nazismoa ez da zoro baten buruan garatutako ideia bat izango, ETaren atzean ez dugu kasu patologikoaren adibide bat ikusiko, edo Ruandan gertatzen den tribuen arteko sarraskia ez zaigu Espainako gerra zibila baino basatiago edo zentzugabeago irudituko.

Lan hau hiru zatitan banaturik dago. Lehenengoan Historia Berriaren ezaugarriak eta bere kontrako jarrerak aztertuko ditugu, bigarrenean Lawrence Stonek aurkeztutako proiektua eta, amaitzeko, ondorio bezala, Historia Berriaren garapenaren adibide batzuk Espainian.

HISTORIA BERRIAREN EZAUGARRIAK

Historia Berria mugimendu historiografikoaren historia ez da batere berria, eta ez da horrela orain dela hogeita bost urte gutxi gora-behera sortu zelako Frantzia aldean. Aipatzekoa da bere sorrera 1968ko maiatz frantziarrarekin lotu izan dela¹.

Alde batetik gertaera historiko berri hauek duda eta galdera berriak sortu zizkieten Frantziako historialariei. Frantzia aldean momentu berberean *Annales* eskola historiografikoaren barruan aldaketak gertatu ziren. Aldaketa hauen ondorioz *Annales*eko Hirugarren belaunaldia deituriko historialari taldea sortu zen. XX. mendearen hasieran sortutako eskola historiografiko hau garai horretan instituzio boteretsua zen, unibertsitatean ondo kokatua. Maiatz frantziarrak aldarrikatutako ideiak aurrera eramateko ezintasunaren aurrean iraupenen historiari begira geratuko dira historialariak. Mugimenduak, gero ikusiko dugunez, ez zuen apurtu nahi izan *Annales* eskolaren tradizioarekin, honen kontra egindako erasoak eta erantzunak beti oso ahulak izanik. Hau da lehenengo kontraesana, egin nahi den historia berria zaharkitutako tradizio baten gainean eraikitzea. Beraz, historia berria ez da hain berria, eta aitzindaritzat hartuak izan diren Le Goff eta Mandrouren adibideak horren adierazle dira, hots, onartua izateko hobe da lehenengo errendatzea.

Mugimendu historiografiko honek manifestu bi ateratzen ditu 70eko hamarkadan. Lehenengoak, 1974an kaleraturiko *Faire l'histoire*-k², ez du planteamendu finko bat agertzen, eta irakurleak, nolabait, atera behar ditu izkutuan edo agerian dauden zentzuak. Formari dagokionez, hiru liburutan historialari batzuk idatzitako artikulua desberdinetan agertzen da Historia Berriak planteatzen duena. Liburu hauen egiturek erakusten digute mugimendu honetan oinarritzkoak izango diren ezaugarri batzuk: alde batetik mugimendua ez da idazle baten kreaioa, kolektibo batena baino, edo behintzat hori adierazi nahi digute; eta bestetik aniztasuna nonnahi agertzen da, edozer gauzak tratamendu historikoa merezi duela adieraziz. Liburu bakoitzean berritasun hau aurrera eramateko behar diren gauza edo ekarpen berriak topatzen ditugu. “Arazo berriak”, lehenengo tomoaren izenak, egungo historialariak historia idazteko aurkitzen dituen arazoak aurkezten dizkigu, eta hauek gainditzeko bideak, zalantzak gainditzeko ideiak alegia. Bigarrenak, “Ikuspuntu berriak” titulopean argitaratua izan zenak, historiografiak ordurarte ikertutako gaiak beste tratamendu eta metodo desberdinen erabileraren bitartez aztertzen ditu. Azkenengo bolumena interesgarriena iruditzen zaigu, bere barnean mugimendu honek landu dituen gai berriak agertzen baitzaizkigu. Azkenengo liburu honetan Jacques Le Goff-ek idatzirikoa “Mentalitateak, Historia zalantzarri bat”³ artikulua argitzen digu zer den historia berri hau.

Bigarren manifestuari dagokionez, 1978an argitaratua izan zen *La nouvelle histoire* izenburuarekin⁴. Aurrekoarekin alderatuz egitura desberdina izan arren, azkenengo honena hiztegi modukoa da, non historialari bakoitzak gai konkretu bat

1 Barros, C., “La contribución de los terceros Annales y la Historia de las Mentalidades 1969-1989” in González Mínguez, C. (arg.), *La Otra Historia. Sociedad, cultura y mentalidades*, Bilbo 1993, 87-118.

2 Le Goff, J. eta Nora, P. (zuzendariak), *Hacer la historia*, Bartzelona 1985, 3 bol. (2. arg.).

3 Le Goff, J., “Las mentalidades. Una historia ambigua”, in Le Goff, J. eta Nora, P. (zuzendariak), *Hacer la historia*, op. cit., 81-99.

4 Le Goff, J., Chartier, R. eta Revel, J. (zuzendariak), *La nouvelle histoire*, Paris 1978.

aztertzen baituen hain zuzen, haien arteko parekotasunak nabarmenak direlarik. Alde batetik artikulua oso kalitate desberdinekoak dira, eta bestetik ez da kasualitatea enziklopediaren moduko egitura erakustea: honetan agertzen baita egungo historiografiari interesatzen zaiona edo interesatu behar zaiona. Azkenengo obra honetan Jacques Le Goff-ek Historia Berriari definizio bat emateko ardura hartzen du⁵.

Aitaturiko testu hauek ematen dizkigute historia berriaren ezaugarriak, labur azalduko ditugularik:

1. *Unibertso mentalari emandako lehentasuna (hirugarren maila).*

Ordurarte ikertutako Historia Politikoa, Soziala eta Ekonomikoa izan bada, urrunago joan nahian⁶ unibertso mentala, giza portaera eta ohiturak ikertzeko ordua heldu da. Halere gizarte-historiaren parte baten moduan aurkezten da⁷. Emandako definizio honen barnean edozein gai sartzen da, edozein gai merezi du ikertua izatea, bizitza eta heriotzaren aurreko portaera kolektiboekin zerikusia baldin badu⁸ edo errealitatea pentsatzeko, sentitzeko, imajinatze eta honen aurrean jokatzeko portaera kontziente eta inkontzienteekin loturik badago⁹. Zehaztasun falta hau, mugimenduaren defendatzaileen ustez, ez da batere arriskutsua, batetik mugimendua erakargarriagoa egiten duelako¹⁰, eta bestetik hobe delako zabalik dagoen definizio bat aurrebaldintzarik gabeko ikerketa bat aurrera eramateko¹¹. Hori dela eta bere arrakasta metodologia eta gaien aldetik berrikuntza original eta zabala izatean datza¹².

Baina Ideien historiak markatutako bidetik ihes egiteko ikerketa honetan garrantzitsuagoa da psikologikoa edo automatikoa dena intelektuala baino¹³.

2. *Metodo (bide) berriak.* Azpimarratzekoa da hauei emandako garrantzia, metodo hauek puntuz puntu aztertuko ditugularik.

a) Beste giza zientziekiko harremanak eta diziplinartekotasuna.

Hasiera hasieratik mugimendu honek oso jarrera zabala izan du beste giza zientzietan erabilitako metodoak erabiltzerakoan. Terminologia aldetik,

5 Op. cit., 263-294.

6 Le Goff, J., "Las mentalidades. Una historia ambigua", op. cit., 82.

7 Le Goff, J., Chartier, R. eta Revel, J. (zuzendariak), op. cit., 292.

8 Bazán Díaz, I., "La Historia social de las mentalidades y las ciencias sociales" in González Mínguez, C. (arg.), *La Otra Historia*, op. cit., 37-56.

9 Barros, C., "La contribución...", op. cit., 98.

10 Le Goff, J., "Las mentalidades. Una historia ambigua", op. cit., 81.

11 Vovelle, M., *Ideologías y mentalidades*, Madril 1985, 14 [Jatorrizko argitarapena Paris 1982].

12 Barros, C., "La contribución...", op. cit., 94.

13 Burgière, A. (zuzendaria), *Diccionario de Ciencias históricas*, Madril 1991, 476 [Jatorrizko argitarapena Paris 1986].

konparaketak egiteko edo kuantifikazioa aurrera eramateko beharrezkoa ikusi du maileguak hartzea¹⁴, lehenengo manifestutik ikusten den interes hau oso nabarmena da korrante honetan argitaratutako edozein liburu begiratzan badugu. Mailegu hauek hartzeko orduan, nolabaiteko zilegitasuna lortzeko-edo, askotan aipatzen da nola Lucien Febvre eta Marc Blochek, *Annales*-en fundatzaileek, ez zuten izan inongo arazorik soziologiatik metodoak hartzeko. Etimologia, hizkuntzalaritza, psikologiaren erabilera baliagarria da dokumentuak ikertzeko, anakronismoak gainditzeko edo izkutuan geratzen dena argira ateratzeko¹⁵.

Baina garai batean maileguak ematerakoan soziologiak izandako lehentasuna gaur egun antropologiak eskuratu du. “Historia Berria” egiten dutenentzat soziologiak ez du lortu empirismo eta abstrakzioaren arteko bide bat zabaltzerik. Honen aurrean Historia Berriak metodologia berritzea ezinbestekotzat hartzen du¹⁶. Antropologoek egindako ikerketek ematen dituzte iraganeko gizartea ulertzeko bideak¹⁷. Disziplinartekotasun honetatik antropologia historikoa sortzen da. Antropologia historikoa ordurarte egindako historia ekonomiko-soziala ordezkatzan du, ohituren historia ikertuz, heredentzian hartutako portaerak eta egoera berrietara moldatzeko fenomenoaren arteko nahasketa, hain zuzen¹⁸. Antropologia historikoa ikertuko du sexualitatearen historia, elikadurarena, familia eta ahaidetasunaren historia, munduaren interpretazioak, erritoak, jaiak, eta azken finean, **mentalitateak**¹⁹. Badaude beste teknika berriak edo ez hain berriak modan daudenak, esate baterako prosopografia edo Talde-biografia, bere arazoekin, baina hemen ez gara luzatuko hauek azaltzen²⁰.

b) Iturriak.

Historia idazteko oinarri diren dokumentuen definizio berria sortzen dute. Honen arabera edozein iturrik balio du, edozer gauza izan daiteke erabilia iturri bezala²¹. Ideia honen atzean folklore, literatura edo arteari emandako garrantzia dago, dokumentu idatziak ez du izan behar ikertzailearentzat oinarri bakarra²². Arteak, literatura eta arkeologia bereziki Mentalitateen historiari dagozkion iturriak dira²³. Azkenengo hau, askotan aipatu bada ere, Historia Berriaren sortzaileen ustez ez da benetan egin.

14 Bazán Díaz, I., “La Historia social...”, op. cit.

15 Duby, G., “La Edad Media. Entrevista con Georges Duby 1970”, in *La Historia hoy*, Bartzelona 1976, 241-260, 244; Le Goff, “Las mentalidades. Una historia ambigua”, op. cit., 82-84.

16 Barros, C., “La contribución...”, op. cit., 98.

17 Duby, G., “La Edad Media...”, op. cit., 244.

18 Le Goff, J., Chartier, R. eta Revel, J. (zuzendariak), op. cit., 45.

19 Burgière, A. (zuzendaria), *Diccionario...*, op. cit., 470.

20 Stone, L., *El pasado y el presente*, Mexiko 1986, 61-85 [Jatorrizko argitarapena Londres 1981].

21 Le Goff, J., “Las mentalidades. Una historia ambigua”, op. cit., 91.

22 Bourde, G. eta Martin, H., *Las escuelas históricas*, Madril 1992, 182.

23 González Mínguez, C. (arg.), *La Otra Historia. Sociedad, cultura y mentalidades*, op. cit., 15.

Baina ez da eskeintzen edo eskatzen den gauza bakarra, dokumentu idatzia berriro edo beste formaz irakurtzeko ahaleginak beharrezkoak direla esaten digute, batez ere ikertu ez diren gaietan murgilduta bagabiltza.

c) Estrukturalismoaren erabilera:

Analisi historikoari begira estrukturalismoaren erabilera zabala eman da. Estrukturalismoaren arabera, nibel edo maila desberdinak aurki ditzakegu historian, estruktura edo egitura hauek erritmo desberdina izanik eta haien artean harreman sakonak gertatzen direlarik²⁴. Ikuspuntu honetatik mentalitatea estruktura bat da, historia berriak ikertzen duen estruktura hain zuzen; ez dago beste estrukturetatik banaturik baizik eta harreman konplexu batzuen bidez lotuta. Estrukturalismoaren erabileran Fernand Braudel-en eragina nabaritzen da. Bere libururik famatuenean²⁵ errealitatea aztertu ahal izateko hau estruktura desberdinetan banatzen zuen: ekonomikoa, gizartearena, gertakariena, etab; baina ez zuen guztiz lortzen haien arteko harremanen kontura teoria historiko bat sortzea²⁶. Historia Berria osotasuna interpretatzeko teoria baten bila zebilelarik Levi-Straussen estrukturalismora jo zuen. Estrukturalismotik *long durée* (denbora luzea, epe luzea) deiturikoan gertatzen denari emandako garrantzia, sakoneko indarrak ikertzeko beharra ekarri zuen. Iraupenak eta aldaketak ikertzeko ez du balio epe laburrean gertatzen dena ikertzea²⁷. Honekin batera gertakariari gehiegizko garrantzia ematen dion historiaren kontrako jarrera adierazten dute.

d) Historia kuantitatiboa, bidean galdutako mamua.

Analisi historikoa egiteko iturri eta metodo kuantitatiboaren erabilera sistematikoa eskatzen da aurkeztutako lehenengo manifestuan. Datu historikoak ahal bada zenbatu eta sailkatu behar dira²⁸, planteatzen diren galderak erantzuteko teknologia puntaren erabilera ezinbestekoa delarik. EEBBetako kliometrak edo *New Economic History*-aren eragina nabarmena da²⁹. Esate baterako hizkuntzan gertatzen diren automatismoak ikertzeko teknika hau erabiltzea eskatzen da³⁰. Baina laster galtzen da espejismo zientifista honi emandako kultu itsua, 70eko hamarkadatik aurrera honen kontrako erreakzioa sortu zelarik³¹.

24 Duby, G., "La Edad Media...", op. cit., 247.

25 Braudel, F., *Le Méditerranée et le monde méditerranéen*, Paris 1949.

26 Fontana, J., "Ascenso y decadencia de la escuela de los Annales", in *Hacia una nueva historia*, Madril 1976, 109-127, 120.

27 Le Goff, J., Chartier, R. eta Revel, J. (zuzendariak), op. cit., 282.

28 Furet, F., "Lo cuantitativo en la Historia" in Le Goff, J. eta Nora, P. (zuzendariak), *Hacer la historia*, op. cit., 55-73.

29 Bourde, G. eta Martin, H., *Las escuelas históricas*, op. cit., 176.

30 Duby, G., "La Edad Media...", op. cit., 253.

31 "(...) llega a afirmar Le Roy (Ladurie), no hay mas historia científica que la de lo cuantificable. La Historia científica sería así, desde luego, ciencia, pero no pocos se preguntan si es todavía Historia", Juliá, S., *Historia social/sociología histórica*, Madril 1989, 39.

e) Konparaketaren erabilera.

Askotan aipatzen da konparaketaren beharra, baina hau aurrera eramateko bide berriak landu behar dira, eta, aurrerago ikusiko dugunez, ez du ematen bide honetatik doazenik historia berriaren jarraitzaileak³².

3. *Planteamendu berriak.*

a) Historia sozio-ekonomikoaren lehentasuna eta marxismoaren kontrako jarrera.

Historia berria sortzen da historia ekonomikoaren lehentasuna eta materialismo historikoa historia interpretatzeko eredu orokorra dela esaten dutenen aurka. Historia sozio-ekonomikoa *Annales* eskola sortu zenetik izan da ia protagonista bakarra ikerketa historikoan, eta hori dela eta beste gai batzuk ikertzea eskatzen da. Gainditu beharra dago ekonomikoak beste esparruak baldintzatzen dituenaren ideia, ikuspuntu ekonomikoak ez baitu gizartea azaltzen; halere aipatzen da honen ezagutza beharrezkoa dela³³.

Marxismo edo materialismoaren kontrako iritziek zerikusi handia daukate sistema filosofiko globalen kontrako ideiarekin. Ez zaie balio itxitzat jotzen duten sistema bat. Euren ustez ekonomiari emandako garrantzia edo lehentasuna kritikagarria da, azpiegitura eta egituraren arteko harremanak interpretatzeko arazo asko ez duelako gainditzen. Nahiz eta gutxitan agertu, etengabeko aurrerabidearen (progresoaren) ideia ere zalantzan jartzen dute, euren ustez iragana etorkizunaren menpe jartzen duelako³⁴, baina ez dute kontutan hartzen ideia hau marxismoak historiografia burgesetik hartu zuela³⁵. Progresoaren ideari egindako kritika II. Mundu Gerratearen ostean agertzen da, modernitateostearen (postmodernitatea) garaia iragarritz. Aurrerabide linealaren kontra aldatze-idea sortzen da: bilakabidea (eboluzioa) onartzen den bitartean zera aipatzen da, historian zehar emandako urrats bakoitzak ez duela aurrekoa gainditzen, aldatu egiten duela baizik. Eta aldaketa hau ezin dela aldeztu aurretik asmatu³⁶. Halere ez dira marxismoak emandako ideia guztiak baztertzen, disziplinartekotasuna, *long durée*-aren erabilera, globalitatea etab. onartzen direlarik.

32 Le Goff, J., Chartier, R. eta Revel, J. (zuzendariak), op. cit., 291.

33 Duby, G., "La Edad Media...", op. cit., 247.

34 Morales Moya, A., "Algunas consideraciones sobre la situación actual de los estudios históricos", *Las Otras historias (Una reflexión sobre los métodos y los temas de la investigación histórica)*, UNED, Bergara 1987, 5-92; 8.

35 Campillo, A., "Historia y naturaleza. De la idea de progreso a la idea de variación", *Las Otras historias*, op. cit., 93-124; 96.

36 Campillo, A., op. cit, 114.

b) *Chauvinisme* frantziarra: arbasoen bila.

Lehen aipatu dugun moduan Historia Berriak bere arbasoak edo aintzindariak bilatzen ditu garrantzi handiko historialarien edo filosofoen artean. Baina bilatze honetan batzuen ustez historialari frantziarrak besterik ez dituzte aurkitzen. Ingelesak errespetatzen dituzte, baina aintzindari atzerritarren artean bakarrik Marx edo Huizinga sartzen dituzte. Genealogia baten bila, ez dute inongo arazorik Voltaireraino heltzeko³⁷. Febvre edo Bloch askotan aipatuak izaten dira, eta erreferentzi hau posiblea da, batzuen ustez, *Annales*en sortzaileek ez zutelako sistema koherente bat osatu³⁸. Hori dela eta edozer gauza zilegi zaie, halaber mentatitate edo pentsamoldeak ikertzeari lehentasuna ematen diotelarik. Hala eta guztiz ere batzuek onartzen dute Blochek, esate baterako, ez ziola eman garrantzi berezirik giro mentalari³⁹.

c) Edozein gaik merezi du ikertua izatea.

Lehen aipatu dugunez, ez dutelako inongo aspektorik baztertu nahi, edozein gaik edo ikuspuntuk merezi du tratamendu historikoa jasotzea. Ez dugu adibiderik aipatuko baina Historia Berriaren produkzioa begiratzea besterik ez da behar ideia hau aurrera eramana izan dela ikusteko. Hemendik datorkie lehengoetariko arazoa: nola erlazionatu ikertutako aspektu guztiak?

d) Gertaerari emandako gehiegizko garrantziaren aurkako jarrera.

Lehenago ikusi dugunez, gizarte bat ikertzerakoan *long durée*-k baldin badu lehentasuna, gertaerari gehiegizko garrantzia ematen dion historia politikoa baztertua izan behar da. Hauxe da lehengo manifestuan adierazten den ideia. Dirudienez denbora joan ahala ideia hau gainditua izan da eta batzuek estrukturak eta gertaera puntualen arteko zubiak eraikitzeak asmoz aipatzen dute nola leherketa batzuek izkutuan dauden estrukturen ezaugarri batzuk erakusten diguten⁴⁰.

e) Historia globala.

Askotan bilatutako gauza bat izanik ez du ematen ahalegin berezirik egin dutenik ideia hau gauzatzeko. Aurretik aipatutako bi manifestuetan historia ekonomiko-sozialarekin dauden loturak ez apurtzeko eskatzen duten bitartean, osotasunaren bidea mikrohistoriak egindako lanetan bilatzen dute bakarrik⁴¹.

37 Bourde, G. eta Martin, H., *Las escuelas históricas*, op. cit., 173.

38 Fontana, J., "Ascenso y decadencia...", op. cit., 110.

39 Bazán Díaz, I., "La Historia social...", op. cit., 54.

40 Duby, G., "La Edad Media...", op. cit., 260.

41 Bourde, G. eta Martin, H., *Las escuelas históricas*, op. cit., 180.

f) Teoria historikoa.

Manifestu bietan Teoria historikoaren garrantzia agertzen zaigu, halere ez du ematen aurrerapausu handirik eman denik bide honetatik. Aurreterminazioen kontrako jarrera, eta interpretazio orokorra ematen duten sistemetatik etor daitezkeen aurriritzien beldur, ikerketari sekulako garrantzia ematen diote, teoriaren kontrako eztabaidak baztertuz.

KONTRAKO JARRERAK

Historia Berria sortu zenetik berari egindako kritikak ez dira eten. Hemendik aurrera orden logiko batean kritika hauek aztertzen saiatuko gara; izan ere, Historia Berriak ez badu bere garapenarako orden logiko bat aurrera eraman edo bere izenaren atzean dagoena zehaztu ez badu ere, bere aurkako jarrerek maiz bide beretik jarraitu dute. Hiru puntutan banatu ditugu kontrako iritziak, hiru mailatan alegia: gaiak, metodoak eta planteamenduak.

1. Gaiak.

Nortasun zehatzik gabe jaio denari ezin zaio leporatu nortasun honen galera, baina dirudienez nortasun inplizitu batetik nortasun gabeko egoera batetara bideratu da Historia Berria, non batasunaren faltaren inguruko kritikak bertatik ere sortzen baitiren⁴². Puntu honetan gai berriei adierazitako zabaltasunak eragin handia izan du. Alde batetik ikerketa historikoa mila zatitan apurtu duelako, *items* delakoetan, gaietan egindako historiari zuzenduz⁴³. Honi lotzen badiogu espezialitate bakoitzaren itxikeria⁴⁴, edozein sintesi egiteko zailtasunak areagotzen dira. Bestetik, edozer gauzatarako balio duen teoriak tribaltasunera eramaten du historia, historiak duen garrantzia galduz⁴⁵. Ezaugarri hauetatik abiatuz Historia Berria eta mentalitateen historia “saski-nahaski” bihurtu dira, non edozein gauza sartzen baiten⁴⁶.

2. Metodoak.

Giza zientzekin izandako harremanek tira-bira gogorrek sortu dituzte historialarien artean. Giza zientzietatik mailegatutako metodo edo teknika batzuk onartuak izan dira, baina dirudienez askotan bere balioa ikertu barik⁴⁷, edo zientzia hauek gainditutako gauzak erabiliz⁴⁸. Beste giza zientziei laguntza eskatzea berria ez bada ere, Historia Berriak bultzatutakoa gutxiagotasun konplexu baten gainean

42 Le Goff, J., Chartier, R. eta Revel, J. (zuzendariak), op. cit., 432-450.

43 Morales Moya, A., “Algunas consideraciones...”, op. cit., 28.

44 Fontana, J., *La Historia después del fin de la Historia*, Bartzelona 1992, 21.

45 Moradiellos, E., “Últimas corrientes en Historia”, *Historia social* 16, 1993, 97-113; 101.

46 Barros, C., “La contribución...”, op. cit., 104.

47 Le Goff, J., Chartier, R. eta Revel, J. (zuzendariak), op. cit., 447.

48 Fontana, J., *La Historia después...*, op. cit., 32.

oinarritzen da⁴⁹. Zientzietatik hartutako maileguetan historiaren zientifikotasuna bilatzen da. Antropologiaren erabilera adibide bat besterik ez da. Bide honetatik gizarte-historia desagertzeko zorian dago, antropologia kultural bihurtuta, alegia⁵⁰. Baina ez da bakarrik antropologiarekin gertatu, batzuen ustez historialari hauen artean *berrikuntzaren mitologia* sortu delarik⁵¹. Psikohistorian guztia termino psikologikotan sinplifikatua izana adibide bat besterik ez litzateke⁵². Giza zientzei hartutako maileguen arazoa konpontzeko beharrezkotzat jotzen da erreflexio bat egitea, metodo berrien erabileran historiari dagozkionak gal ez ditzagun.

Estrukturalismoaren erabilerak ez dio egitura eta gainegituraren arteko harremanari erantzunik eman. Eta arazoa Levi-Straussen estrukturalismoaren erabileran legoke. Batzuen ustez honek oso sinpleak diren gizarteak ikertzeko soilik balio du⁵³. Beste batzuentzat teoria hutsa eta teoria ezaren arteko formula baten bila ibili dira eta estrukturalismoak ez du honetarako biderik ematen. Estrukturalismoaren erabilerak aldaketa historikoari garrantzia kendu dio; honen aurrean erantzuna Historia Politiko “berriaren” eskutik letorkioke⁵⁴.

Kuantitatibismoari emandako garrantzia 70eko hamarkadatik aurrera gainditua izan zen, errealitatearen konplexutasuna eta neurtu-ezinezko datuak kontutan hartu beharra aipatuz; teknika honek bakarrik neur daitezkeen datuak dituzten arloak ikertzeko balioko luke. Teknologia puntaren erabilera espejismo hutsa izan da, eta Le Roy Ladurie-k ordenadoreen kontura esandakoa gainditua izan da guztiz, ordenadoreak ez baitu historia egiten⁵⁵. Historia berriak berak onartzen du kuantifikazioari emandako gehiegizko garrantzi hau. Baina ikusiko dugunez alde batetik bestera jotzeko arriskuan gaude, kuantifikazio guztia baztertuz eta historia narratiboaren modura idaztera joz.

Historia Berriak terminologia berri baten garrantzia defendatu zuen. Ordurarte erabilitako terminologiak zama ideologiko garrantzitsua zuenez, honen bidez ezin zen ikertu iraganeko gizarte bat. Hori zela eta beharrezkotzat jotzen zuten iraganean erabilitako terminoak kontutan hartzea. Baina hartze honek arazoak sortzen ditu. Gaur egungo terminologia ideologia batetik sortzen bada, iraganetik hartutakoa boterea kontrolatzen zuten gizarte-taldeek egindakoa baita. Beste aldetik, batzuen ustez, terminologia berri honek ez du balio inongo interpretaziorik egiteko, deskribapen hutsa ez bada⁵⁶.

49 Fontana, J., *La Historia después...*, op. cit., 25.

50 Casanova, J., *La historia social y los historiadores*, Bartzelona 1991, 130.

51 Fontana, J., “Ascenso y decadencia...”, op. cit., 122.

52 Moradiellos, E., “Últimas corrientes...”, op. cit., 103.

53 Fontana, J., “Ascenso y decadencia...”, op. cit., 124.

54 Bourde, G. eta Martin, H., *Las escuelas históricas*, op. cit., 251.

55 Le Goff, J., Chartier, R. eta Revel, J. (zuzendariak), op. cit., 286.

56 Fontana, J., *La Historia después...*, op. cit., 80.

Azkenik dokumentuaren kritikari dagokionez ez dute berrikuntza handirik ekarri⁵⁷.

3. *Planteamendu berriak.*

Globalitatearen ideiaen galera leporatzen zaie historialari berriei⁵⁸. Lehen aipatu dugun sintesi faltak edo hau egiteko ezintasunak Historia “totala” eta historia sozialaren apurketa ekartzen du. Interpretazio orokorrak egiteko ezintasunean deskribapenera jotzen da, historia sozio-ekonomikoarekiko loturen apurketaren ostean. Ereduen erabileraren kontrako jarrerak ikuspuntu orokorra apurtzen du. Lege historikoaren aurkako borrokan eta dogmatismoaren kontrako bidetik historia “totala” mikrohistoriaren bitartez bilatzen da soilik⁵⁹.

Teoria historikoan berrikuntzarik ez egitea haien kontrako arma bihurtu da. Batzuentzako metodo berrien erabilera teorien sorkuntzatik, tresna konzeptualetatik ihes egiteko erabilitako bidea izan da⁶⁰. Hasieran estrukturalismoaren bidez bilatutako azalpenak zenbait kasutan determinazio berri batera eraman du, gainegitura egituraren gaineko determinazioa izanik⁶¹. Urrunago joz, senidetasun harremanak produkzio inguruko harremanek duten garrantzia baztertzeko izan dira plazaratuak⁶². Ez dugu uste Le Goff-ek eskatutakoa aurrera eramana izan denik⁶³.

Hurrengo urratsa errealitateen konplexutasun eta teoria historikoaren faltaren aurrean subjektibismora eta narratibara jotzea izan da. Modernitateostearen pentsamentu ahularen eraginez subjektibismotik eszeptizismoara heldu dira. Ezinezkoa da ezagupen historikoa, historia ez da zientzia eta holakorik aipatzen dute. Hemendik aurrera historiaren desagerpena iragartzen da, eta mantendu behar bada arte edo literaturaren funtzioa bete beharko du⁶⁴, edo sinpletasun batera behartuta egon behar du. Historia ezagutzaren bidetik ez dugu mundua aldatuko,

57 Bourde, G. eta Martin, H., *Las escuelas históricas*, op. cit., 184.

58 “Algunos historiadores de las mentalidades vienen de Historia social; otros no han dado la vuelta antes obligada sino que prefirieron elegir el metodo directo de rezar”, Vovelle, M., *Ideologías...*, op. cit., 15.

59 Fontana, J., *La Historia después...*, op. cit., 84.

60 Fontana, J., “Ascenso y decadencia...”, op. cit., 109.

61 “Las artes, sean filosofía, derecho, matemática, arquitectura, pintura, escultura, orfebrería o medicina, condicionaron el desarrollo social y del hombre tanto como la economía, palabra y concepto que no aparece sino a finales de la Edad Media, o la división social”, Rucquoi, A. (1993), “Historia cultural”, in González Mínguez, C. (arg.), *La Otra historia*, op. cit., 65-86; 86.

62 Bourde, G. eta Martin, H., *Las escuelas históricas*, op. cit., 177.

63 “Si se evita que sea un cajón de sastre, coartada de la pereza epistemológica, si se le dan sus utensilios y sus metodos hoy tiene que desempeñar su papel de una Historia distinta que, en su búsqueda de explicación, se aventura por el otro lado del espejo.”, Le Goff, J., “Las mentalidades. Una historia ambigua”, op. cit., 96.

64 Moradiellos, E., “Últimas corrientes...”, op. cit., 111.

Historiak orainaldiarekin ez du inongo konpromezurik, bakarrik balio du kuriositate intelektuala asetzeko. Halere ez dute izan arazorik historia moda edo merkatuaren legearen menpe uzteko.

Azkenengo punturako utzitako kritikak ez du garrantzi txikiagoa. Lehen aipatu dugun txobinismo frantziarrak ez die beste lekuetan egindako berrikuntzak ikusteko aukera eman; orduetik aurrera sortutako iragan mitikoaren (Bloch, Febvre) eta postmodernitatearen bidean historia galtzen da⁶⁵.

KOXKA BAT ESTUAGO: LAWRENCE STONE-REN HISTORIA NARRATIBOA

Lawrence Stone historialari britainarrak 1979 urtearen amaieran *Past and Present* aldizkarian kaleratzen duen artikulua batean historiografia tradizionalaren krisialdia ikertzen du⁶⁶. Bere ustez, egoera honetatik irtetzeko bide bakarra *historia narratiboa* litzateke, garai hauetan balio duen historia bakarra. Nahiz eta *Annalesen* Hirugarren belaunaldiaren krisialdia aldarrikatu, artikuluan zehar joera honetatik hartutako maileguak garrantzitsuak dira eta gure ustez Historia Berriak planteatutako ideia batzuk aurrerago eramaten ditu, azkenengo ondorioetara alegia. Hori dela eta guk Historia Berriarekin batera ikertuko dugu. Zer da Lawrence Stonek proposatzen diguna? Zer da historia narratiboa?

Proposatutakoa lau puntutan banatuko dugu:

1. Analisiaren aurrean deskripzioa aipatzen du. Ez dira onartzen determinismoak ezta aldezturik sortutako eredu teorikoak ere. Teoriatik ihesi historialari hauek errealitatearen konplexutasunaren aurrean ez dute beste sistema teorikorik sortu, horregatik errealitatea sailkatzeko ezintasuna da ateratako ondorioa. Historiak ezin du azalpen koherente bat eman, ez da zientzia bat ez dituelako betetzen diren legeak kaleratzen. Eszeptizismo honi jarraituz historiaren funtzioa gauzak ezagutaraztea besterik ez da. Historialariak dokumentuetan aurkitzen duena kontatu behar du, besterik ez.

2. Formari emandako garrantzia. Historiak ez badu balio ezer esplikatzen, zein da bere funtzioa? Plazerra edo artea sortu behar du, hori dela eta idatzitako historiak literatura moduko gauza bat izan behar du. Historia testu bezala aldarrikatzen da, jakinaren gainean jendearengana heltzeko bide bat dela. Historialariak zientifikoaren papera utzi behar du eta literato lana eskuratu⁶⁷. Esate baterako

65 Bourde, G. eta Martin, H., *Las escuelas históricas*, op. cit., 185; “Francia (salvado el caso de Inglaterra) es el único gran país moderno con tradición historiográfica antigua y continua.”; ikus ere Le Goff, J., Chartier, R. eta Revel, J. (zuzendariak), op. cit., 280.

66 Stone, L., “The revival of narrative: reflections on a new old history”, *Past and present* 85, 1979.eko azaroa, 3-24.

67 Morales Moya, A., “Algunas consideraciones...”, op. cit., 64.

joera honek kaleratutako liburu batzuek ez dute zitarik eransten, testuari trabarik ez egiteko eta ez dietelako ematen garrantzirik⁶⁸. Ez dituzte baztertzen nobelak erabilitako teknikak. Formari emandako garrantzia dela medio ponposidadea ez da falta euren liburuetan.

3. Sujetuaren historia. Orain arte aipatua izan dena kolektibitatearen historia izan bada, hemendik aurrera eta interpretazio orokorrak egiteko ezintasuna dela medio sujetuaren historia egin behar da. Honen bidez erabaki pertsonalen garrantzia aipatzen da, gizarte-aldaketan ere. Azken finean mugimendu sozialak gizabanako desberdinen portaeren gehiketa besterik ez dira⁶⁹. Halaber metodo kuantitatiboa baztertzen dute, sujetua izkututzen baitu. Ez dute ukatzen sujetuari emandako lehentasuna gaur egungo gizartearekin zerikusi handia daukanik, non sarritan “soziala” gizabanakoan agortzen baiten. Gizabanakoari emandako garrantzia *Annalesen* Hirugarren belaunaldian hasten da, baina kolektibo baten adibide moduan. Gizakiaren konplexutasuna ikertzeko bi dira plazaratutako bideak: alde batetik Prosopografia, eta bestetik Mikrohistoria.

4. Gertaerari emandako garrantzia. Mentalitatearen historian lan egin zuten batzuek gertaerarentzako postu bat berreskuratu zuten. Vovelleren iritziz denbora luzea eta laburra gertaeraren bitartez batzen dira edo apurketak ikusteko balio dute⁷⁰. Beste aldetik ez dute baztertzen izkutuan dagoena ikusteko duen balioa. Hauxe da Lawrence Stonek historia salbatzeko kaleratutako bidea.

ESPAINIAN EGINDAKO HISTORIA BERRIA⁷¹

Historia Berriak estatu espainolean duen eta izan duen garrantzia ikertzeko liburu eta artikuluko batzuk aukeratu ditugu, gure ustez adierazgarriak izan daitezkeelako. Hasteko esango dugu berandu sartzen dela Frantzia aldetik ekarritako eragin hau. Francoren diktaduraren ostean historialariek ikusten dute ia ez dagoela aipatzeko edo begiratzeko tradizio historiografiko berritzailerik diktaduraren berrogei urtetan, eta hori dela eta batzuek galdutako urteak berreskuratu nahiean kanpotik datorren edozein moda edo korrante historiografiko defendituko dute, arazo teorikoak edo teoria historikoak baztertuz⁷². Mentalitate

68 Moradiellos, E., “Últimas corrientes...”, op. cit., 103.

69 Morales Moya, A., “Algunas consideraciones...”, op. cit., 52.

70 Vovelle, M., *Ideologías...*, op. cit., 320.

71 Azkenengo puntu honetan Espainiako historiografiak egindako hainbat saiakera aztertuko dugu. Historia Berriak eta Lawrence Stone-ren ideiek ikerketa historikoari ekarritako berrikuntzak aldeztu aurretik onartuz, askotan, materialismo historiakoarekin gertatu den bezala, itsu-itsuan eta inongo erreflexio barik mailegatutako ideiek bide okerrekin eraman dute zenbait ikerketa. Hona hemen adibide batzuk.

72 Casanova, J., *La historia social...*, op. cit., 160.

edo pentsamoldeen historia 80ko hamarkadan eta 90koaren lehenengo urtetan hasten da zabaltzen⁷³, honekin zerikusi handia dutelarik publikoaren gustu “berriak” (konserbadurismo giroaren eskutik datozenak) eta baita historia zaharraren itzultzeak ere.

Planteamendu teorikoei dagokienez, kasu gehienetan Frantziako idazleek idatzitakoa kopiaitzen da eta honekin batera haiek emandako ideiak⁷⁴. Aipatutako ideien artean zera azpimarratzen da, metodologia batzuren erabilera sortutako nekea, eta hauen ezintasuna historia ikertzeko edo interpretatzeko⁷⁵. “Aurreko” historiografiaren mugak testu guztietan agertzen zaizkigu. Baina Espainaren kasuan, Casanovak aipatu duenez, ez da batere erraza itzultzeko bidaia bat egitea inora heldu ez den bitartean. Eta gainera neke hau aipatzen duten historialari batzuek inoiz ez dute ikertu historia ekonomiko-sozialarekin zerikusirik duen ezer⁷⁶. Estatuan ez dago hazkunde- edo neke-krisialdirik, “moderno” edo “postmoderno” izateko lehia baizik⁷⁷. Antropologia historikoaren erabilera da gehien aipatzen den metodo berria, eta iturrien arloan literatura, artea eta arkeologiari emandako garrantziak Frantziatik datozen eraginak erakusten dizkigu. Metodo prosopografikoa erabiltzen da eta bere lehenengo emaitzak emanak ditu, baina aurkeztu duenari aipatzen dituen berrikuntzek, aurrez aldetik egindako sailkapenetatik ihes egiteko eta gizakiarengana hurbiltzeko, positibismoak emandako esplikazioetatik urruntzeko ere ez zaizkio balio⁷⁸.

Lehen esan dugunez adibide batzuk aukeratu ditugu planteamendu hauek nola jarri diren praktikan aztertzeko. Iñaki Bazanek Erdi Aroko kartzela ikertzeko erabilitako metodo antropologikoa aztertuko dugu⁷⁹. Estiloari dagokionez, aipuetan agertzen zaizkigun dokumentuen ugaritasunak adierazten digu eredu honek dokumentuetatik interpretazioraino egin beharreko bideak dituen arazoak: gehienetan egiten dena dokumentua deskribatzea besterik ez da. Erabilitako bibliografia aztertuz, ikerketa historiatik urruntzen dela ikusten dugu, pisu gehien duten liburuek antropologiari buruzkoak izanik. Historia libururuak aipatzen direnean maisu konsagratuen obrak dira, edo ez dira azken aldiko ikerketak eta, jakina, ez da maisu hauek aurkeztutakoaren kontura erreflexionatzen. Liburuaren

73 Barros, C., “La contribución...”, op. cit., 94.

74 Bazán Díaz, I., “La Historia social...”, op. cit., 44.

75 Bazan Díaz, I., “La HHistoria sozial,...”, op. cit. 38; eta González Mínguez, C. (arg.), *La Otra Historia*, op. cit., 23.

76 “En el centro de esa oleada de nostalgia aparecen aquellos historiadores tradicionales a quienes los temas sociales siempre les parecieron triviales”, Casanova, J., *La historia social...*, op. cit., 111.

77 Casanova, J., *La historia social...*, op. cit., 166.

78 “Una larvada porfía de intereses, compromisos y resentimientos transgeneracionales explicarían las dimensiones y las prolongadas secuelas de la crispación bélica desatada”, Martín Duque, A. J., “Introducción”, in Ramírez Vaquero, E., *Solidaridades nobiliarias y conflictos políticos en Navarra, 1387-1464*, Iruñea 1990, 19.

79 Bazán Díaz, I., *La carcel de Vitoria en la Baja Edad Media. 1428-1530. Estudio etnográfico*, Gasteiz 1992.

muinera joz esan daiteke legeen bitartez gizarte bat analizatzeko saiakera (ez badira ahanzten beste ikuspuntuak eta beste iturriak daudela) zilegi dela. Erabilitako armek ez diote ematen Bazani behar den sakontasuna letratik barruraino sartzeko. Adibide bat: Bazanentzat, gaur egungo justiziak egoera normalizatzeko balio du, delinkuentea zuzentzeko, birmoldaketa lortzeko; erdi arokoa, ordea, egindako delitua zigortzeko. Ikusten denez azalezko ikerketa bat da, gizartearen barruraino sartu barik. Beste obretan agertzen diren planteamenduek adierazten digute Historiak, Mentalitateen historiaren eskutik jasan duen sinplifikazioa⁸⁰.

Ibilaldi hau amaitzeko komeni da berrikuntza hauen atzean askotan izkutatzen dena ikusten saiatzea. Historia Berriak Estatuan marxismoaren aurkako borrokan parte hartu duten batzuei aukera ederra ematen die; azken finean nahikoa dute euren ateetan (katedretan) esertzearekin marxismoaren hilotza aurretik pasatzen ikusteko⁸¹. Askok zeozer egin dute azkenengo berrikuntzak ekartzeko baina euren liburuen artean ez da berria den ia zer agertzen. Batzuek ausartagoak izanda, Guden historiaren itzulera modernitatearen barruan aurkeztzen dute⁸². Historialariak egin beharrekoa dokumentuak ordenatu eta sintetizatzea da, besterik ez⁸³. Interpretazioa baztertzen duten historialari gazteei eskatzen zaie funtzio hau betetzea, erregeen itinerarioak eginez esate baterako, psikologia aldetik egindako interpretazio-eredu modernoak ematen direlarik⁸⁴. Eta batez ere historian dagoen krisialdia komunismoaren erorketari leporatzen diote⁸⁵, liberalismo eta mendebaldeko demokraziaren aldeko kantuak konposatzen dituzten bitartean⁸⁶.

80 “Dimensión trascendental de la vida del hombre medieval presidida por el terrible dilema de la salvación o de la condenación eterna”, González Mínguez, C. (arg.), *La Otra Historia*, op. cit., 15.

81 “La denigrada Historia política e institucional, que en rigor es ante todo historia social, no debe olvidarse en una especie de complejo de inferioridad ante la primacía, sólo en apariencia excluyente, de unas corrientes historiográficas que, como siempre se irán renovando”, Martín Duque, A. J., “Investigaciones actuales sobre Historia medieval navarra”, in Segura, C. (arg.), *Presente y futuro de la Historia Medieval en España*, Madril 1990, 89-109; 106.

82 Benito Ruano, E. (1991), “De la Historia Batalla a la guerra como historia”, *Medievalismo* 1, 1991, 193-94.

83 “Campea la destreza del verdadero historiador que acopia, ordena, relaciona, criba y sintetiza, con coherencia, precisión y claridad, un cúmulo inorgánico de testimonios datos sueltos y aportaciones especializadas”, Martín Duque, A. J., “José María Lacarra, maestro de historiadores”, *Príncipe de Viana* 189, 1990, 15-20; 16.

84 “Sancho Garcés IV quebrantó la tradición pamplonesa del rey cristiano, debelador de los sarracenos, justo y magnánimo con los suyos. Son conocidas sus egoístas componendas con el régulo moro de Zaragoza (...) No sorprende pues, que acabara sus días víctima de una conjura nobiliaria.” Jainkoaren zigorra? Ikus Martín Duque, A. J., “Monarcas y cortes itinerantes en el reino de Navarra”, in *Viajeros, peregrinos, mercaderes en el Occidente medieval*, Lizarra 1991, 245-271; 252.

85 González Mínguez, C. (arg.), *La Otra Historia*, op. cit., 23.

86 “Estas notas sobre la situación actual de los estudios históricos tienen que referirse, en lo esencial e inevitablemente, a la Historia que se hace en lo que se denomina Mundo Occidental, sin cuyas

Horrela bere militantzia erakusten duten bitartean beste batzuei legitimitatea kentzen diete, historia militantearen aurka ageriz⁸⁷. Esaldi batean: Alkazarrek ez du amorerik ematen.

condiciones de libertad y progreso resulta prácticamente imposible el desarrollo de las ciencias sociales”, Morales Moya, A., “Algunas consideraciones...”, op. cit., 8.

87 “Libertad, en fin, frente a los criterios condicionales de la Historia militante, de la Historia centrada en fines partidistas, frente al presentismo”, ibidem, 70.

HISTORIA INTELEKTUALA EDO INTELEKTUALEN HISTORIA?

Historia intelektualaz mintzatzen hasi aurretik alor akademikoa mugatzeko eta zehazteko ahalegin bat ezinbestekoa dirudien arren, ez nago ziur era horretako eztabaida bati atea zabaltzeak argigarri beharrean lausogarri ez ote zaigun gertatuko, hots, hesitu nahian ez ote diegun eztabaida antzuei—nominalistei—larregizko aukera eskeiniko, mila aldiz jori eta atseginago izan daitezkeen beste bidezidor batzuk urratu barik utziz. Hori dela eta, artikulua honen helburu nagusia mugarri soil batzuk seinalatzea izango da, alegia, interesatuari erreferentzia batzuk eskeintzea, alor akademikoa zehatz-mehatz definitzeko batere asmorik gabe. Txangoa, hitz batez, eztabaida beharrean. Baina noragabe abiatzeak zentzunik ez duenez gero, gutxienezko definizio operatibo bat hartuko dugu iparrorratz gisa, bere balioa (edo funtsgabezia) arian-arian frogatuz joateko; horrela, abiapuntu gisa esango dugu historia intelektualak intelektualen bizitza eta lanak hartzen dituela aztergai, eta delako lagun horiei buruzko ikerketa interesgarritzat jotzen duela gizarte baten historiaren baitan. Lehenengo mugarria horrelaxe ezarrit, hurrengo galdera berez datorkigu: nortzuk dira intelektualak?

JAINKOAREN MEZULARIAK

Erabateko erantzunik ez dugu. Bistan da hiztegi batek ekar dezakeena ez zaigula oso lagungarri gertatuko, eta horrela, adibidez, Elhuyarren *Hiztegi Entziklopedikoan* (Usurbil, 1993), honako bi definizioak irakur ditzakegu: izenondo gisa “Adimenari dagokiona”, eta izen gisa “Eskulaneko lanbideetan dihardutenei kontrajarririk, bereziki adimena erabili beharreko lanbideetan diharduen pertsona”. Ez dirudi oso definizio zehatza; lehenengo eta behin, zabalegia da: nork ez du bere lanbidean adimena erabili behar? Nekazari batek edo mekaniko batek, ez ote dauka adimenaren beharrik bere lana ondo egiteko? Bigarrenik, nork bermatzen digu eskuz lan egiten ez duen batek (demagun, unibertsitateko irakasle bat, edota idazle bat) ezinbesteko duela bere lanean adimenez aritzea eta ez modu errepikakor eta aspergarri batez? Lanbidearena, beraz, lagungarria izan badaiteke ere, printzipioz ez da batere irizpide ziurra¹. Geroago ere itzuliko gara honetara.

1 Intelektual hitza latinezko *intellectualis*-etik eratorria da, eta honi dagokion izena (adjektiboa baita), berriz, *intellectus* da; inongo euskal hiztegitan hitz hau aurkitu ez dudan arren, *adimen* gisa itzul genezakeela uste dut. Gaztelaniaz, berriz, horrelako esanahia du: “**Intelecto**: Entendimiento, potencia cognoscitiva racional del alma humana. **Intelectual**: Dedicado preferentemente al cultivo de las ciencias y letras” (Real Academia Española: *Diccionario de la Lengua*, vigésima

Bitartean, definizioek huts egiten badigute, jo dezagun beste nonbaitera: bi metaforen bidez saiatuko gara azaltzen zer den intelektual bat. Karia hortara, berriz, Mendebaldeko kulturaren inspirazio-iturri nagusira joko dugu, hau da, Bibliara. Bertatik bi testu aukeratuko ditugu: lehena, *Erregeen* II. liburua VII. kapituluak, eta bigarrena liburu bereko XI. eta XII. kapituluak². Laburbeharrez, ez ditugu istorioak osorik kontatuko, bere zantzu nagusiak baizik.

Bi istoriotan lau protagonista ditugu: *Jainkoa*, *Profeta*, *Erregea* eta *Herria*. Lehenean, Dabid *Erregea* bere boterea finkatzen ari da; erregetzat gantzutua izan ondoren, eta Jerusalem konkistatu eta gero, Jaunaren Arka eramane berria du hara. Israelen historian aro berri eta lorios bat hastera doa. Abagadune honetan, *Jainkoa Profetari* mintzatzen zaio, eta agintzen dio joan dadila *Erregearengana* mendez-mendeko aintza agintzera bera eta bere ondorengoentzat:

“Eta hara non gerthatu zen gau hartan Jauna Nathani mintzatu zela huneletan: Zoaz eta errozu ene zerbitzari Dabidi: Hau dio Jaunak...Nik hartu zaitut alhapideetarik ardien ondotik zinabiltzanean, izan zintezan Israelgo ene populua gainean buruzagi...Eta zure egunak betheak ditazkeenean, eta zu zure aitekin lokhartua, zure ondotik eraikiko dut zure odola, zure ganik sortuko den seme bat, eta gogortuko dut haren erreinua. Hura izanen da ene izenari etxe bat altxatuko dioena, eta bethi guziraino gothortuko dut haren erreinuko tronua...Eta gothor izanen dira zure etxea eta zure erresuma bethi guziraino zure begien aitzinean, eta zure tronua bethi gogor egonen da.” (4, 5, 8, 12, 13 eta 16. txatalak).

Jainkoaren hitza entzunik, berehala abiatu zen Nathan Profeta Dabid Erregeari horren berri ematera, eta hau ere, mezua entzunik, arrapaladan hasi zen Jainkoari eskerrak emanez. Eta *Herria*? Ez dago ahaztuta; honela zuzentzen zaio Dabid *Erregea Jainkoari*:

“Ezen Israelgo zure populua seguratu diozu zure buruari bethiko populutzat: eta zu, oi Jainko Jauna, jarri zakiozkite Jainkotzat. Orain beraz, Jainko Jauna, atheraraz zazu bethi guzian zure ahoko hitza zure zerbitzariaren gainera, eta egizu erran izan duzun bezala, Zure izena bethi guziraino izan dadientzat handietsia, eta errana izan dadien: Armadetako Jauna da Israelgo Jainkoa. Eta zure zerbitzari Dabiden etxea Jaunaren aitzinean gothor egonen da” (24, 25 eta 26. txatalak)

Errez asma daitekeen bezala, gure metaforan, intelektuala *Profeta* da. Eta zein da bere eginkizuna? *Jainkoaren* aginduak entzun, eta *Erregeari* transmititzea,

primera edición, Madril, 1992). Frantsesez, berriz: “**Intellect**: Faculté de penser; entendement, intelligence. **Intellectuel-elle**: Qui a un goût affirmé pour les activités de l’esprit, qui s’occupe de ce domaine” (*Larousse de Poche*, 1990). Euskarazkoaren aldean esanahi mugatuagoa badute ere, funtsean zabalegi izaten segitzen dute.

2 Erabili dudan edizioa: “*Bible Saindua=La Santa Biblia. Versión euskérica de la Vulgata realizada por el capitán Duvoisin. Prólogo a esta primera reedición facsímil...por Lino de Aquesolo*” Bilbo, La Gran Enciclopedia Vasca, 1972. Ortografia egungo moldetara egokitu dut zenbait kasutan.

horren bitartez *Erregearen* loria eta *Herriaren* zoriontasuna lortuz. Azpimarra dezagun *Profetaren* (intelektualaren) ezaugarririk garrantzitsuenak: ez da *Herriaren* ordezkaria *Erregearen* aurrean, *Jainkoaren* mezularia baizik. *Jainkoa* diogunean, noski, zentzu metaforikoan mintzo gara; gaur egungo gizarte laikoan *Jainkoaren* ordezkariak kontzeptu metafisiko batzuk jarri beharko genituzke, hala nola *Zuzentasuna*, *Etika*, *Norbanakoaren Kontzientzia*, *Adimena*, *Arrazoimena*, *Zientzia*, etab... alegia, gure mundu laikoan intelektual burutsuari, gauaz bere bakardadean hausnartzen ari delarik, ez zaio *Jainkoa* agertzen, bere *Kontzientzia* edo *Adimena* baizik; honek esaten dio zer transmititu behar dion *Erregeari* (gobernari, agintariei) beren loria eta *Herriaren* zoriontasuna lortzeko. *Profetak* ez du inolako konpromezurik, ez *Herriarekin*, ez *Erregearekin*; bakarrik dago *Jainkoaren* aurrean (hots, bere kontzientzia edo adimenaren aurrean) eta horri baino ez dio men egiten.

Bere hitzen ondorioa ez da beti berdina; zenbait kasutan, *Erregeak* (gobernua, agintariak) berak esandakoa betetzen du (gure lehengo istorioan gertatzen den bezala), baina ez beti. Bibliako liburu berean, kapitulu batzuk geroago kontatzen zaigu zer gertatzen den *Erregeak* ez dionean *Jainkoaren* hitzari men egin nahi (izan ere, intelektualak inoiz ez dio eskatzen gobernari bere iritzia pertsonala jarrai dezan, baizik eta *Zuzentasunari*, edota *Adimenari*, edota *Zientziari*, etab... men egin diezaion, berau mezulari hutsa delarik). Eta honen bidez bigarren istorioan abiatuko gara.

Ezaugarriak berdinak dira, baita protagonistak ere (*Jainkoa*, *Profeta*, *Erregea* eta *Herria*). Baina oraingoan Dabid *Erregearen* pekatu bat kontatzen zaigu, hau da, *Jainkoaren* esanetik aldentzen dela. Istorioa oso ezaguna da: Dabid emakume ezkondu batez maitemintzen da (“Bethsabée, Eliamen alaba, Urias Hethearraren emaztea”, XI. kapituluak, 3. txatela) eta bere senarra kanpoan dela aprobetxatuz, seduzitu ondoren haurdun uzten du; alperak dira bere okerra estaltzeko egiten dituen saio guztiak, ez baitago *Jainkoari* iruzur egiterik. Azkenean, Urias hilarazten du maltzurki eta Bethsabée bere emaztetzat hartzen du. Bidegabekeria honen aurrean, garbi dago *Profeta* ezin dela ixilik geratu; baina hobena salatzeke intelektualak ez dute armarik erabiltzen, beraien berezko armaz baino ez dira baliatzen ahal: *Hitza*.

“Bainan Jaunari gaitzitu zitzaion Dabiden egitatea. Jaunak igorri zaroen beraz Dabidi Nathan” (XI. kapituluak 27. txatela eta XII. kapituluak 1go txatela)

Berriro ere *Profetak* (intelektualak) *Jainkoaren* mezua entzuten du (hots, bere kontzientzia edo adimenarena), eta haren aginduari men eginez, *Erregearengana* abiatzen da. Luze joko liguke istorioa zehatz-mehatz kontatzea: amarru baten bidez engainatuta, Dabidek bere buruaren aurkako epai latza ebazten du. Orduan *Profeta* berriro mintzatzen zaio:

“Hau dio beraz Jaunak: Huna non zure gainera zure etxetik eraikiren dudan gaitza, eta zure begien azpiak [sic] hartuko ditut zure emazteak eta bertze bati emanen, eta harek iguzki hunen argitan hekiekin lo-eginen du. Zu ezik gordeka aritu zare, nik ordea gauza hori eginen dut Israel guziaren aitzinean eta iguzkiaren aitzinean. Eta Dabidek erran zaroen Nathani: Jaunaren kontra egin dut bekhatu” (XII. kapituluko 11, 12 eta 13. txatalak)

Profetak Erregearen hobena salatzen du (berriro ere garrantzitsua da azpimarratzea *Profeta* ez dela *Herriaren* izenean mintzo, *Jainkoaren* izenean baizik). *Erregeak* bere pekatua ordaindu behar du; bere zigorrik latzena hauxe izango da: *Herriaren* aurrean umilatua izatea. Eta horrela, intelektualen lana izango da gobernuak gordeka egiten dituen gaiztakeriak hitzez salatzea (*Etika* edota *Zuzentasuna* edota abarren izenean, eta normalean duen adimen-zorroztasunez eta *Hitza*ren menperakuntzaz baliatuz), eta *Herriaren* aurrean ordainaraztea. Bestalde, *Profeta* ez zaio *Herriari* zuzentzen: *Herria* beti ikuslego hutsa da.

Era berean, eta bidenabar, garrantzitsua da *Profeta Politikariarekin* edo *Apaizarekin* ez nahastea. Garbi dago *Politikaria Herriaren* izenean mintzo ohi zaiola *Erregeari* (edo *Erregearen* izenean *Herriari*). *Apaiza*, berriz, ez ohi da *Jainkoaren* izenean mintzo, *Elizaren* izenean baizik: bere helburua ez da *Jainkoaren* aginduak segitzea, *Elizaren* interesak defenditzea baizik (gerta daiteke *Profeta* apaiz izatea, baina orduan *Eliza* izaten da interesatuena bere ahotsa hezitzen, eta beharrezkoa bada, ixilarazten³).

Laburbilduz, bi metafora hauen bidez, intelektualaren bi eginkizun garrantzitsuenak azaldu ditugu: batetik, *Erregeari* (agintariei, gobernuari) *Herriaren* zoriontasuna eta bere loria lortzeko zer egin behar duen aholkatu; bestetik, *Erregearen* gaiztakeriak hitzez salatu eta *Herriaren* aurrean ordainarazi. Hortaz gain, intelektualaren zenbait ezaugarri deskribatu ditugu: norbanako bat da, ez du *Herriaren* izenean hitzegiten, bere kontzientzia edo adimenaren izenean baizik, eta ez zaio *Herriari* mintzo, *Erregeari* baizik. *Jainkoaren* mezularia da, eta bakarrik dago. Hain inportantea al da esaten duena?

ADIBIDE BAT: EMILE ZOLA ETA DREYFUS AFERA

Intelektual hitza, sustantibo gisa, mende honekin batera sortu zen Frantzian; beraz, intelektualez mintzo garenean, printzipioz XX. mendeko kontutaz ari gara. Lehenago adjetibo gisa erabiltzen bazen ere, inori ez zitzaion bururatuko arestian aipatu ditugun bi istorioei geuk eman diegun zentzu metaforiko zehatza ematea, ez baitzegoen horretarako esperientzia historikorik. Asmatzailea, denboraz Europako historiako estatista garrantzitsuenetako bat bihurtuko zen Clemenceau izan zen,

3 Adibiderik hunkigarriena, ziur aski, Dostoievski-ren Inkisidore Nagusia litzateke, Jesukristorekin duen elkarriketa ezagunean (ikus *Karamozov anaiak*, V. liburua, V. kapitulua).

edo gutxienez esan dezagun berau dela sustantibo gisa erabiltzen hasi zena. Sasoi hartan kazeta bateko (“L’Aurore”) zuzendaria zen Parisen, eta Dreyfus aferaz arduratzeari ekin zionean esan daiteke bete-betea urte-mea batekin asmatu zuela.

Dreyfus aferaren gora-beherak edozeinentzat ezagunak badira ere⁴, komenigarria da lerro batzuk arazoa jorratzeari dedikatzea. Afera hamabi urtetan zehar luzatu zen, eta Duroselle-ri kasu egitera, oraingoz guztiz argitu gabe darrai. Funtsean, hauxe da afera: 1894an, Parisen, Frantziako Armadako kontraespioitza zerbitzuak ohar susmagarri bat aurkitzen du Alemaniako agregatu militarren paperontzian, zeinaren arabera Armadaren goi mailako ofizial bat informazio militarra saltzen ari baitzen alemanei. Ia frogarik gabe, Dreyfus kapitaina akusatua, epaitua, Armadatik egotzia (degradatu ondoren) eta bizi guztirako gartzelara kondenatua izan zen (Deabruaren Uharte entzutetsuan). Froga bakarra bere letra eta oharren artekoaren antza izan zen, baina faktore erabakiorra aurreritzi arrazistak izan ziren: Dreyfus judua zen, eta sasoi hartako Frantzian antisemitismoa gogor hedatzen ari zen, besteak beste Armadako ofizialen artean. Dreyfusek, berriz, hasiera-hasieratik bere errugabetasuna aldarrikatu zuen.

Handik urtebetera, Frantziako kontraespioitza zerbitzuaren buru berriak (Picquart koronela) traizio berri baten frogak aurkitu zituen (Esterhazy izeneko ofizial bat inplikatzeko zutenak) eta kasua berraztertzean jabetu zen Dreyfus tajuzko frogarik gabe kondenatua izan zela. Honainotxe afera ez da bereziki grabea; hemendik aurrera, berriz, norabide berezia hartu zuen, bi faktoreen eraginpean: batetik, militar buruek, Armadaren ohorea eta Aberriaren defentsa arriskupean zeudela argudiatuz, uko egiten diote hutsa zuzentzeari eta afera estaltzen saiatzen dira (besteak beste, froga berriak faltsutzen dituzte Dreyfusen aurka, eta Esterhazy ez arrestatzeaz gain, garbiki sostengatzen dute); bestetik, zenbait politikari ezkertiar (errepublikano eta sozialista) aferaz arduratzen hasten dira. Poliki-poliki, iritzi publikoa bitan banatzen da: Dreyfusen aldekoak eta kontrakoak. Hontaz ere esan daiteke jende askorentzat honen errugabetasuna gutxienezkoa zela: auzitan zegoena Armada bera zen, eta botere zibilarren kontroletik at mantentzeko zenbait jeneralek zeukaten asmoa; bestalde, ezkertiar eta eskuindarren arteko lehia politikoa ere kontutan hartzekoa da.

1898 izan zen urte klabea. Urtarrilaren 13an Emile Zolak gutun ireki bat argitaratzen du (*Salatu egiten dut*) argi eta garbi, izen eta abizen, Frantziako Armadako zenbait jeneral gezurtizat salatuz, errugabe bat nahita gartzelan iraunarazteagatik. Gaur egun zaila da bere sasoiaren ekintza honek izan zuen inpaktuaz jabetzea. Izan ere, Zola bere garaiko idazlerik ezagunena bazen ere, nor

4 Laburpen on baterako, bibliografia ugariz osatua: Duroselle, Jean Baptiste, *Europa de 1815 a nuestros días: vida política y relaciones internacionales*, Bartzelona, Labor, 1981, 158-190 orr. (Nueva Clío, 38.zbkia., originala frantsesez dago eta 1967koa da). Era berean, 1994ko Uztailan estreinatu da Hego Euskal Herrian afera guztia kontatzen duen filmea; espainolezko bertsoian *Prisioneros del honor* du izenburua, eta biziki gomendagarria da.

zen bera Frantziako gizonik boteretsuenak publikoki desafiatzeko eta iraintzeko? Garrantzitsua da azpimarratzea, lehenengo aldiz historian, gizon batek uste duela bere hitzaren bidez, hots, bere hitza arma bakartzat erabiliz, Estatuko gizonik boteretsuean garai ditzakeela, horrela historiaren haria aldatuz. Kontuz berriro: Zolaren asmoa ez zen hauteskundeetara aurkeztea ondoren botereaz jabetu eta okerra zuzentzeko; bazekien, gainera, iritzi publikoaren zati haundi bat itsuki Armadaren alde zegoela, eta Dreyfusen aldeko zenbait politikari aferaz baliatzen zirela beren lehia alderdikorretan. Bere asmo bakarra, bere kontziantziari segituz, Zuzentasuna defenditzea zen, errugabe bat gartzelatik atereaz. Eta xede hori lortzeko zer egin zuen? Artikulu bat idatzi prentsan, Frantziako presidenteari zuzenduta, hoben hori errepara zezala eskatuz (*Errepublikako Presidenteari gutun irekia* zen artikulua azpititulua). Intelektuala sortu da. Hemendik aurrera eta gaur egun arte, intelektuaren eginkizunik behinena prentsako artikulua idaztea izango da, guztiak artikulua sonatu haren neurri bateko edo besteko errepikapenak.

Afera honen ondorio historiko eta politikoak neurtzean, historialariak ez datoz bat. Aparte utzirik sortutako eskandaluaren ondorioz kasuak berraztertua izan behar izan zuela (1899an Dreyfus indultatua izan zen, eta 1906an guztiz errehabilitatua), oso balorazio ezberdinak egin dira. Duroselle-rentzat, aferaren eragina gizartean oso azalekoa izan zen, elite politiko eta intelektualei mugatua, edo asko jota, batzbestetik gorako kultur maila zuen jendeari zabaldua (batez ere Parisen); herri xehea guztiz indiferentea izan zen⁵. Neré-rentzat, berriz, afera aitzaki hutsa izan zen, lehia politiko konplexuagoen estalgarria: hontaz baliatuz errepublikano erradikalak boterera iritsi eta bertan iraun zuten 1914 arte⁶ (bide batez, Dreyfus-en aldezkari nabarmenetako bat, Georges Clemenceau, denboraz Frantziako Armadaren buru bihurtu zen, Lehenengo Gerra Mundialean)⁷. Sternhell-rentzat, ordea, “L’Affaire provoque l’affrontement de deux visions du monde, de deux conceptions de la société, de deux échelles de valeurs morales. L’équipée boulangiste est ramenée à des plus justes proportions par une crise qui remue les consciences et façonne le comportement politique des Français pour plusieurs dizaines d’années [...] Pendant plusieurs années le pays tout entier vit avec intensité un débat de portée universelle”⁸.

5 Duroselle, J. B., op. cit.

6 Neré, J., “La República Francesa” in *Historia del Mundo Moderno (The New Cambridge Modern History)*, T. XI: *El progreso material y los problemas mundiales 1870-1898*, 226-228 or. Bartzelona, Sopena, 1980.

7 “El ejército venía siendo cada vez más impopular desde el ‘caso Dreyfus’ y tras las grandes críticas por la forma en que el alto mando llevaba la guerra de 1914 a 1916, el fracaso de la ofensiva Nivelles no fue más que el último eslabón de la cadena. Siguiendo la tradición de Danton y de Gambetta, los franceses confiaron la dirección de la guerra al radical Clemenceau y no dejaron duda alguna respecto a dónde radicaba la autoridad”, Bond, Brian, “La Primera Guerra Mundial” in *Historia del Mundo Moderno (The New Cambridge Modern History)*, T. XII: *Los grandes conflictos mundiales 1898-1945*, 141. orr., Bartzelona, Sopena, 1987.

8 Sternhell, Zeev, *Maurice Barrés et le nationalisme français*, Paris, Complexe, 1985 (1go edizioa 1972koa da), 247-248 orr.

Ikusten dugun bezala, historialariak ez datoz bat intelektualen eragina neurtzean: batzuentzat benetako jira-bira historikoen eragile diren bitartean (edo izan daitezke), beste batzuentzat lehia politikoaren azaleko aktoreak dira (benetako protagonista eta eragileak beste batzuk direlarik) eta beste batzuentzat, berriz, bere eragina elite kultuaren baitan garrantzitsua bada ere, gizarte osoaren baitan oso txikia da. Ez dagokigu guri arazo hori ebaztea; konforma gaitzen azpimarratzeaz, edonola ere, Zolak bere artikulua ospetsua idatzi zuenetik, ehundaka (milaka) izan direla antzerako asmo eta xedeekin artikulua idazteari, manifestuak sinatzeari, hitzaldiak emateari eta abarri ekin dioten idazle, artista, zientifiko, unibertsitateko irakasle... intelektualak. Dударik gabe, zaila da gizartean lortu izan duten ohiartzun eta eragin erreala neurtzea, baina izan, badira.

Orain arte segitutum bideak, hala ere, galdera berriak dakarkigu: gizartean eragiten saiatzen direnak baino ez dira intelektual? Eta prentsa-artikulu edo manifesturik sinatu ez duten milaka eta milaka idazle, zientifiko, unibertsitari, pentsalari... ez ote dira ere intelektual? Beste arazo bat: ez ote dago intelektualik XX. mende aurretik?

MAX WEBER-EN BEREIZKETAK

Agian gure azterketa murriztegia suertatu zaigu. Itzul gaitzen gure lehenengo definiziora, zeinaren arabera, intelektualak “bereziki adimena erabili beharreko lanbideetan diharduen” pertsona baita. Zabalegitzat kritikatu badugu ere, badugu hor ere nondik abiatu. Adibidez, nola uka, edozein gizartetan (baina zenbat eta modernoago eta konplexuago, areago) badela holako pertsona-multzo bat, lantresna bakartzat adimena duena, edo beren bizitza bereziki adimena lantzeari dedikatu diona? Arazoa apur bat mugatuz, demagun Europan Aro Moderno eta Garaikidean; batere lanik ez gendake izango era horretako pertsonak aurkitzeko: filosofoak, pentsalariak, idazleak, artistak, musikoak, zientzi-gizonak, unibertsitateko irakasleak, etab... Horietatik inork ez du eskulanik egiten, adimen edo arimaren lanketari dedikatuak bizi dira eta, normalean, beraien pentsamendu eta burutazioak idatzi ohi dituzte, liburutan batzutan, egunkari eta aldizkaritan ere geroago. Horra hor intelektualak, hitzari zentzu zabal bat emanez. Argi dago, gainera, ez daudela guztiok maila batean, eta horrela, posible dela *ranking* bat egitea beraien artean, pentsamendu, arte, literatura edo musikaren historian jokatu duten paperaren arabera. Historia intelektualaren eginkizunetako bat horixe litzateke hain zuzen ere, intelektualen arteko *ranking* bat eratzea, horretarako irizpide batzuk finkatuz.

Baina ez da gure gaurko lana intelektualen soziologia historiko bat/batzuk (teoriko bakoitzak badu berea) deskribatzea. Zerrenda bibliografikoak kontsultatzea nahikoa da jabetzeko historia intelektualaren *izenpean* oso ikerketa diferenteak egiten direla, orobat beste edozein disziplina edo azpidisziplina

akademikorekin gertatzen den bezala (adibide bat jartzearen, nor da gai, gaur egun, historia sozial eta soziologia historikoaren arteko mugak finkatzeko?). Hala eta guztiz ere, intelektualtzat era guztietako eta garai orotariko pentsalari edo idazleak hartu badaitezke ere, egia da halaber, *sensu stricto*, beraietako multzo berezi bati baino ez zaiola *label* hori aplikatzen, eta une historiko konkretu batetik aurrera: Dreyfus afera, zeinean sortu zen, Frantziako lurrian, intelektual hitza, gerora *intellectuel engagé* bihurtu zena.

Beraz, azpidisziplina honen (historia intelektual) praxi akademiko zabala ukatu gabe, interesgarriagoa deritzot, gaurko egunean, intelektual engaiatuaren gaiari koxka bat gehiago estutzea. Orain arte profetaren metaforaz baliatu garenez, berarekin segituko dugu, eta esango dugu metaforaren asmatzaileak berak, testuinguru negatibo batean sortu zuela; Max Weber-ez ari naiz, jakina⁹. 1919ko neguan, porrot militar hurbilak, krisialdi ekonomiko latzak eta iraultza-saio etengabeak ankaz gora jarritako Alemania batean, unibertsitate-ikasleek hala eskatuta, bi hitzaldi eskeini zion gai honi, gerora bere pentsamenduaren baitan mugarriztat jotzen direnak¹⁰. Bere baieztapenak ondo ulertzeko, ezinbestekoa da bai bere unibertso teorikoa kontutan hartzea, bai Alemanian historikoki unibertsitateak jokaturako papera eta abagadune konkretu horretan bizi zuen egoera. Honela laburbiltzen da bere jarrera:

“Neure ikasle maiteok: guregana zatozte buruzagiaren tasunak eskatuz, kontutan hartu gabe [unibertsitateko] irakasleonek ehuneko larogeita hamarrek ez dutela, eta ezin dutela [...] bizitzeko erari buruz *buruzagiak* izateko asmorik izan. Pentsa ezazue gizon baten balioa ez datzala bere buruzagitzarako tasunetan eta, edonola ere, gizon batek jakintsu bikaina bihurtzeko beharrezkoak dituen tasunak, eta bizitzeko erari buruz, bereziki politikagintzari dagokionez, buruzagi gisa ibili behar duenak beharrezkoak dituenak, ez direla tasun berberak. Kasualitate hutsa da irakasle bat holako tasunen jabe izatea, eta oso arriskutsua da katedra bat betetzen duena beroriek praktikan jar ditzan erregutua izatea. Are arriskutsuago litzateke oraindik irakasle bakoitzaren esku uztea ikasgelan buruzagi gisa jokatu behar ote duen ala ez erabakitzea. Horretara zaletuenak, sarritan, gutxien jantzita daudenak dira eta, edonola ere, hola izan ala ez, katedran egoteak nekez eskeintzen die *erakusteko* aukerarik. Gazteriaren aholkulari izatera deitua sentitzen den irakasleak, eta honen konfiantzaz gozatzen denak, buruzburuko harreman pertsonalaren bidez eraman dezake aurrera bere lana. Eta mundu-ikuskerara edo iritzi diferenteen arteko gatazketan parte hartzera deitua sentitzen bada, herriko plazan egin dezala, edo bizitza gertatzen den lekuan, edo prentsan, edo bileratan, edo elkartetan, edo zernahi lekutan, baina ez ikasgelatan. Erosoegi da nor bere iritzien gotortasuna erakustea entzuleak, agian beste era batera pentsatzen

9 Neuk dakidala, Max Weber da intelektual profeta gisa aurkezten duen lehena; gerora nahiko metafora arrunta bilakatu da mundu akademikoan, nahiz eta noski, nork bere jite eta edukin berezia ematen dion. Artikulu honetan ematen zaionaz, noski, neu naiz erantzule bakarra.

10 Gaztelanizako bertsioa da kontsultatu ahal izan dudana bakarra: Weber, Max, *El político y el científico* (*La política como vocación; La ciencia como vocación*), Trad. Francisco Rubio Llorente. Madril, Alianza, 1993. Aipu guztiak testu honetatik hartuak dira, eta euskarazko bertsioa neurea da.

“dutenak, ixiltasunera kondenatuak dauden lekuan.”¹¹

Ez da batere erreza parrafo honetan laburbiltzen diren ideia guztien berri laburra ematea, ezta ere honainotxe iristeko Weber-ek segitu duen bide bihurriaren berri zehatza ematea. Gehienak, topiko bihurtu dira unibertsitate-giro zabaletan, eta ia-ia dogma gisa ahoskatzen dira. Saiatuko gara gure gaira ekartzen eta orain arte esandakoarekin harremantzen.

Lehenengo eta behin, Weber intelektual-multzo berezi bati buruz ari da, unibertsitateko irakasleak, alegia, eta ez du txintik esaten gainetikoez. Bigarrenik, bereizketa erradikal bat egiten du zientifikoaren eta politikoaren eginkizunen artean: iharduera bateraezinak dira pertsona berean, ia beti, baina batez ere erabat bateraezinak dira leku berean: unibertsitatean ez da politikarik egin behar; politikagintzan ihardun nahi duen irakasleak egin beza edonon, baina ez ikasgelan. Hirugarrenik, buruzagi politiko bat ikasgelatan aurkitu nahi luketen ikasleak erabat okertzen dira. Ondorioz, esan dezakegu Weber-en helburua unibertsitate neutro bat dela, gatazka politikoetatik guztiz at, eta onartu egiten badu ere, ez duela begi honez ikusten irakasle bat politikagintzan aritzea, iharduera bateraezinak baitira. Baina areago, beren ikasgelatan politikagintzan aritzen direnei, modu meziprezukor nabarmenez “profeta” deitzen die, eta erabat gaitzezten ditu. Merezi du ideia guzti hauei tartetxo bat eskeintzeak.

Weber-en arabera, zientziak gauza askotan lagundu ahal badigu ere (adibidez natura menperatzen), ezin digu lagundu gure bizitzari berari zentzurik ematen. Zientzia-maila altuago edo baxuago izan, bizitzak planteatzen digun problemei aurre egiteko indiferentea da¹². Zeren eta ez dugu nahastu behar zientzia eta bizitza, arras diferenteak baitira. Puntu honi buruz azpimarratzen du Antzinatea eta gaurko egunaren artean izugarritzko aldea dagoela¹³, eta Platon jartzen du adibidetzat: *Politeian*, zientziagizona da bere jakindurian oinarriturik gainetiko bizilagunei nola bizi beharko luketeen erakusten diena, baina gaur egun egoera

11 Op. cit., 220. orr.

12 “Saia gaitzen, behintzat, argi eta garbi ikusten, ikuspegi praktikoa batetik, zer esan nahi duen zientzia eta zientifikoki bideratutako teknikaren bidez gauzatutako arrazionalizazio intelektualista honek. Esan nahi ote du, akaso, gela honetan dagoen bakoitzak bere bizitzeko baldintza propioei buruz duen ezagutza, indio edo hotentote batek berauei buruz duena baino garbiagoa dela? Nekez izango da hori egia. [...] Intelektualizazio eta arrazionalizazio gero eta haundiagoek ez dute adierazten, bada, gure bizitzeko baldintzei buruzko ezagutza gero eta haundiago bat. Arras diferentea da beren esanahia; adierazten dute badakigula edo uste dugula *nahi den* edozein unetan jakin ahal dela ez dagoela, ondorioz, gure inguruan inolako botere ezkutu edo prebeniezinik, eta, aitzitik, edozein gauza *kalkulu eta prebisioaren bidez menperatua* izan daitekeela. Honek adierazten du ximpleki magikotasuna mundutik at gelditu dela. Basatiarentzat ez bezala, zeinarentzat botere horiek izan badiren, geuk ez dugu botere magikotara jo beharrik izpirituak mugiarazi edo errukira bultzatzeko. Hori teknika edo prebisio bidez lortzen den gauza bat da. Hona hemen, funtsean, intelektualizazioaren esanahia”, op. cit, 199. orr.

13 “Sinestezina da puntu honi dagokionez gaurko eguna eta iraganaren artean dagoen aldea”, op. cit., 202. orr.

gutziz alderantzizkoa da: zientzia da harpean dagoena, eta benetako bizitza, berriz, kanpoan¹⁴. Beraz, errege-filosofoaren irudia egungo gizartean erabat zentzunik gabekoa da Weber-entzat. Greziar batentzat benetako bizitzara iristeko bidea zientziaren lanketatik pasatzen bazen ere, “zientzia naturalen munduan mugitzen diren ume haundikote horietako batzuk salbu, nork sinesten ote du gaur egun, oraingoz, ezagutza kimiko, biologiko, fisiko eta astronomikoek munduaren zentzuari buruz ezer erakutsi ahal digutela, edota horren aztarnarik aurkitzeko hartu beharreko bideari buruz, baldin eta existitzen bada horrelako zentzurik? [...] Aitortzen bada ala ez bada ere, bere bihotzaren zolan inork ez du zalantzan jarriko, gaur egun, zientzia Jainkoaren ideiaz at dagoela”¹⁵.

Puntu honetara iritsita, ez du inolako zalantzarik Tolstoi-ren hitz batzuk bere egiteko: “Zientziak ez du zentzurik, ez baitauka erantzunik axola zaizkigun galdera bakarrentzat, alegia, ea zer egin behar dugun eta nola bizi behar dugun”¹⁶.

Arrazoibide guzti honen ondorioz, eta errege-filosofoaren irudia errefusatu ondoren, bere konklusioa apezina da:

“Esaten da, eta neuk ere izenpetzen dudana esana da, politikagintzak ez duela lekurik ikasgelatan. Lehengo eta behin, ikasleek ez dute politikarik egin behar [...] Baina irakasleek ere ez dute politikarik egin behar ikasgelatan, bereziki inoiz baino gutxiago politikaz ikuspegi zientifiko batetik ihardun behar dutenean.”¹⁷

Zalantzarik ez batere: zientzia eta “benetako bizitza” bi gauza diferente dira; gaur egun Platonen teoriak ontzat hartzea (filosofoek gizonei nola bizi behar duten erakustea) guztiz funtsgabea da; ondorioz, zientzia lantzen den etxean (unibertsitatean), politikagintzak ez du lekurik; zehazkiago, bera ez dago politikagintzaren aurka, politikagintzari legitimazio zientifiko bat ematearen aurka baizik.

Ildo honetan darabilen argudioak ugariak dira eta ezin ditugu banan-banan aztertu; muinari helduz, eta politikagintza eta zientzigintzaren artean dagoen

14 “Hementxe da, bizitzan, Platonentzat hormako itzal-jolasa baino ez zen horretan, benetako errealitatea datzan lekua. Beste guztia errealitatetik at desbideratutako mamu hutsak baino ez dira” Ibidem, 202. orr.

15 Ibidem, 205. orr.

16 Ibidem, 207. orr. Ideia hau berbera oso garrantzitsua bihurtuko da gerora; hauxe da nik ezagutzen dudana formulaziorik zehatzena: “Ez dut inoiz ikusi pertsona bat bere burua hiltzen argudio ontologikoaren alde. Galileok berak, egia zientifikoa zuen arren, ezin errezago egin zion uko hari, hark bizitza arriskutan jarri zionetik. Eta gisa batez, ongi egin zuen. Egia horrek ez zuen kondena-sumetarik balio. Lurra ala Eguzkia, zein ari den bestearen inguruan biraka, garrantzirik bat ere gabea da. Dena esateko, alferreko galdera da. Aldiz, jende asko ikusten dut burua hiltzen, bizitzak ez duela bizitzerik merezi uste duelako”, Camus, Albert, *Sisyforen mitoa*. Euskaratzailea Xabier Kintana. Bilbo, Klasikoak, 1992, 29. orr. (1go arg. 1942).

17 Weber, M., op. cit., 211. orr.

amildegian sakonduz, bere ustez bi eratako juzkuak egin daitezke: gertakarien gaineko juzkuak eta balioen gaineko juzkuak¹⁸. Lehenegoak baino ez dagozkio zientziagizonari. Bigarrenak berriz, demagogo edo profeten esparrua dira.

Atera da profetaren zorioneko kontzeptua. Baina pertsonai honi buruz pentsatzen duena azaltzen hasi aurretik, erants dezagun bere jarrera indartzeko oraindik ere arrazoibide gahiago erabiltzen dituela: interes zientifikoa¹⁹, logika bera²⁰ edo zentzumen hutsa²¹. Baina ororen buru, “Nor ausartuko ote litzateke Mendiko Sermoiaren etika, edo *gaizkiari ez diozu erresistentziarik jarriko* printzipioa, edo beste masaila jartzea gomendatzen duen parabola, *zientifikoki errefusatzera?*”²²

Baina esana dugu printzipioz Weber-ek ez duela ezer politikoen aurka. Profeten aurka, ordea, hau da, politikagintzan aritu nahi duen zientifikoaren aurka, kristonak esango ditu²³. Berarentzat, Jainkorik gabeko mundu batean bizitzea egokitu zaigu (“balorerik azken eta sublimeenak bizimodu publikotik aienatu diren

18 “Batetik, gertakizunen konstatazioa, fenomeno kulturalen barne-egituraren edota edukin logiko edo matematikoen determinazioa; bestetik, kultura eta bere edukin konkretuei buruzko *balioaz* galdetzea eta, bere baitan, elkarte politikotan eta komunitate kulturaletan gizonak izan behar duen portaeraz galdetzea. Inork galdetzen badu zergatik ezin diren ikasgela barruan bigarren multzoko gaiak tratatu, erantzun behar zaio xume-xumeki ez delako ikasgela demagogo edo profetaren lekua. Bai batzuentzat bai besteentzat esana dago: “Zoazte kale eta plazetan zehar, eta publikoki mintzatu hantxe”. Hau da, zoaz kritikak egin ahal dizuten lekura.” Ibidem, 212. orr.

19 “Hortaz gain, interes zientifikoak ere behartzen nau jarrera hori kondenatzera. Gure historialarien lanean oinarriturik, konprometitzen naiz demostratzera zientziagizon batek beren balio-juzku propioei bide ematen dien unean, utzi egiten diola arazoaren ulerkuntza osoa izateari”. Ibidem, 213. orr.

20 “...existitzen duten balio-sistema diferenteek elkarren artean soluziobide posiblerik gabeko borrokan ari baitira”. Ibidem, 215. orr.

21 “Nola nahi litekeen zientifikoki erabaki kultura frantsesa eta kultura alemanaren balioaren artean ez zait adimenean sartzen”. Ibidem, 216. orr.

22 Op. cit., 212. orr.

23 “Zientzia ez da gaur egun bedeinkapen eta errebelazioak banatzen duten bisionario eta profeten dohain bat, ezta ere jakintsu edo filosofoek munduaren zentzuaz egindako meditazioen parte bat. Une horretan, berriro ere zeuen baitan Tolstoi agertzen bada galderak egiten, esanaz zientziak egiten ez duenez gero, ea nork erantzun behar ote dien galdera hauei, alegia, zer egin behar dugun eta nola zuzendu behar dugun gure bizitza, [...] esan behar dugu profeta edo salbatzaile batek baino ezin duela erantzun. Baldin eta profeta hori ez badago, edo bere mezuan ez bada sinesten, ziur ez duzuela berriro lurrera jaitsiaraziko milaka irakaslek, Estatuak ordaindu edo pribilegiatutako profeta txiki lez, funtzio hori ikasgelatan beregana dezaten saiatur. Horren bidez egia fundamental batez jabetzen galeraztea baino ez duzue lortuko, alegia, gure belaunaldiaren zati haundi batek irrikatzen duen profetarik *ez* dela. Uste dut, ez orain ezta sekulan ere, erlijioarekin dar-dar egiten duen gizonari, benetako gizon erlijiosoaren barruko interesei, ez diela onik egiten suzedaneo batez (eta katedratik egindako profezia guzti horiek suzedaneo hutsak dira) gure garaiko gertakari fundamentala estaltzea, alegia, Jainkoari bizkarra emanez eta profetez gabeturik dagoen garai batean bizitzea egokitu zaigula. Ene iritziz, bere sendimendu erlijiosoen garbitasunak tamaina honetako engainuaren kontra errebelatzera eramanez beharko luke”. Op. cit., 225. orr.

mundua”²⁴), eta egia oinarritzko hau onartu ordeztu profeta bat bilatzeari ekiten diona, erratu egiten da. Halaber, profetarena egin nahi duen intelektuala (hau da, gizonei zein balorearen arabera bizi behar duten erakusten lehiatzen dena) gezurti hutsa da (“Guzti hori da, ximpleki, edo hitzontzikeria edo nork bere burua engainatzeko gogo”²⁵); areago: “Katedratik jaulkitako profeziek sekta fanatikorik sortu ahal izango dute, baina sekulan ere ez benetako komunitate bat”²⁶. Zaila da hitz gogorragoak erabiltzea.

Nabarmena da Weber-en fobia politikagintzan esku hartu nahi zuten intelektualekiko; teoriarik, adierazten duen gauza bakarra unibertsitateetik at aritu beharra litzateke (unibertsitatearen neutrotasuna mantentzea, horra bere helburura), baina bere hitzen laztasuna kontutan hartuz, uste dut defenditu daitekeela gorroto zuela intelektual engaiatua, hau da, profetaren papera jokatu nahi zuena hortarako bere prestigio intelektuala erabiliz. Zientifikoak bere bizi guztia zientziari dedikatu behar dio, inolako baldintzarik gabe (“kausa bati eta berari bakarrik [zientzia] nork bere burua eskeintzea, eskeintzailearen duintasuna kausa berberaren mailaraino igoarazten du”²⁷). Politikagintza, berriz, politikoenzat: zientziak ez du inolako gertakuntza berezirik eskeintzen horretan aritzeko.

Ziur aski Weber-en pentsamenduaren ezagutzaile on batek mila eta bat ñabardura egingo lioke gure azalpideari, baina uste dut ez lukeela funtsezko ideia aldatuko: profetarena egitera sartzen den zientifikoa okertu egiten da, eta horretarako unibertsitatea erabiltzen badu, “sakrilegioa” da²⁸. Ez dakit zer pentsatuko zuen Emile Zola-ri buruz; agian, zientifiko bat ez zenez, ez zuen begi txarrez ikusiko. Edonola ere, eta zuzenean artikulua honen helburuei dagokienez, argi eta garbi dago politiko eta zientifiko/intelektual-aren artean horrelako bereizketa sakona aldarrikatzean, Weber-ek historia intelektualari egundoko indarra ematen diola, nahiz eta intelektual mota konkretu bati buruz (profetak) kristonak esan. Hala ere, nortzuk ziren Weber-entzat profeta nardagarri horiek erabakitzea, gauza guztiak bezala, eztabaidagarria gerta daiteke (eta da): lan berri bat historia intelektuala lantzen dutenentzat.

ANTONIO GRAMSCI: BESTE AZTERKETA BAT

Bistan da gure orain arteko azterketek oraingoz ez dutela betetzen azpidisziplinaren alor osoa. Hortaz, jarritako mugarrak ukatu gabe (erreferentziak dira, ez hesiak), saia gaitezen ikuspegi berriak eskeintzen. Jo dezagun, bada, Gramsci-rengana.

24 Ibidem, 229. orr.

25 Ibidem, 229. orr.

26 Ibidem, 230. orr.

27 Op. cit., 198. orr.

28 Op. cit., 212. orr.

Esan beharrik ez dago, bere azterketa orain arte eskeini dugunaren aldean arras diferentea dela. Abiapuntu bezala paratzen duen galdera hau da: “Intelektualak, talde sozial autonomo eta independente ote, ala talde sozial orok du bere intelektual-kategoria espezializatu eta propioa?”²⁹. Hain zuzen ere, geuk hasiera-hasieratik indarra jarri dugu intelektualaren norbanakotasun eta independentzian, horretarako metafora pare batez baliatuz (Jainkoa etab.). Baina Gramsci marxista da eta, bestea beste, honek esan nahi du materialista denez berarentzat Jainkoaz hitzegitea (geuk erabilitako modu metaforikoan ere) guztiz funtsgabea dela. Nor den intelektual eta zein den bere eginkizuna aztertzeko, “kategoria intelektual anitzen erakuntza-prozesu historiko erreala”³⁰ behatu beharko ditugu, eta ez beste ezer. Areago, intelektualen independentziaz mintzatzea “utopia sozial baten adierazpentsat” jo daiteke eta “filosofia idealistaren baitan” ulertu behar da³¹ (jakina denez, marxista batentzat filosofia idealistaz hitzegitea materialismoaren antitesiaz hitzegitea da). Ondorioz, Gramsci-rentzat intelektualaren azterketa hutsa planteatzeak ez du zentzurik, gizartearen azterketaren testuinguruan egin behar da eta, noski, marxista batentzat gizartea aztertzea berau osatzen duten klase diferenteen arteko harreman eta borrokez mintzatzea da.

Azken baieztapen honek bere pentsamenduaren (gure arazoari dagokionez) kontzeptu zentralera garamatza: intelektual organikoaren kontzeptura. Ideia azalez ximplea eta edukinez izugarri aberatsa da: dakigunez, marxista batentzat, gizartea klasetan banatua dago, hauek prozesu historikoaren baitan sortu, garatu eta desagertzen direlarik; Gramsci-rentzat klase bakoitzak bere intelektual-multzo propioa sortarazten du halaberharrez, hauek bere klasearekiko “organikoki” lotuta daudelarik:

“Talde sozial orok, produkzio ekonomikoaren funtzio esentzial baten jatorrizko alorrean jaiotzen denez, aldi berean eta organikoki intelektual multzo bat edo gehiago sortarazten du, berauek homogeneotasuna eta bere funtzio propioaren kontzientzia ematen diotelarik, alor ekonomikoan ezezik, sozialean eta politikoan ere.”³²

“Organikoki” dioenean, adierazi nahi du ezinezkoa dela intelektual-multzo hori sortarazi duen klasearengandik bereiztea, funtsgabea dela zeharo delako multzo horren independentziaz hitzegitea.

29 Ondoko aipu guztiak testu bakar batetik hartuak dira: Gramsci, Antonio, “La formación de los intelectuales” in *Antonio Gramsci: Antología: selección, traducción y notas de Manuel Sacristán*, Madril, Siglo XXI, 1977 (3. arg.), 388-396 orr. Testu originala *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura* (1949an argitaratua, gartzelan idatzia 1931-33an) liburuan dago (bada gaztelaniazko itzulpenik: *Los intelectuales y la organización de la cultura*, Buenos Aires, Lautaro, 1960). Lehenengo aipu hau testuaren lehenengo esaldia da; euskarazko itzulpena neurea da.

30 Ibidem.

31 Op. cit., 390. orr.

32 Op. cit., 388. orr.

Era berean, nola klaseak historiaren harian agertzen diren, hala intelektual-multzoak agertzen dira. Honek esan nahi du klase berri bat sortzen den bakoitzean, intelektual-multzo zaharrak aurkituko dituela:

“Talde sozial *esentzial* oro, lehenagoko egitura batetik abiatuta eta beronen garapenaren adierazpen gisa historian agertzean, aurkitu izan ditu, behintzat orain arteko txeko historian, lehenagotik existitzen zuten kategoria intelektualak, itxuraz etenik gabeko jarraitasun historiko bat adierazten zutenak, forma sozial eta politikoen aldaketarik korapilotsuen eta erradikalenak gertatu arren.”³³

Ondoren azpimarratzen du intelektual-multzo zahar hauek, sarritan, “beren burua aurkezten dutela talde sozial dominatzailearengandik independente eta autonomo gisa”³⁴, dagoeneko behin baino gehiagotan esan dugunez, erabat faltsua dena Gramsci-rentzat.

Intelektual organikoaren kontzeptua finkatu ondoren, eta guri dagokigunez, bi arazoei ekiten die: nor den intelektual, eta zein den bere eginkizuna. Bistan da bere ondorioak arras aldenduko direla geuk lehengo atalean seinalatu ditugunetatik, baina ez gara larregi luzatuko honetan.

Lehengo eta behin, “ez dago iharduera intelektualak erabat baztertzen duen giza-iharduerarik: *homo faber* eta *homo sapiens* bereiztea ezinezkoa da”, eta “esan daiteke gizon guztiak intelektualak direla, baina guztiek ez dute intelektualaren funtzioa gizartean. Era berean, ez da esango gizon guztiak sukaldari edo jostun direnik, une jakin batetan edozein delako arraultza pare bat frijitzeko edo jakaren urratu bat josteko gai”³⁵. Ondorioz, intelektualak definitzen duena ez da bere lan espezifikoa, bere eginkizun soziala baizik. Zein da eginkizun hau?

Arestian esana du intelektualen eginkizuna dela sortarazi duen klaseari homogeneotasuna eta bere funtzioaren kontzientzia ematea. Orain pauso bat bat gehiago emango du, eta bere eginkizun hori gizarte osoari begira zein den zehaztuko digu. Horretarako, bere pentsamenduan funtsezkoa den bereizketa batez baliatuko da: gizarte baten gainegituretan dagoen funtsezko bereizketaz, alegia: batetik “gizarte zibila” dago, berari “hegemonia” dagokiolarik, eta bestetik “gizarte politikoa edo Estatua” dago, berari “menperakuntza” edo “dominio zuzena” dagokiolarik. Testuinguru honetan:

33 Ibidem.

34 Ibidem. Adibideak ere jartzen ditu; horrela: “Eliz-gizonen kategoria aristokrazia lurjabearekin organikoki lotutako kategoria intelektualtzat jo daiteke” edo “[Benedetto] Croce, bereziki, Platon eta Aristotelesekin estuki lotuta sentitzen da, baina ez du ezkututzen era berean Agnelli eta Benni senatoreekin lotuta dagoela, eta honetan bilatu behar da Croce-ren filosofiaren ezaugarriak behinena”.

35 Ibidem.

“Intelektualak talde dominatzailearen *gestoreak* dira, hegemonia sozial eta gobernamentu politikoaren funtzio subalternoak burutzeko, hau da: 1) talde dominatzaileak fundamentalak eratutako bizimodu sozialaren tankerari populazioaren masa haundiek baimendutako adostasun “espontanea” gestionatzen dute. Adostasun hori talde dominatzaileak produkzio-munduan duen posizioari esker bereganatzen duen prestigio eta konfiantzatik sortzen da *historikoki*; 2) estatuaren koerzio-aparatuak gestionatzen dute. Aparatu honek bere *adostasuna* ez aktiboki ez pasiboki baimentzen ez duten taldeen disziplina *legalki* bermatzen du. Baina aparatua gizarte osoa kontutan hartuz eratzen da, adostasun espontanea aienatzen den zuzendaritza-krisi eta aginte-krisi uneak prebenitu nahian”.³⁶

Esan beharrik ez dago “intelektual organiko” edo “hegemonia” bezalako kontzeptuak (klabeak Gramsci-engan) sekulako joko aberatsa eskeintzen dutela, baina ez dagokigu guri bidezidor horiek urratzea. Saia gaitezen esandakoa laburbiltzen eta gure beharretara egokitzen: intelektualen independentzia (neuk bere *Profeta* izaera gisa aurkeztu dudana) mito hutsa da. Intelektuala beti klase baten zerbitzura dago, bere helburua delarik batetik klase horri barne-koherentzia eta homogeneotasuna ziurtatzea, eta bestetik gizartearen aurrean bere nagusitza legitimatzea, bai “adostasun espontanea” sortaraziz (“hegemonia”), bai estatu-aparatuak erabiliz (“menperakuntza edo dominioa”).

Baina Gramsci-ren ekarpena ez da horretan agortzen, aitzitik, esan genezake lerro horiek idaztean bere kezka nagusia politikoa zela, alegia, nola sortarazi langilegoaren intelektual-multzo berria³⁷ eta nola erakarri intelektual tradizionalak langileriarene alde lan egin dezaten³⁸.

Hortaz gain, eta bukatzeko, badaki intelektual guztiak ez direla berdinak, eta beraien artean hierarkia bat finkatzea ezinbestekoa dela: adibidez, ez dira berdinak zientzia, filosofia edo artearen sortzaileak eta bere dibulgetzaileak; finean, mailaketa izugarria dago, Gramsci-k armada baten ofizialen artekoarekin erkatzen duena³⁹. Baina hauek arazo teknikoak dira, funtsezko kontzeptuetan eragin txikia dutenak.

Azalpen teoriko luze honen ostean, beharrezko litzateke, agian, adibide historiko konkreturen bat eskeintzea, baina ez da batere erreza. Izan ere, eta salbuespenak salbuespen, intelektualek ez dute ontzat hartzen inork beraien organikotasuna aipatzea; Benedetto Croce, adibidez, izugarri haserretu omen zen irakurri zuenean Gramsci-ren ustez bere filosofiak zerikusi haundiagoa zuela Agnelli eta Benni-rekin (Italiako bi kapitalista haundi) Platon eta Aristotelesekin

36 Ibidem.

37 “Intelektual-multzo baten sortarazteko problema, beraz...”, op. cit., 392. orr.

38 “Dominioa lortzeko garatzen den talde [sozial] baten ezaugarriak nabarmenetako bat intelektual tradizionalak bereganatzeko eta *ideologikoki* konkistatzeko aurrera daraman borroka da; zenbat eta azkarrago sortarazten dituen talde honek bere intelektual organiko propioak, hainbat eta arinago bereganatu eta konkistatuko ditu besteak”, ibidem.

39 Ibidem.

baino. Normala da: zer esango ote luke gure Olinpo filosofikoko edozein buruk, entzungo balu bere artikulu eta ideiek Frankfurteko Eskolarekin baino zerikusi haundiagoa dutela Negurirekin? Edonola ere, eta oraingoan neure iritzi pertsonala emango dut, intelektual organikoaren kontzeptua historia politiko edo sozialean baliagarria izan badaiteke ere, historia intelektualaren alorrean ez da bereziki zirrargarria, praktikan disziplina bera ukatzera baitator. Horregatik, orain arte bezala, konforma gaitzen mugarri berri bat seinalatzeaz, eta segi dezagun bidea.

INTELEKTUALAREN APOLOGIA: ADIBIDE PARE BAT

Orain arte, bai Weber-en aldetik, bai Gramsci-ren aldetik, kritika latzak entzun ditugu intelektualekiko. Oker geundeke, hala ere, pentsatuz hori dela intelektualen artean usuen erabiltzen den epaimoldea. Aitzitik, intelektualen dohainen artean apaltasuna ez da sarrien agertzen dena, bai ordea pentsalarien garrantzi historikoari buruzko espantu ugari; zenbaitetan, apologia hutsa. Halako bi adibide aldatuko ditugu hona: XIX. mendeari buruz, Thomas Carlyle, eta XX. mendeari buruz, Fernando Savater.

Thomas Carlyle 1795ean jaio zen Eskozian, eta bere bizitza luzean (1881ean hil zen) liburu ugari idazteaz gain, Ingalaterrako idazle eta pentsalari garrantzitsuenetakoa izan zen; 1866an Edimburgoko Unibertsitateko errektore aukeratu zuten. Bere lanik ezagunena gaur hemen aipatuko duguna da: *On heroes* (1841)⁴⁰. Erreza da historiari duen filosofia laburbiltzea:

“Nere aburuz, Historia Unibertsala, gizonek mundu honetan egin dutenari buruzko historia, funtsean, bertan ihardun duten Gizon Haundien Historia da. Haundi hauek dira gizonen Gidariak; moldatzaileak, eredugarriak eta, zentzu zabalean, jende arruntek egin edo lortu asmo izan dutenaren sortzaileak; munduan egindakoaz irauten ikusten dugun guztia, berez, munduratuak Gizon Haundien baitan zeuden Pentsamenduen gauzatze praktiko eta haragizkoa baino ez da: munduaren historia osaren arima, arrazoi betez esan ahal dugu, gizon hauen historia izan da”⁴¹

Gizon Haundien artean (edo Heroiak), sei mota desberdin bereizten ditu; horietako bat, Heroi Literatoa, guk intelektual deitzen dugunarekin parekatu ahal duguna, bereziki garrantzitsua da berarentzat:

“Nik neuk diot, gaur egun munduan diren Apaizgo, Aristokrazia eta Klase Gobernari orotarik, ez dela inolako klaserik, Liburu-Idazle hauen apaizgoaren garrantziarekin aldera daitekeenik”⁴²

40 Erabiliko dugun edizioa: Carlyle, Thomas, *Los héroes*. Traducción, notas y prólogo: J. Farrán y Mayoral. Bartzelona, Orbis, 1985. Euskarazko itzulpena neurea da.

41 Op. cit., 31. orr.

42 Op. cit. 215 orr.

Eta zergatik?:

“Jainko-Heroiak, Profetak, Poetak, Apaizak, antzinako Heroitasunari dagozkion moldeak dira, antzinate urrunean agertzen dira; beraietako batzuk aspalditik ez dira posible eta mundu honetan ezin izango lukete agertu. Baina gaur hizpidetzat hartuko dugun Heroi Literatoa, erabat gaurko sasoién fruitua da; eta Idazteko arte miragarria, edo Moldiztegia deitzen dugun azkar Idazteko artea bizirik den bitartean, etorkizunean ere Heroitasun-molde nagusienetako baten gisan biziko dela espero genezake”⁴³

Laudorien zerrenda amaiezina da: Arima Haundia, Parlamentua baino boteretsuagoa prentsari esker, etab... Nahi duenak liburura jo beza.

Guzti hau 1841ean idazten bazen ere, ez pentsa mende horretan agortua denik; hemen bai esan genezakeela katea ez dela eten. Ikustagun, adibidetzat, Fernando Savaterrek berriki, Octavio Paz-en urtebetetzea dela eta, idatzitako laudorioak:

“Vivimos perdidos en multitudes, que nunca sirven de punto de referencia, sino que aumentan nuestro desconcierto y abandono. Solo algunas personas, escasas e irrepetibles, saben orientarnos, o al menos acompañan con dignidad nuestras perplejas urgencias. A esto se refería sin duda André Gide cuando respondía a quienes inquirían cuál era la tarea intelectual que se propuso: *He querido ser el contemporáneo esencial*. Es decir, no quien tiene la clave de los tiempos, sino quien mejor refleja su pulso. El contemporáneo esencial es imprescindible en sus aciertos y entrañable en sus errores; aunque no compartamos sus fobias y sus filias, las encontramos siempre inspiradoras, estimulantes, *tónicas*. El contemporáneo esencial no está a nuestro nivel, seamos cuerdamente modestos: cuando estamos a punto de zozobrar, nos equilibra, pero también sabe devolvernos al ajetreo de las olas cuando creemos haber alcanzado la estabilidad y solo hemos encallado [...] Entre los cinco o seis contemporáneos esenciales que en el siglo XX hemos tenido los lectores de habla hispana, ninguno más completo, ni a mi juicio más indiscutible, que Octavio Paz.”⁴⁴

Ez da hau Savater-i arrazoia eman ala kentzeko lekua, edo Paz-ek Chiapas-eko gertakariez (“criminales acontecimientos”, Savater-en arabera) esandakoak gogoratu edo aztertzeko. Gure gaiari dagokionez, seinalatzea nabarmena dela artikulu hau tradizio oso luze baten barruan kokatzen dela, intelektualen apologiarena, hain zuzen ere (konpara Carlyle-ren testuekin). Ez da hori Gramsci-ren tradizioa, ezta Weber-ena ere, eta neure aburuz, hauen aldean analisi-tresna motelak eskeintzen digu, topiko koipeztailetatik haratago. Baina interesgarritzat jo dut horren berri ere ematea.

43 Op. cit., 200. orr.

44 Savater, Fernando, “Libertad y necesidad de Octavio Paz”, EL PAIS, 1994ko Martxoak 31.

AZKENA

Ibilbide luze honen ondorioz, agian, ez dugu ondorio garbi batetara iristerik izan. Ez zen hori ere gure helburua: hasieran esan dugun bezala, alor akademikoa hesitzea baino mugarri batzuk eskeintzea zen gure asmoa, alegia, azpidisziplina honen praxi zabalean murgildu nahi duenari erreferentzia batzuk eskeintzea.

Agian, txango honen ostean, eta emanik lortu dugula argitzea nortzuk diren intelektualak (hori litzateke hain zuzen ere historia intelektuala jorratu nahi dutenen lanik tipikoena), zutik dirau entzulego zabalago baten galdera: hain garrantzitsua al da esaten dutena? Ez beti. Ziur aski, ez gehienetan ere. Baina pasa den mendeko esploratzaileak Afrika beltz eta ezezagunean barneratzean zuten sentimendu berberari jarraiki, agian, hurrengo oihan edo basamortuaren ondoren, mendi ezezagunen magalean, ibai haundi baten iturburua aurkituko dugu, hau da, ganorazko zerbait sortu duen pertsona baten zantzua, eta ur-erretenari segituz, itsaso zabala. Esperantza epel hori norbaiti itsastea lortu badugu, konforme eta pozik geundeke.

HISTORIAREN AINGERUA, EDO, EUSKAL ETNOGRAFIA SURREALISTARI AURRE-HITZAK

Antropologiaren eta historiaren arteko harremanez hitzegiteko eskatu zenidaten. Historiagile ez izanik, iraganaz egin dezakedan erabilpena apenas izan daiteke ortodoxoa. Beraz Walter Benjaminengandik prestaturik hartzen dut historiaren hondamendiari buruz zuen ikuspegia. Benjamin historiaren hondakinekin zegoen faszinaturik, zeren hauen hautsetatik bakarrik sor baitaiteke erresuma berria. Semiologia negatibo honen imajinarik boteretsuena Paul Klee-ren “Angelus Novus” kuadroa zuen.

Kuadro honetan oinarriturik, “historiaren aingerua” delakoari buruz komentario ezagun hau egin zuen: “Bere aurpegia iraganari emana dago. Guk gertakizun katea ikusten dugun tokian, berak katastrofea besterik ez du ikusten, hondamendia hondamendiaren gain pilatzen eta bere oinen aurrera jaurtitzen zaiolarik. Aingeruak gelditi nahi luke, hilak esnarazi, eta bere osotasunera eraberritu hautsia den sarraskia. Baina ekaitza ari da Paradisutik; halako biolentziaz harrapatua izan da bere hegoen erdian, hegoak ezin ditu itxi aingeruak. Ekaitzak nahitaez gerora darama, aingeruak geroari atzea ematen dio, bere aurreko hondamendiaren nahas-mahasa zerurantz hazten doan bitartean. Ekaitza hori da guk progreso deitzen duguna.”¹ Gaur egungo Euskal Herriko historiaren aurrerapena ere antzeko aingeruaren hego asaldata eta hertsiezinekoetan dago. “Ekaitza ari du Paradisutik.”

Horixe da nere imajina eta nere pertsonaia nagusia historia orokorrari dagokiolarik. Bestalde, antropologiaren aldetik ere badugu euskaldunok gure historia txikia eta Barandiaranez idaztea —nahiz alde nahiz aurka— ariketa enblematiko bihurtu zaigu euskal antropologoei. Beraz Benjaminen begiekin mendebaldeko historiari begiratu nahi badiogu, Barandiaranekin finka gintezke euskal iraganean eta antropologian. Bi gizon zeharo desberdin hauen arteko topaketa imajinario surrealista dut helburu.

Nola ulertuko ote zuen Barandiaranek Benjaminek “Angelus Novus” kuadroan ikusitako hondamendiaren aingerua? Ataundarrak ezinbestean maiteko zuen atzeraka begira dagoen **prehistoriaren** aingerua; aurrerapenaren ekaitza eta honen sarraskia erraz onartuko zuen; agian ez zitzaizkion arrotzak egingo Benjaminen etsipenezko hitzak, honek bere burua honela ikusi zuenean: “Bere itsasontzia

1 Benjamin, W., *Illuminations*, Harcourt, Brace & World, Inc, New York, 1968, 259-60 or.

hondoratzean suntsitzen ari den masta puntara igoaz urgainari eusten dion gizona bezala. Baina handik parada du seinale egiteko bere erreskatara etor daitezten.”² Euskal izanaren erreskatea, edo antzeko zerbait, amesten da Barandiaranen obran ere.

Baina bi autore hauekin prehistoriaren eta historiaren hondamendia kontenplatzea atsegin badugu, ez da beste behin, hain ohiturik gaudenez, tragedia zelebratzeko. Agoniaren antzerki unamunotarrean hain luzaroan bizi izanik, badirudi jenero narratibo honi dagoeneko adikto ere bagarela. Garaia da perspektiba narratiboz aldatu eta gure arazoak trama erabat desberdinetik ikustera ausartzeko: jo dezagun, argumentuaren amoreagatik, euskaldunon predikamendu nagusia parodia dela.

EUSKADI FANTÔME: EUSKAL PARODIEN MUSEOAN

Euskaldunon egoera kulturala bi museoan arteko istorioan laburbil daiteke: San Telmo eta Guggenheim. San Telmok, bere abandonuan, gure prehistoria, gure arkeologia, gure estetika diskoidala, eta gure etnografia klasikoaren dekadentzia adierazten du; orain arteko belaunaldiek asmatutako Cromagnonismo eta Barandiaranismoak inolako etorkizunik ba ote duen aldarrikatzen digu. Guggenheimek, New Yorketik esportatutako distiretan, datorkigun dependentzia kulturala, Hollywoodeko hiperrealismoa, eta *global village*ko desafioak apuntatzen dizkigu. Gure imaginazioak bi muturrak atseginez gero —eta guk atsegin ditugu— badugu lurralde fantastikorik non mugitzeko eta oihartzun fantomatikorik non liluratzeko.

Fantasmak, desio mimetikoak, parodiak... egunero asmatzen eta erotizatzen dugun munduaren zati apartak dira. Ezer baino gehiago apreziatzen ditugu. Ezinbestean hauetxetan oinarriturik dago edozein identitate eta euskaldunona ere bai. Ekintzak, testuak, ametsak, berrasmaketak, hortxe denak elkarren ispilu eta kontrapispilu. Leiris poeta/etnografo surrealista *L’Afrique fantôme* idatzi zuen kontinente hura bere gorputzeko erreakzioetan eta bere kuadernoko apunteetan ezagutu zuenean³. *L’Euskadi fantôme* miragarri bat ere badago, kolore berde eta gorriduna, amets zuriz eta tremendismo beltzez orkestatua, oin bat Altxerrin eta bestea New Yorken dituen. Gure egunkariak irakurtzean, adibidez, ezin da aparta seriotasun beldurgarri baten presentzia, baina baita ere komedia landuen sospetxa. Edozein goizetan gosaltzerakoan hartzen badituzu irakugai *El Diario Vasco* eta *Egin* (Getarian ez da hain erraza *Egunkaria* aurkitzea), zaila da sinestea biak gizarte beraren ispilu diren, konturatzen zaren arte egiazko arazoak bi egunkarien elkarrenganako erreferentzietan kokatzen direla. Egunkari baten testuek beste

2 Gaztaroko lagun zuen Gerhard Scholem judu mistizismoko irakasleari idatzitako eskutitzean. Arendt-ek aipatzen du bere “Introduction. Walter Benjamin: 1892:1940”-an (*Illuminations*, 19 or.)

3 Leiris, M., *L’Afrique fantôme* (1934), Gallimard-ek berinprimatua, Paris, 1950.

egunkariaren parodia izkutuz beteak daudela ikusten hasten zarenean konturatzen zara bi mundu hain desberdin diruditen arteko harreman hain estua. Egunkari baten “egia” beste egunkarian dago. Euskadi *fantôme* honetan murgildurik gaudenontzat, gure autoparodiak eta kontraparodiak ezagutzea baino zer hobe.

Parodiaren etimologia **para** (“aurka,” “alboko”) eta **odos** (“abestia”) da; beraz, “kontra-abestia” edo “zeharkako abestia” da parodia, beste testu baten aurka edo bizkarretik osatutako bigarren testua. Imitazio satiriko edo burlaren ridikulizaziora ezin da mugatu parodia. Testu kultural ugari estaltzen ditu parodiak eta gaur egungo pentsamenduaren eta artearen lilura autoerreferentziazko ugarien aurrez aurre modan dagoen jenero erretorikoa da⁴. Nobela modernoa, adibidez, Cervantesen Kixoteren eskutik, parodiaren erabilpenean sortu zen. Transgresio autorizatu bat da parodia. Gero eta gehiago kultur forma guztiak —Gödelen arazo lojiko erabakiezinazkoetatik Magritten lilura bisual edo Bachen eskala musikal iheskorretara— autoerreflesio eta barne haustura sistematikoaren erasopean gertatzen dira. Neurri honetan parodia nahitaezko zaigu bai kultur formak eraberritzeko eta, bide batez, bai zaharra gordetzeko ere. Zeregin sortzaile eta gordetzaile hauetan parodia tresna kritiko funtsezko bilakatu da.

Ikuspegi honetatik begiratzen hasiz gero, badago Euskal Herrian zer ikasirik. Esan daiteke parodistak direla errege gure artean. Galdetu bestela politikoei, galdetu ETari, edo galdetu kulturpile eta intelektualei. Zenbat iraultza kopiatu ditugun!, zenbat testu asimilatu, zenbat estrategia parapolitiko, paramilitar, paralogiko, parakultural bideratu ditugun! Para guzti horiek parodiarekin harreman semantiko estua dute. Ohiturik gaude gure gauza nagusien normalitatea (euskera, eskolak, unibertsitatea, artea, autobiak, museoak, prozedura politikoa bera, etabar) errealtate eznormal edo paranormal bezala definitzera. Normaltasuna desira edo helburu bezala aldarrikatzen duen egoerak dira hauek lehenik eta behin. Homologiak ezik, paralogiak dira gure bataila semantikoak.⁵ Parodia dugu tropo nagusia egoera hauek aztertzeke.

Parodiaz eta ironiaz aritzea, sare edo *plot* narratibo desberdinen arteko konpetentziaz ohartzea da. Hayden White historiagileak seinatu du prozesu historikoak trama narratibo desberdinen arabera deskriba daitezkeela. Trajedia, komedia, erromantizismoa eta satira dira lau trama nagusiak. Edozein fenomenu historiko deskribatzeko, printzipioz, jenero narratibo horietako edozein aukera daiteke⁶.

4 Ikus, adibidez, Hutcheon, Linda, *A Theory of Parody: The Teachings of Twentieth-Century Art Forms*, New York, Methuen, 1985.

5 Asmatzailearen “paralogia” hau ikusten du Lyotard-ek ere konozimendu postmodernoaren printzipio bezala. Ikus bere hitzaurrea in *La Condition postmoderne: Rapport sur le savoir*, Paris, Minuit, 1979.

6 White, Hayden, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1978.

Nola erabaki zein den aro bati tokatzen zaion egiazko trama narratiboa? Idazlearen sensibilitateari dagokio aukera hori. Baina bada hemen diferentzia adierazgarria: idazle dogmatikoak uste du berak aukeratutako trama besterik ez dela egiazkoa; idazlerik interesanteenak, aldiz, konsziente dira ardatz narratibo alternatiboak ere posible direla eta hauetan ere egiaren zati bat harrapatzen dela. Momentuan Euskal Herrian ematen den biolentzia, adibidez, narrazio oso desberdinez eman daiteke. Traszendentzia heroikoa besterik ez dela argudiatuz, edo kriminalitate hutsa dela; zenbait ikuspegik ezin dute onartu trama alternatiboek ere izan dezaketela beren arrazoi historiko eta erretorikoa. Tragedia, melodrama, fartsa. . . zein *plot* aurkezten ari garen jakitea ez da erraza sarritan.

Pluralitate narratibo honek ironiaren eta parodiaren zentzua esnatzen digu. Parodia ez da satirarekin edo burlarekin nahastu behar; bi testuen arteko harremanetan jaiotzen da parodia. Eta gaur egungo Euskal Herrian ere edozein testu politiko eta kultural hobeki irakur genezake “beste” testuaren erreferentziaz jabetzen bagara. Santimamineko zaldi txikiei edo Guggenheimeko lan minimalistei begira, parodiaren munduan senti gintezke.

Harreman parodikoak sumatzea edo birsortzea ez da mesprezioaren ondorio. Alderantziz, apreziatzen duena parodiatzen du batek, edo desafio eta enbarazoa egiten diona, norbere baitan gehiegi hazi dena agian. Ezaguna da mende honetako idazle modernista nagusienak –T.S. Elliot, Ezra Pound, Joyce, Beckett– aurreko mendeetan sortutako obren parodia landuz sortu zituztela beren maisu lanak. Era berean esan genezake barandiaranismoari ohore egitea litzatekeela haren kontraparodia surrealista seinatzea; edo gure iraultza tradizio trajikoari errespetoa diogulako azaldu behar ditugu haren komediak eta fartsak; gure estetika tradizionala ahaztu ez dugulako da haren hilarriak eta kaxa metafisikoak hausten, inbertitzen, parodiatzen ditugula.

BARANDIARAN HOLLYWOODEN

Jo dezagun, adibidez, antropologiara, Barandiaranen eremura, parodiaren bila. Nere gustorako, bai barandiaranzale eta baina antibarandiaran ugariegi dago euskal antropologian. Lehenengoei maisu zaharrak orain bost edo sei hamarkada egiten zuen etnografia mota berdinarekin kopiatze mimetiko egiten jarraitzen dute; antibarandiaranek, berriz, ez dute folklorea ikertzeko modu horietatik ezer ikasi nahi baina, zaharraren lanak eta mitoak arbuia arren, haren formatatik uste baino hurbilago daude. Errazago da Barandiarani mitologia egiten duela leporatzea, norberaren lanean “milenerismoa”, “etnizitatea”, “kultura,” “metafora,” “ideología solariega” edo antzeko kontzeptuen reifikazioez beste mitologia bat ez osatzea baino. Zaharrarenganako harremanetan erreflexio parodiko gehiago litzateke beharrezko.

Agian horregatik da nik atsegin bereziz ikusi nuela Euskal Jaurlaritzako Kultur Sailak “Barandiaran” katedra Kaliforniako Santa Barbara hiri xarmantean, Hollywoodetik bertan, eraikitzea erabaki zuenean. Cervantesen Kixotean espezialista den bati eman zitzaion maisu zaharraren abarkak betetzeko lan eskerga. Hasiera batean harridura zerbait sor lezake –Barandiaran non eta Hollywooden, norenean eta maisu zerbantinoaren eskuetan– baina erreflesioari eman ondoren laster konturatzen gara Arregi jaunaren Eusko Jaurlaritzak bazuela plan izkutu bat. Izango dira galdetuko dutenak ea euskara ba ote dakien, edo euskal etnografiaz/ arkeologiaz/ prehistoriaz/ folkloreaz ezer idatzi ote duen gure katedratikoak, baina holako ardurak lekuz kanpo daude oraingo honetan. Zergatik behar luke jakin Barandiaran bera nor zen ere? Barandiaran berak ere gaur eguneko barandiaranismoarekin zerikusirik nahiko al luke?

Imajina dezagun bere eskuetako buruhezur eta haizkora prehistorikoez lotsaturik dagoen Barandiaran bat, bere Cromagnon arraza eta euskal autoktonien hipotesiak mesedez ahazteko erreguka. Eta konfesio harrigarri hau egiten: bere asmakizun guztiak Kixote apokrifo batean irakurri zituela. Eta ikertzaile zerbantino batek bakarrik libera lezakeela Euskadi berak asmatutako mitoetatik, zeren Euskaldunok kultura unibertsalari eskain dezaiokegun oparirik sendoena Kixote aprokrifo horixe baitugu! Hortik dijoaz Santa Barbarako tiroak eta suertea opa diegu hango barandiaranista lagunei.

Barandiaran surrealista hau ez da fantasia hutsa. Ezaguna da euskal ikerketak ez daudela momenturik garaienean. Adibidez, Barandiaranen bizitza guztiko erakundea den Eusko Ikaskuntzaren diruak erdira jaitsiak ziren azken hamarkadan Eusko Jaurlaritzak katedra berria Kalifornian eraiki zuenean. Garai batean prestijioz beterik zen *RIEV* aldizkaria Euskal Herritik kanporatzeko dirurik ez dago. Barandiaranen ondarea den euskal folklorea edo etnografia edo arkeologia ikertzeko medioak zein murriztak diren, galdetzea ere aspergarri egiten da jadanik. Kaliforniako kanpus bakoitzean euskal mintegi bat eraikitzearen alde gaude gu zalantzarik gabe. Posmoderniaren haroa hiru arkitekto “Las Vegasetik ikasten”⁷ liburu zoragarriaren manifestuak seinlatu zuen (Nevadako kasionetako kitcha dela gure garaia ispilatzeako arkitektura egokiena argudiatzen da bertan). Eta nork ukatuko du gaur egun Barandiaran posmoderno bat dugula beharrezko, “Hollywoodetik ikasten” edo “Guggenheim-Bilbaotik ikasten” idatziko duena?

Sasoi batean, mendearen hastapen haietan, Parisko artistak neoprimitibismoa asmatu zutenean eta Europa arkeologoz bete zitzaigunean, euskaldunok ez ginen atzean gelditu. Aintzinatea bersortzen ez geniola inori aurrea hartzen utziko eta, momentuko giza-zientzia guztiak mobilizaturik, Neanderthal maila geureganatzen arrakasta paregabea izan genuen. Ataungo apaiz txiki apal menturazkoa izan

7 Venturi, Robert; Scott Brown, Denise; Izenour, Steven, *Learning from Las Vegas*, Cambridge, M.I.T., 1972.

genuen kapitaina bataila haietan. Berak egin zituen loturarik harrigarrienak, hipotesiarik ausartienak, autoktoniarik egiazkoenak, memoriarik oinarritzkoenak. Berak asmatu zuen Euskadi.

Hura mendearen hasieran zen. Gaur mendearen bukaeran gaude, eta ez jadanik kobazulo izkutuetaiko tenploetan, baizik eta gaur egun edonork daki zein den errepresentazioen hiriburu, imajina, narrazio eta amets guztien iturri. Hollywood, noski. Sasoi haietan gure errepresentazio primitiboen asmatzaile aparta izan zen txamanarentzat, mendearen bukaera posmoderno hauetan zein Hollywood baino toki aproposagorik Euskadi berrasmatzeko? Garbi dago non aurkitu euskal etnografoen harrobi berria: New Yorkeko museoetan, Hollywoodeko produkzioetan, herri marjinalen zerbitzuetan, hitz batez, politika eta artearen harreman parodikoetan.

TOPAKETA SURREALISTA: BARANDIARAN ETA WALTER BENJAMIN

Mende honetako lehen hamarkadetan, Pariseko artisten eta Euskal Herriko arkeologoen “primitibismoak” ez ziren gauza berdina, jakina. Baina sentsibilitate surrealista batek erraz lotu ditzake Paris eta Afrika edo Picasso eta Dogoitar eskultorea. Edo baita ere harremanetan jar ditzake Parisen idazten zegoen Walter Benjamin, “Kontu kontatzailea” saikera maisuaren egilea, eta Barandiaran bezalako folklorista bat, euskal mito eta ipuin tradizionalen biltzailea. 1920ko hamarkadan, surrealismoak bere garapena lortu zuenean, Cézanne eta kubisten erasopean errealtatearen itxurak bere ziurtasuna galdua zuten; Baudelairen “l’ennui” eta Rimbauden transgresio sistematikoak —“erratuki bizitzea” bere joerarik sakonena izaki, Mikel Lasaren hitzetan⁸— errepresentatzen zuten ondoen moderniarren esperientzia dislokaturik. Eta Bigarren Mundu Gerrarekin, surrealismoa ordurako modatik pasea bazen ere, esan genezake Europa guztia zela nahitaez surrealista. Zibilizazio eta basakeriaren arteko harreman estuagorik ez da posible.

Bigarren gerraren egoeta honetan egiten zaigu Benjaminen memoria erresistiezineko, 1940. urteko Iraila beltz hartan naziengandik ihesean Lourdesera iritsi zenean; handik kilometro batzuetara dago Sara, non erbesteratu berri bat zen biztanle ordurako: Barandiaran. Imajina dezagun momentuz Benjaminek Port Bou-rako bide fatidikoa hartu beharrean, han Frantziatik irteera-bisa lortu ezinik bere buruaz beste egingo zuelarik, Sarako bidea hartu eta Barandiaranen etxean atea jotzen duela. Biak Europear basakeriak deserrotuak dira eta, diferentzia hain nabarmenen gainetik, konplizitatea aurkitzen dute iraganean duten euren obsesioan. Imajina dezakegu tratu batera iristen direla: Ataungoak Mendebal

8 Lasa, Mikel, “Rimbaud-en aitorkizunak”, in Rimbaud, Arthur, *Denboraldi bat infernuan*, Erein, Donostia, 1991, 13 or.

Pirineotako kobetan aurkitutako hezur eta tresnak erakutsiko dizkio eta jendearengandik jasotako ipuinen berri emango dio; Alemaniarrak Frankfurteko intelektual kritiko eta Pariseko lagun surrealistekin ibili izan ohi dituen ideien eta jarrera politikoen berri emango dio.

Topaketa imajinario hori zirriborratzea euskal etnografia berri baten posibilitatea planteiatzea da –Ataundarrak suposatzen duen bertako tradizioari uko egin gabe, baina perspektiba guztiz berriagoetan txertatua, bertako lurrean errotua eta bertako fetitxeei lotua, nahi bada, baina juduaren tesi historikoak eta politika anti-arrazista besarkatuz–. Saran ikusten dugu Benjamin gure “patriarka” sotanadunari modernia oinarriak eta transformazioak esplikatzeko. “Baina ez al zera konturatzen,” esaten dio, “‘primitibismoa’, bere arte, ohitura eta fetitxe guztiekin, Pariseko abangoardia dekadenteak orain hogeitamar urte asmatutako ipuin bat besterik ez dela? Zertarako dituzu zure Lezetxikiko pikazariak, Laminazuloko aizkorak eta Isturitzeko tresnak Picassok Afrikako eskulturetan kubismoa asmatu zuenez gero? Dagoeneko aspaldiko kontuak dira bere *Demoiselles d'Avignon*en maskara primitiboak jarri zituela, orain zu aintzinatearen erromantze horren fijazioan gelditi zaitzen. Ondo dago Afrikako, Ozeaniako, Kolonbiako imajina artistikoak esportatzea geure plazer estetikorako, baita beren sineskeriak ezagutzea eta etnologiaren zientzia bat aurrera ateratzea ere. Baina ez duzu, bada, pentsatuko garai hauetan euskaldunei primitibismo autoktonoa asmatzea dagokiela? Antropologo bezala entzungo zenuen, bada, inoiz, erlatibismo kulturalaren kontzeptuaz?”

“Nik etnografia besterik ez dut egiten”, entzuten dugu Ataundarraren erantzuna. “Nire ustez euskal prehistoriak eta gaurko bizikerak zientziaren arloan kokatu behar dira. Osagai kimikoak laborategian azter daitezkeen bezala, lehengo mentalitateak eta lehengo bizitza materialen aztarnak ere era berean azter daitezke. Parisen nik ez dakit zer egingo duten eta Picassok zer pintatzen duen niri ez zait axola. Euskaldunok herri txikia gara baina gaur egungo giza-zientzientzat guztiz interesanteak gara. Gainera, Pariseko dekadentziaren beharrik ez dugu. Gure sinesmen zaharrak baino erlijio konplexuagoa eta egokiagoa da kristautasuna, baina lehengo ohitura eta sineskera haiek ere badute interesa zientziarentzat. Ez da ezer okerrik hauek bildu eta aztertzearekin.”

“Konforme,” erantzuten dio Benjaminek, “ni ere etnografiaren alde nago, baina zure etnografiari akats bat aurkitzen diot nik –ironia falta zaio. Begira gure topaketa honi. Biok kontulariez idazten ari gara baina begira zein ikuspegi kontrajarritik. Biok modernitatearen eraginaz arduraturik gaude, baina gure zaletasunak eta sentsibilitateak desberdinak dira. Zu euskal arraza baten aztarnen bila ari zara, honek zure herria salbatuko duelakoan; ni, arrazaren ideologiak kondenatu nau judua naizelako. Zuk humanismo kristauanitsu-itsuan sinesten duzu; zibilizazio horretxan amesgaiztoak ukatu dit niri bizitzeko eskubidea. Zeure bizitza ere ironiaz betea dago, ze euskal izatea zer den aztertu besterik egiten ez

duen apaiz bat zara, eta begira zure Elizako buru den Pio XII Aita Santuak nola euskaldunei Budapesteko Kongresu Eukaristikoan euskeraz egitea debekatu egin zien ‘euskaldunak ez dira herri’ esanaz. Onar dezagun zu eta ni biok antzeko funtzio intelektualetan ari garela, biok gaude lehenarekin obsesionaturik eta progresoak zirrara eragiten digu, biok geure herrietako mitologiak aztertzen dihardugu, eta biok gara pertsonaia marjinal eta erbesteratuak, biok gaude lehenarekin liluraturik eta bioi aurrerapenak zirrara ematen digu. Jar ditzagun bion ikuspegiak bata bestearen ondoan eta ikus ditzagun elkarrenganako duten inkongruentzia: bion mitologiak bata bestearen ispiluan begiratzean, orduantxe egingo dugu benetako etnografia. Ezagutzen al duzu Kleeren ‘Angelus Novus’ kuadro zirrargarria? Horrelaxe ikusten dut nik historiaren aingerua.”

“Ez”, erantzuten dio Barandiaranek. “Eta zuk ezagutzen al duzu Aralarko San Mielen aingeru ezpataria? Horixe da euskal historiaren aingeru asaldagarria.”

“Egon al zara inoiz Parisko kaleetako arkupeetan?”, galdetzen dio bisitari berriak.

“Ez. Eta zu Larrun mendiko aitzuloetan?”, ostera galdera ataundarrak.

ARKUPEAK. HAITZULOAK

Bi gizonon irudimenak hain aro desberdinetan izanik ere, bada berdintasun/kontraste argigarriarik bien artean. Parisen ari zen lanean Benjamin ihesari eman behar zionean, eta Europako hiritzat zeukan Paris hura sinbolo batean laburbiltzen zitzaion: kaleko ibiltariei aterbea emanez “Passages” izeneko kristalezko arkupeak. Hauen lilura hainbestekoa zen, non “Arkupeak” deitura eman baitzion hemeretzigarren mendeko Parisi buruz egiten ari zen lan luzeari. Beretzat arkupe horietxek ziren ziutatea eta munduaren miniatura osoa. “Nota hauek, Pariseko arkupeekin dihardutenak, zero zabalaren azpian hasiak ziren –laino gabeko urdina hostoen gainez luzatzen zen– eta bide batez milioika orbelen mendeetako hautsez estaliak dira.”⁹ Aurreko gizaldiko imajinazio burgesaren azterketa egiterakoan, hantxe zeuden hiriko mundu domestikatua laburbilduz, bide batez barneko eta kanpoko, “arkupeak, bai etxe eta bai zeruko izar direnak.” “Pasabideak” ziren arkupeak, baina pasatzeko bezainbat bertan geldirik egoteko ziren, atsedenerako eta amets egiteko aterbeak; aurrekoen bizitzak ametsetan berbizitzen ditugu arkitekturan, enbrioiak amaren baitan espeziea bezala. Barandiaranek ezin zezakeen hobeki espresatu beretzat haitzuloak zer ziren Benjaminek arkupeetaz idatziarekin baino.

9 Benjamin, Walter, “Theoretics of Knowledge, Theories of Progress,” *Philosophical Forum* 5 (1-2):1-40, 1983-84, 2 or.

Aterbe bila Sarako etxean jo izan balu profugo juduak, bertako etxejaunak lehen egunean bere arkupeetara eramaten ikusten dugu. “Zatoz nere lantokietara,” entzuten dugu ataundarra erdi-ahozka baina konbentzimenduz esaten, “hortxe ditut nik ikaragarritzko altxorrak.” Mendian zehar doala, Pariseko *flâneur* figura enblematikoa datorkio gogora Frankfurteko filosofoari. Noragabeko ibilte nagian, *flâneur* erratua pertsonaia nagusia da juduaren idatzietan. Ustekabean apaiz txikiari jarraika ikusten du bere burua, mendiko ibilera basatian, helburuz jositako arkeologo ehiztariaren irrikaren mende. Nora ote darama? Kobazuloetara! Pariseko arkuperik ezean, euskaldunak bere haitzulo primitiboetan aterbea nola aurki daitekeen erakutsiko dio. Ezer ezin zitekeen bere interesetatik urrutiago izan Paleolitos garaiko harriak eta hezurak baino, baina pixkana-pixkana arkeologoaren entusiasmoz kutsatzen ari dela konturatzen da. Eta erabakitzen du, esperimentu bezala, ataundarraren aintzinatearen memoria bere hemeretzigarren mendeko imajinazioa modernistaz iragaztea.

Biek kokatu dituzte beren idazlanak iraganeko arkupeetan, eta denbora berrietan hondamendia besterik ez dute ikusten. Areago, biak dira kolekzionista amorratuak. Lehenik bere bibliomania eta geroago bere “aipamen bilketa”-rako zaletasuna aipatu zituen Arendt-ek “kolekzionatzea Benjamin-en pasio oinarritzkoa” zela argudiatzeko¹⁰. Barandiaranen karrera luzea ere materiale biltze bat izan zen funtsean. “Harrobitik harriak atera eta bildu,” horixe zuen bere lana, edozein bisitariri esaten zionez. Interpretazioek, esplikazioek eta gainontzeko joku akademikoek ez zuten asko balio harrobiaren ondoan.

Kolekzionatzea haurren grina da. Redimitua gelditzen da bildutako gauza, eta bai Benjamin eta bai Barandiaranek lehena redimitu nahi zuten orainaren barbarismotik. Biltzearen fetitxismoari entregatuak zeuden biak. Baina esku artean erortzen den edozeren bila dabilena ez da ari restorazio lanetan, destrukzio lanetan ari da sarriago, ze, objektu berari fideltasun osoa gorde nahi dion biltzaileak klasifikazio eta testuinguru guztiak haustera behartua baitago. Beren autoregotza bigarren mailako zen bi idazle hauentzat; kolekzionatutako objektu beraiek behar zuten protagonismo osoa. Ezaguna da Benjaminen testuek aipamen hutsez osaturiko mosaikoak nahi zutela izan, eta Barandiaranek bere tresnak, hezurak eta ipuinak beren izate hutsean deskribitzea baino besterik ez zuen nahi izaten, esanez bezela: “objektuak eurak aski dira hitzegiteko; nik esan dezakedan orok ez du ezer balio euren hizkuntzarekin gonbaratuz”. Euskal etnografoari ere ezin hobeto dagokio Benjaminez esana, “idazlana zerbait sekundario bezala”¹¹ ikusten zuela.

Surrealisten *montage* antzekora iristen gara horrela. Gaur egunean “interpretatzea” antropologoaren nahitaezko lana da eta antropologia izena ere ukatu egin nahi diogu bilketa soilari. Baina surrealisten eta Benjaminen tradizioak

10 Arendt, Hannah, “Introduction,” in Benjamin, Walter, *Illuminations*, op. cit, 39. or.

11 Arendt, Hannah, *ibid.*, 47 or.

ere jarraitzaile berriak baditu, beren interpretazioak errealtatearen “montaje” probokatibo horien zerbitzura jartzen dituztenak, harreman horien indarra esplikazio sistematiko edo enpatia errazaren engainuz galarazi gabe. Benjaminek ere guk baino errazago apreziatuko zuen Barandiaranen lur azpiko objektu txiki lohituden “harrobi” izate hutsa, interpretazio errazaren inolako gozokirik gabea. Objektu txikiek faszinatzen zuten Benjamin ere, beren tamaina eta esanahia harreman inbertsoan, Goethek nahi bezala “ur-fenomenoa” nahi zuelako gauza konkretuetan, non izana eta itxura, ideia eta esperientzia bat bilaka zitezkeen. Benjamin ere, Barandiaran bezala, ez zegoen lehenik eta behin ideiekin faszinaturik, fenomenoekin baizik¹².

HISTORIAREN AINGERUA

Tradizioa ulertzeko bi gizonon moduak ezin aparteago bazeuden ere, iragana nola erreuperatu zen bientzat arazo nagusi. Benjaminek beste inork ez bezala ikusi zuen bere garaietan tradizioaren autoritatea betirako hautsia zela eta “iragana tratatzeko modu berriak aurkitu behar zituela.”¹³ Beste testuen aipuetan aurkitu zuen berak iraganaren transmisio nagusia; aipuen funtzio hau etsipenetik sortua zen, orainaren desolamenduak eta orain hausteko grinak bultzatua. Lehen aipatu dugun parodiaren testuingurua sortzeko aipua da tresna oinarritzkoa. Erdi Aroko tratatuetan Bibliaren zitak bezala, aipuen “pentsamendu fragmentuek” aurkezpen baten haria moztea dute helburu, eta bide batez aurkezpen hura fragmentu horietan kondentsatuz laburbiltzea.

Benjaminentzat pentsatzea bera “iraganaren leizeetan murgiltzea” zen, Arendt-en hitzetan.¹⁴ Baina iragana berbizitzeko forma oso desberdinak ikusi zituen Benjaminek. Baudelaire, Proust, Freud, Bergson-en obrak aiputzat harturik, bereizketa zorrotzak egin zituen memoriaren erabilpenari buruz; adibidez, gogorapen pasibo inboluntario eta borondatearen arabera nahita erabilitako memoria sarritan destruktiboa ez direla berdinak zioen, ez eta ere denbora historiko eta denbora mesianikoa.

Mesianismoaren eta milenarianismoa bezalako erreferentzia oso ezagunak zaizkigu guri; oraindik mentalitate historiko bat ez duten herri atzerakoien ezaugarritzat jotzen ditugu hauek. Baina ez zuen hola uste Benjaminek; gaur edonork onartzen duenez memoriaren politikaz beste inork baino orri distirantagoak idatzi zituen berak. Bere lagun Scholem-ek seinlatu zuen bezala, eta ideien historiagile ezaguna den Wolin-ek¹⁵ Benjaminez idatzitako liburuaren

12 Arendt, Hannah, *ibid.* 12 or.

13 Arendt, Hannah, *ibid.*, 38 or.

14 Arendt, Hannah, *ibid.*, 51 or.

15 Wolin, Richard, *Walter Benjamin: An Aesthetic of Redemption*, New York, Columbia University Press, 1982.

izenburuak dioen bezala, honen pentsamenduaren giltzarrian “erredenzioaren estetika” zegoen. Hori bai, garai historikoan izkutaturik dagoen erredenzioa da hau, erresuma honetara gizonaren mundu profanoan zehar iristen da bat. Materialismo berezi bat onartzen zuen, giza-kulturaren lanabesak errespeturik handinez begiratzen zituen. Bere hitzetan, “Iluminazio erlijiosoaren benetako gaintitze kreatiboa... *iluminazio profanoan* datza, *inspirazio materialista*, antropologikoan.”¹⁶ Wolinek idatzi duenez, “Benjamin-entzat, historiaren filosofia *Heilsgeschichte* bilakatzen da, salbazioaren historia, eta kritikoaren zeregina. . . historiaren haria onesten duten traszendentziaren bisio gutxi bakar horiek erreskatatzea da.”¹⁷ Historiaren ikuspegi ahistoriko baten arriskua dago hemen, nola ez. Baina “historia unibertuala” eta holako kontzeptu inperialistak atzerakada ematen zioten Benjamin: “Historiaren kontzeptu benetakoa mesianikoa da. Historia unibertuala, gaur ulertzen den bezala, oskurantisten lana da.”¹⁸

Hondamendiek zeukaten batik-bat liluraturik Benjamin, zeren historiaren hondakinen hautsetan bakarrik sor zitekeen erresuma berria. Apokaliptikotasun honetan ez zegoen, ordea, postmodernooi hain gogoko zaizkigun “ironia” eta “jolas” bezalako ikuspegiak. Semiologia negatibo honen imajinarik boteretsuena Klee-ren Angelus Novus koadroan aurkitu zuen. Bertan “historiaren aingerua” hegoak hertsu ezinik paradisuko ekaitzak atzeraka darama bere oinetan hondamendia hondamendiaren gain pilatzen diharduen bitartean.

Barandiaranek ulertuko ote zuen historiaren aingeruak Europa surrealistaren desolamendutik prometatzen zuen “iluminazio profano” hori? Atzeraka begira dagoen **prehistoriaren** aingeru babeslea ondo ezaugutzen zuen ataundarrak. Honen lurrazpiko arkupeak bisitatzen, eta berarentzako harri koskor, hezur puska, lanabes bakoitza zein neurritan zen iraganaren aipamen errebelazioz betea ikustean, erredenzioaren gaia nahitaez agertuko zen bi ikerlarien elkarriketetan. Bere arrisku historikoan, euskaldunak berpiztutako haitzuloaren memoriaren flashari heltzea, bere primitibismo eta guzti, juduari ez zitzaion hain arrotz egingo agian. Honela idatzi zuen Benaminek: “Iragana historikoki artikulatzeak ez du esan nahi gauzak ‘ziren bezala’ errekonozitzea (Ranke). Esan nahi du memoria bati eustea momentu arriskutsuan pizten den unean.”¹⁹ Agian Baudelaire-ren **korrespondentziak** gogoratuko zizkion; denboratik at dauden bilduma gogorazioak ziren hauek; poetaren bertsoan, “Gizona handik pasatzen da sinbolozko basoetan zehar”. Hauengan elementu erritualak ikusi zituen Benaminek: “**Korrespondentziak** gogorapenaren datak dira –ez data historikoak, baizik eta prehistoria datak.”²⁰ Baudelaire-ren “La Vie antérieure” poema,

16 Benjamin, Walter, “Surrealism: The Last Snapshot of the European Intelligentsia,” Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1978, 179 or.

17 Wolin, Richard, *Walter Benjamin*, 48 or.

18 Benjamin, Walter, “Theoretics of Knowledge, Theories of Progress”, 36 or.

19 Benjamin, Walter, “Theses on the Philosophy of History” (*Illuminations*, 257 or.).

20 Benjamin, Walter, “On Some Motifs in Baudelaire” (*Illuminations* 184 or.).

kobazulo eta belardien imajinaz osatua, gogoraziko zion ataundarraren lanak. Barandiaranek hipotesia zientifikoak ikusten zituen toki berdinetan Benjaminek korrespondentzia sinbolikoak edo ebokazio erritualak ikusiko zituen, baina biek memoriaren erredenzioa zuten grina, oraina bortxatzeko mobilizatutako memoria lehergarria.

“Iraganarentzako impulso prehistorikoa,” idatzi zuen Benjaminek, “... ez dago iadanik, lehen zegoen bezala, elizaren eta familiaren tradizioan ezkutaturik. Ikara zahar prehistorikoak dagoeneko gure gurasoen mundua estaltzen du, ez baikaude hari lotuak tradizioz. Memoriaren mundua azkarrago puskatzen da, bertan mitikoa dena azkarrago eta gordinago azaltzen da, erabat desberdina den memoriako mundua oraindik ere azkarrago eratu behar da, hari kontra egiteko.”²¹ Grina prehistorikoaren alderdi mitiko gordinak lehen momentutik ikusiko zituen ataundarrarengan Benjaminek. Kobazuloan dena zen jatorri hutsa, denbora baino ere lehenagoko izaera, inoiz inork memorian gorde gabeko lehena. Memoriaren edozein hari, edozein tradizio, edozein erakunde, edozein historia, dena erabat hautsia zegoen han. Han ager zitekeen oro “beste mundukoa” zen, urre gorria, iluminazio hutsa. Nostalgia berrasmaketa mitiko eta oportunistaren arriskuak salatu egin zituen Benjaminek.

Baina bide batez memoriak sor lezakeen mundu berri baten iraultza da berarentzat azpimarratzekoa. “Garai bakoitzak ez bakarrik hurrengo amesten du, baita ere, amets egitean, esnatze momenturako ahaleginean pauso bat da.”²² Barandiaranismoaren ametsak, bere gordinean, pauso hori izan zitekeela nahiko zuen. Amets hauek euskal iraganaren itzulpen bezala ikusiko zituen, eurek ere era berean beste itzulpen bat aldarrikatzen zutelarik. Mende honen lehen hamarkadetan Barandiaran bere aurreko jenerazioen memoriaren erreskatera etorri bazen, Barandiaranismo zaharkitua bera dago orain laguntza eske.

MEMORIAREN POLITIKA

Benjaminentzat ahalmen iraultzailea zen memoria. Gaur egun modan jarri zaigun “tradizioaren asmakizuna” eskolarentzat badirudi lehenaren edonolako eraikuntzak nahitaez atzerakoi eta engainagarri izan behar duela. Carlos Martínez Gorriaranek idatzi du liburu bat oso baliagarria ikuspegi honetatik²³. Hona hemen memoriari buruz duen posturaren adibidea: “La idea de que estas historias también atesoran los últimos ecos audibles de una presunta religión vasca prehistórica –opinión de Barandiarán y de su nutrida escuela– más bien parece un contagio del

21 Benjamin, Walter, “Theoretics of Knowledge. Theories of Progress,” 7 or.

22 Benjamin, Walter, “On Some Motifs in Baudelaire.”

23 Martínez Gorriarán, Carlos, *Casa, provincia, rey. (Para una historia de la cultura del poder en el País Vasco)*, Irun, Alberdania, 1993.

virus tubalista y de su fatal tendencia a despeñarse por los seductores abismos del tiempo y de la memoria.”²⁴ Memoria amildegi fatala bada, ez da harritzekoa euskalzale ugari inoiz hor behera betiko galdu izana. Zer egin behar du autoreak bere burua abismo horretatik zaintzeko? Kulturaren emaitza guztien inguruan *cordon sanitaire* bat ezarri, “asmazio hutsak dira” edo antzeko errotuloren bat jarri.

Askoren ustea da kulturgintza oro –hizkuntzatik sinesmenetara, erakundeetatik erritoetara– asmakizunaren ondorio baizik ez dena. Baina zeinahi tradizioa “asmazio” hutsa dela erasotzean, badirudi “kontuz!” esaten zaigula, orain arte engainu betean bizi izan bagina bezala. Gorriaranen “fikzio baskista” bilduma osatzen dutenen artean aintzinako euskal erlijioak edo euskal sorginkeria omen direnak daude; zer esanik ez, euskaldunon igualitarismo edo odol garbiko izanaren ideologiak; probintzia forala bera Tubalen ipuinekin zerikusia duen “inbentzio” da. Tubal, etnia, euskara, odol garbia dira gure nortasun mitikoaren zutabeak, “urdimbre metafórica del imaginario vasco tradicional, y ...sustrato alegórico fundamental de todas las construcciones ideológicas en torno a la identidad vasca tramadas desde el siglo XVI hasta hoy.”²⁵

Jo dezagun hori guztia horrela dela. Kategoria orokorrak –“erlijioa,” “magia,” “totemismoa,” “araza,” etabar– dekonstruzio beharrean daude beti. Beraz, aintzinako erlijio, sorginkeria eta beste, erakunde sistematizatu bezala besterik gabe postulatzerik ez daukagu. Euskal antropologia aurrera eraman nahi duen horrek –nornahi dela ere berori–, Barandiaran dekonstruitu beharra dauka (Caro Baroja edo Mitxelena ere beren jarraitzaileek dekonstruitu beharko dituzten bezala). Arazoa ez da aurrekoen lanak ez ditugula hautsi behar; arazoa, zaharren aurka erasotzean geuk beste “konstrukzio” potoloagok akritikoki altxatzen aritzea da.

Adibidez, ideologiaren azterketa ez zen Barandiaranen abilitaderik handiena, baina izango zituen motiboak eskeptiko izateko ideologiaren ikerlariak sinesten dituzten hainbat gauzekin. Badirudi euskal historian ezagutzen diren errepresentazio sozial berezi guztiak –igualitarismoa, odol garbia, sorgin-mundua, etabar– denak, botere ideologia elitista baten manipulazio huts direla, herri xehearen eguneroko estrategiatik urrun. Euskararen marjinazioa bera ere ideologia horrek inposatu omen zuen; eta XIX. mendeko gerra zibilak ere, asmazio kulturalen barne-antagonismoak erabakitzeke izan omen ziren²⁶.

Erraza egiten da tesia jeneral hauek hein batean onartzea. Baina, bestetik, jeneralitateek horixe dute arazo, gehiegi esatearekin batera berauek ere ontologia historiko bihurtzeko arriskua dutela. Barandiaranek baserria Paleolitos garaian jarri nahi zuela, eta arrazoiz protestatzen du Gorriaranek. Baina, prehistoriaz urren, antzeko reifikazioa egiteko modurik egokiena agian baserria Erdi Haroan finkatu

24 Op. cit., 60 or.

25 Op. cit., 56 or.

26 Ikus Gorriaranen liburuko bigarren kapitulua eta kontrazala.

eta bostehun urtetan zehar zer izan den eta zer ez behin betirako erabaki nahia da. Hala iruditzen zaigu behintzat baserriari buruz lekuko lana egiten aritu garen zenbatei. Adibide bezala, 1970-75 urteetan baserriko ekonomia eta kulturaren arteko harremanak luze aztertu ondoren, orduko antropologia eta ekonomiak zituen metodurik sofistikatuena erabiliz, ondorio guztiz kontrajarrietara iritsi ziren Davydd Greenwood²⁷ eta Miren Etxezarreta²⁸; era berean, baserriko kooperazio ideiak ondorio guztiz desberdinak eman zizkioten Sandra Ott-i Santa-Graziko etnografian²⁹ edo neri Itziarkoan³⁰. Bost-hamar urteko epe laburrean baserri munduko gai konkretu batzuk hain desberdinki adieraz badaitezke, zer ote da bost mende luzetan zehar baserriaren esentzia esplikatzea? –haren gizartea eta ekonomia, kultura eta ideologia, politika eta erlijioa, eta gehiago–. Adibide bat jartzeko, maiorazkutzaren erakundeaz eta haren barietate ugariak eta adaptazio funtzio desberdinetaz asko idatzi da. Gorriarantzat maiorazkutzak “aldaketa eta mestizaiari horreko patologikoa” adierazten du.

Baserri etxeaz gehiegi egingo zuen Barandiaranek, agian, baina batek ez daki ez ote den arraroago, euskaldun historikoak nolakoak garen ezagutzerakoan, gure demonio guztiak gure etxezaletasun amorratuan oinarritzen direla behin eta berriro irakurtzea. Ipar-amerikarren ametsa, *the American dream*, etxe baten jabe izatean datza, eta “amets” hori zalantzan jarri dela eta krisi handia dago Estatu Batuetan; Euskal Herrian, aldiz, etxezale izatea pekatu ideologiko jatorrizkotzat apuntatzen zaigu eta hortik omen datoz gure menpekotasunaren ameskaizto guztiak. Beste gauzen artean zer asmatuko euskaldunok, eta etxezaletasuna asmatu ere. Xelebreak benetan gu.

Zerk adieraziko baserri autarkiaren tirania eta, ustekabean, “tradizio apokaliptiko” baten erreferentzia dakar Gorriaranek; horren arabera, “gurutzbide bat atari bakoitzean eta taberna bat etxe bakoitzean” esaldiak du erantzuna. Interpretazioa: ardo edatearen derrotxeak eta guruzpideen etxetik ihes egiteko gonbiteak arriskuan jartzen dute autarkia³¹. Eskertzekoa da Barandiaranek honelako interpretazioetan behintzat denborarik ez galtzea. Ni neu ere duda-mudazko interpretazio horietan denbora gehiegi pasatakoa naiz, eta baliteke Gorriaranek nire lanetik jasotzea esaldi apokaliptiko hauek deszifratu nahi izateko tirria. Nik erabat desberdin irakurri izan dut esaldi hori: guruzpideek –folklore tradizionalan hain presente daudenak, alegia–, erdigunearen eta irradiazioaren semantikarekin dute harreman estu; tabernak, aldiz, etxeak ez bezala, “irekitasuna” du. Beraz, eta nire ustez, erdiguneak eta itxiturak ordena tradizionalaren premisa nahitaezkoak seinalatzen dituzte; apokalipsia kosmologia horren haustura da. Eta

27 Greenwood, Davydd, *Unrewarding Wealth: The Commercialization and Collapse of Agriculture in a Spanish Basque Town*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976.

28 Etxezarreta, Miren, *El caserío vasco*, Bilbao, Iker, 1977.

29 Ikus Ott, Sandra, *The Circle of Mountains: A Basque Sheepherding Community*, Oxford, Oxford University Press, 1981.

30 Ikus Zulaika, Joseba, *Violencia vasca*, 7. kapituluak, Madril, Nerea, 1990.

31 Martínez Gorriarán, Carlos, op. cit. 128-129 or.

beste norbaitek beste era batera interpreta lezake hau guztia. Zein da guzti honen ondorioa? Lévi-Strauss-en mitologia lanen ondoren onartezina dela nozio kosmologiko eta erakunde sozialaren arteko parekatzea, besterik gabe bata bestearen ispilu balira bezala edo.

Kultura, ideologia, edo epe historiko baten interpretazio orokorrak ez dira erraz gaur egun onartzen. Izan ere, “errepresentazioaren krisia” da filosofian eta zientzia sozialean momentuko arazoen kako bat. Erritual, sineskera, ohitura, iraultza, edo gertakizun edozein deskribatzeko orduan, gero eta eskeptikoago gara idazleak esaten digunarekin. Futbol partidu, pake negoziaketa, zezen korrida, eleizako zeremonia, edo akademikoen burruka baten “funtsa” ematerakoan, adibide arrunt bezala, ez ginateke hauen azken “esanahiaz” bat etorriko inondik ere. Edonoren ikuspegia azken egiaiek urrun dago, eta gero eta gehiago konturatzen gara ikuspegi guztiak konstrukzio erretorikoak direla. Gaur egun norberaren kontakizuna dela errepresentazio bakarra sinestea, horixe da lan zaharkitua egitea.

Zer den errealitatea eta zer fikzioa, eztabaida erabakigaitza gertatu da garai postmoderno hauetan. Baudrillard-en “hiper-errealitatea” nagusitu zaigu komunikabideetan, politikoen diskurtsoetan edo akademikoen liburuetan. Norbaitek “errealitate” izeneko harkaitz izkutu horrekin topo egin duela esango baligu barre egingo genioke. Errealitate ote dira gerrak, esaterako? Bat etorriko al ginateke zer nolako errealitate izan diren Gerra Hotza edo terrorismoa adierazterakoan? Adibidez, Beaudrillard-ek liburu bat idatzi zuen “Golkoko Gerra ez zen gertatu” izenburuaz. Puntako intelektualen debateak dira hauek. Errealitateak ihes egin eta “simulakroak” omen dira guri tokatu zaizkigunak. Lehen, errealitate-eza ametsa edo fantasia ohi zen; gaur, errealitate beraren antzekotasun aluzinatua da, erreproduzko geldiezina, simulazio derrigorrezkoa. Errealitate beraren kodigo bihurtu da hiper-errealismoa. Lehen esan ohi zen: “errealitatea fikzioa bera baino estrainiago da”, baina, egun, errealitatea bera errealitate izenekoaren jolasa bezala hartzen da. Lehen, kulturaren ispilu oinarritzakoak –imajinak, arte-lanak, kontzeptuak– alegoria transparenteak ziren oraingoekin gonparatuz. Egun, irabazi dio digitalitateak metaforari, simulazioak errealitateari, parodiak errepresentazioari, eta zeinuaren erreproduzitzea bera da balio teleologikorik nagusiena. Beraz, gure kultura “birtual” honen talaiaetik Erdi Aroraino luzatzen den iraganari begiratu eta aurrekoei “fikzio”-etan bizitzea leporatzeak badu ironiarik. Fikzioekin ezik, zerekin bizi behar zuten bada? Edo agian guk errealitatearen zentzua hobeki ezagutzeko tresnak ditugu?

Fikzioa euskaldunontzat arazo bada, gutxiegia sortzeagatik izango da, ez gehiegigatik. Literaturzale orok dakienez, arriskugarri da fikzioa, eta boterearen ahalegina fikzioa kontrolpean gordetzea izan ohi da. Periferiako fikzioa, batik-bat, asaldagarri gertatu ohi zaio zentroko indarraren fikzioari. Edozein idatzi partaide gertatzen da mitogintzaren dinamika politiko honetan. Gorriaranez berak onartzen duen bezala, gaurko kultur-aldaketak ezagutzerakoan asko zor diegu Barandiaran moduko etnografoen fikzioei.

Agian ironia hauek egiten gaituzte zenbait etnografia zale. Aski dut adibide bat ematea esan nahi dudana adierazteko: sorginen mundua. Badirudi mundu horren azterketa antropologikoak hamasei-hamazazpigarren mendean akabatzen direla euskaldunen kasuan, eta, bertan, “akelarre” kontuak etimologia okerrak edo apaizen ipuin hutsak besterik ez direla frogatzeko³². Mikel Azurmendi adiskideak luze jorratu du gai hau³³; James Fernandezek lana jarraituz, azierto handia da euskal kultura tradizionalen animalien imajinak identitate iturri bezala ikustea; sorginkeriararen munduan bereziki. Baina bere antibarandiaran aldarrikapenak —“estruendoso círculo vicioso de esa empresa de búsqueda de nuestra proto-identidad”, “la hipótesis de Barandiaran es una ingeniosa fabulación”, “el pasado fue mejor que el futuro ... y más que progresión a través de la historia lo que se da es regresión”, “lo que indica Barandiaran... semejante estupidez”, —ez naute ni maisu zaharraren aprezioetik urrunarazten. Dudazkoak gertatzen zaizkit esaldi borobil hauek. Adibidez, Barandiaranek ez zuen inoiz esan —nik dakidanez, bederen—, lehena oraina baino hobe dena; alderantziz, sarritan esaten zuen, eta bere idatzietan irakur daiteke, delako lehengo erlijio zaharra baino kristautasuna aurrerakoia eta hobeago dela, eta horregatik inposatu zitzaiola hari. Eta Mikel Azurmendik lerdokeriatzat hartzen duen delako “sorzain”-ari Barandiaranek ematen dion interpretazioa, zerarik arruntena iruditzen zait niri; alegia, haur jaioberriari babesgarriren bat gainean jartzeko ohitura. Azkuek berak ere hiztegian dakar eta, besteak beste, Oihenartek ere berean dakarrela dio.

“Sorgin” hitzaren etimologia oker jaso dutela bai Barandiaranek eta bai Caro Barojak eta etekin handia ateratzen dio, horri, Azurmendik. Antropologoen etimologia lanetan gehiegi ez sartzea hobe genukeela, horixe izango litzateke nik, ondorioz, ikasiko nukeena. Baina bestelako interpretazioa eskaintzeko grina sortzen diote besteen hankasartzeak Azurmendiri, eta bere-berea ematen digu: “No hay duda, por consiguiente, de que *sor* era la interpretación autóctona de eso que pueda ser lo interculturalmente generalizable como encantamiento y pasmo mágicos.”³⁴ Azpimarratzekotan “no hay duda” hori seinalatuko nuke, hau da, autorearen autoritate behin betikoaren inbokazio xelebrea.

Zer egin beharko ote luke, bada, antropologo batek sorginak direla eta? Horra non dugun adibide mardula Galizian eta Lison Tolosanaren eskutik. Galiziako sorgin munduaz etnografia zoragarria egin zuen Lisonek, izkutuko mundu horren presentzia gizarteko alor oinarritzkoetan zein erroturik irauten duen, oraindik, azaldu eta erakusteko³⁵. Bere ahalegina ez da mugatzen fenomeno hori Erdi Aroko ideologien batek sortu zuen ala ez arakatzeri; jakina, bada, hori ere lagungarri

32 Ikus Martínez Gorriarán, op. cit., 180 or. eta ondorenak.

33 Ikus bere *Nombrar, embrujar: Para una historia del sometimiento de la cultura oral en el País Vaco*, Irun, Alberdania, 1993.

34 Ibid., 245-246 or.

35 Lisón Tolosana, Carmelo, *Brujería, estructura social y simbolismo en Galicia*, Madrid, Akal, 1979.

izango zaio –eta horra non dauden lan garrantzizkoak hori baieztatzeko–, baina, oroz gain, beste bat du kezka: mundu hori gaur egun ere zein bizirik dagoen aztertzea. Euskaldunok ere beste horrenbeste espero genezakeen Evans-Pritchard-ek orain sei hamarkada egindako lanen lezioak bertako antropologiak ikasi izan balitu. Barandiaranek mendearen lehen hamarkadetan bildutakoak oso desegoki gelditzen dira gaur egun; baina haren lanak beharrezko duen zuzenketa ez da etimologiazkoa batik-bat, etnografia gaurkotuarena baizik. Edo ez da gelditzen jadanik sineskeriarik eta erritual paganorik gure gizartean? Zeharo baztertu ote dute, bada, majia sasi-medikuek, artistek, apaizek, kirolariek, tarot-zaleek? Ospitaleetako etsipenetan, politikoen kamarila sekretuetan, telebistaren hipererrealitatean, akademikoen asmakizunetan... ez ote zaigu sorginkeriarren arrastorik gelditzen?

Memoriaren politika dela eta ari gara gai hauek aipatzen. Azurmendiri *mal du pays* izenekoaren sufrimendua besterik ez diote adieratzen akelarre eta sorginen gai hauek, zeinek “impulsa a buscar por doquier diagnósticos de autoctonía y terapias a base de ancestrales bálsamos de jatorrismo vasco.”³⁶ Seguru baietz. Eta, hala ere, merezi du Barandiaran zaharrak memoriaz egin zuen erabilpena gogora ekartzea. Amildegi fatala ez, bere garaiko kultura berbizitzeko ahalmen iraultzailetzat hartu zuen memoria. Barandiaranen obraren gakoa honako proposamenak dirudi: beste herriek beren prehistoriak, beren kobetako artegintzak, beren erlijio zaharrak, beren arrazak, beren kristau-aurreko aztarna kulturalak, beren antropologiak etabar asma bazituzten, zergatik ez euskaldunek ere beren aintzinateko erlijioa, majia, artegintza, hizkuntz-berezitasunak, folklorea, literatura etabar **asmatu**? Nazio nagusietan memoria kolektiboak eratzeko egoki diren tresna zientifiko eta ideologikoak, zergatik ez herri marjinatuetan? Edozein zientzia, edozein errenazimendu, edozein projekzio historiko “asmazio” izaki, Barandiaranen jokaerak galdera hau eginarazten digu: tradizio zaharrak, zientzia berriak, edo edonolako kultur asmakizunak arbuiautuz, zergatik dute herri marjinatuek *memoriaren politikari* uko egin beharra edo beren asmakizun historikoez lotsatu beharra?

Honi dagokionez Brecht datorkit gogora: “Pentsamendu gordina, hori da gizon handien pentsamendua.” Eta Benjaminek erantsi zion: “Sutilezien maitale izatea da askorentzat dialektiko izatea... Alderantziz, pentsamendu gordinak izan behar du pentsakera dialektikoaren partaide eta arlo, zeren ez baitira teoriak ekintzarako duen erreferentzi besterik... pentsamendu batek gordin izan behar du ekintzan egia bihur dadin.”³⁷ Barandiaranentzat ere zientzia esperimendua zen, ekintza. Eta horrela sortu zituen Barandiaranek euskal etnografia, eta folklorea, eta mitologia, eta gainontzekoak. Memoriaren boterea erabiliz imajinazio antropologiko berri bat asmatu zuen bere garaiko euskaldunarentzat. Benjaminen erara, jatorrizko “ur-

36 Azurmendi, Mikel, op. cit., 251 or.

37 Arend-tek aipatua, “Introduction,” (*Illuminations*, 15 or.).

fenomeno” zehatzak zituen gogoko; fetitxismoz beteriko kolekzionista hutsa zen, interpretazioak baino lan presazkoagoak zituen esku artean. Eta Azurmendik, nik eta besteok liburu osoak idatzi ditugu haren bilduma lanak aitzakia ditugarik.

Egin zituen, alabaina, interpretazio bakan batzuk ere, eta egin izan ez balitu hobe, apika, Azurmendik erakusten duen eran. Dena den, interpretazio lanetan ez murgiltzea izan zen Barandiarani azken hamarkadetan egin zitzaion kritika nagusia. Dei horiek aintzakotzat ez hartzeak bere alde hitzegiten du, bere ziurtasun-ezaren lekuko baitira. Mitologiako Mari irudiaren aurrean ere, esate baterako, eta berari buruz hainbat ipuin bildu ondoren ere, apenas ausartu zen inolako interpretaziorik egitera; jatorri desberdinetako gai mitikoen bilduma zela baizik ez zuen esan, orokorki, besterik gabe haxe erantsiz: “Pero atendiendo a algunos de sus atributos... lo consideramos como un símbolo ... de la Tierra.”³⁸ Azurmendik behin eta berriro erasotzen dio maisu zaharrari prehistoriako leizezuloetako animalien imajinak eta sorgin mundukoak berdinak zirela esan zuelako. Baina Azurmendik behin baino gehiagotan dakarren aipamen horri Barandiaranek erantsi zizkion lerro hauek falta zaizkio: “Decimos esto en un intento de explicación que nos parece más razonable que ciertas aproximaciones de nuestro Paleolítico a culturas nórdicas o australianas.” Beraz, Barandiaranek bere interpretazio lanak hitzaurre ohar batzuetara baino ez zituen laburtu, eta horiek “esplikazio ahalegin” bat besterik ez zirela idatzi zuen, inola ere ez tesi aldakaitz. Ironikoa ere bada Azurmendiri –euskal animalien imajinez beste inork baino lan bikainagoa egin duenari, alegia–, hain arbuigarri gertatzen zaiola Euskaldunak beren aintzinatea imajinatzeako orduan prehistoriako kobatako imajinetan erreparatu izana. 1.941eko artikuluko³⁹ konklusio berdina dakar Azurmendik, Barandiaranen ustez, paleolitikotik baserri mundura ez dagoela inolako aldaketa kulturalik argudiatzeko; azpimarraturik ematen dizkigu haren hitzak: “Las mismas figuras que creó el pueblo pirenaico en la edad del reno siguen aún vivientes y actuantes en la mitología vasca. El mismo mundo de figuras...” Baina Azurmendik ez digu esaten justu ondoko parrafoan –artikuluaren azkenengo parrafoan–, Barandiaranek gutsietsi egiten duela, nolabait, korrespondentzia horren balioa, zera baitio: “Es claro que la exacta correspondencia de figuras, lugares y representaciones entre las imágenes del hombre paleolítico y las del vasco actual no es un argumento absolutamente válido a favor de la tesis de que los vascos sean los herederos directos de aquellos paleolíticos(14); pero, me parece, es esta correspondencia realmente un hecho que merece consideración...”⁴⁰ Eta 14. oharrean Paleolitos garaiko jendeak euskal arrazakoak omen direla hipotesi gisa aurkezten dio irakurleari, beste ikerlarien lanak aipatuz, eta hauen aipamenak “parece” eta “parecen mostrar” eta antzeko

38 Barandiarán, José Miguel de, *Obras Completas*, Tomo I. Diccionario Ilustrado de Mitología Vasca, Bilbo, La Gran Enciclopedia Vasca, 1972, 168 or.

39 Barandiarán, José Miguel de, “Las cuevas prehistóricas de la mitología vasca”, *Obras Completas*, I: 303-323.

40 Ibid., 323 or.

dubitatiboekin ekarriz. Beraz, bere “iritzia” besterik ez dela dio; alegia, “garbi dagoela” korrespondentzia ezin daitekeela hitzez hitz hartu, baina mitologiako animalien imajinak kobetako marrazkietan aurkitu eta “kontutan hartzea merezi duela”.

Gu gazteago gara, tesi doktoralak eta interpretazio orokorrak ezker-eskuin predikatzeko prest. Geroak esango du hauek zer balio duten. Bien bitartean, Mariren gainean Barandiaranek zuen ikuspegia hain gogor arbuiatu ondoren, Mikel Azurmendi bera interpretazio berdintsuetara iristeak harritzen nau ni. Zaharraren ustez, bere garaian egoki zen bezala, “Lurraren sinbolo”-tzat har zitekeen Mari; Azurmendiren iduriko, berriz, Mari funtzionatzen du “como símbolo. . . para dar identidad al propio campesino.”⁴¹ Azken batean, sinbolo orokor gertatzen da Mari bientzat ere; zeren sinbolo? galdetzera behartzen gaitu sinbolismoaren nozio arkaiko honek, eta erantzun bezala jasotzen ditugun bi jeneralitateek –“euskal lurra”, “euskal identitatea”– antzeko joku semantikoa dute.

Benjamin hartu dugunez maisu, honek historiari buruz garatu zuen joera post-historizista datorkigu gogora: mugimendu surrealista oinarri hartu eta, *Jetztzeit* edo oraina errebelazio momentu bezala ikustearen aldeko kontzeptua elaboratu zuen. Iluminazio profano hori gaur egun bizi dugun mundu nahasian aurkitu nahiak egiten gaitu, zenbait, etnografiazale.

Memoriak bezala, etnografiak ere orokortasuna desira du⁴². Barandiaranen lanak ere koadro osoa zuen helburu: euskaldunaren jatorria, eboluzioa, ohiturak, pentsakerak, izaera guztia... unitate bakar autonomo bezala. Benjaminek orokortasunaren beharra onartuko zion ataundarrari –zer besterik zen bere “mesianismo etikoa”, zeinaren arabera gizateria osoaren ametsak eta sufrikarioak gure arteko bakoitzari dagozkion–, baina bai bortizki erantsi ere orokortasuna erresistitu ere egin behar dela; fragmentoak nola ikusi, egia guztien partzialtasuna nola baloratu, hau izango zuen bere lezio nagusia ataundarrarentzat. Gauzak nolakoak diren konturatzen gareneko, jadanik hainbat aldiz aldatuak dira.

Rimbaud Lizardiz galdezka ikusi zuen behin Atxagak. Edozein idazlan memoriaren politikan murgildurik dago. Barandiaran eta Benjamin solaskide egitea ere memoriaren ahalmenaz baliatzea besterik ez da. Bere garaian imajinario etnografiko berri bat inposatzeko ahalmena izan zuen Ataungo apaiz txikiak. Memoria moeta haiek nahitaez zaharkituegiak gelditu zaizkigu, baina gaur egun ere desafioa da idazlearentzat imajinario kultural berri bat berrasmatzea, gaurko mundua ezagutzen eta parodiatzen lagunduko diguna.

41 Ibid., 109 or., 49. oharra.

42 Boyarin, Jonathan, *Storm from Paradise: The Politics of Jewish Memory*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1992, 50 or.

Berriro esateko, euskal antropologiak badu dekonstrukzioaren beharrik, eta Gorriaran eta Azurmendi bezalakoek kritikak (lehenago Juan Aranzadirenak bezala) horretara bultzatzen gaituztelarik, baliogarri zaizkigu. Baina nire kezka Barandiaran dekonstruitzearekin harro geldi gaitezela da. Errazegia da Barandiaranek mendearen hasieran burututako proiektuaren mugak marraztea. Askozaz beharrezkoago da, ene ustez, belaunaldi gazteagoek egiten duguna dekonstruitzea; hark bere garaian egiten zuenarekin gonbaratuz, guk, gaur, momentuko antropologiarekin gonbaratuz egiten duguna askoz ere desfasatuago dago eta. Nire lagun hauek aurrekoei egindako kritikak ez, berauen autosufizientzia ironiagabeak aztoratzen nau ni, beren lanei autoritate kutsu gordin eta naifa erantsi nahiak.

Gure artean harri bat altxatu eta euskal antropologo bi agertzen direla dio Azurmendik txantxetan. Nik uste nuen profesionalki preparaturiko euskal antropologoak bi eskuetako behatzekin konta zitezkeela. Ipar Amerikan, adibidez, antropologoak asoziazioak 10.000 partaidetik gora ditu; hau da, unibertsitario karrera osoa antropologia ikasketetan eman duten profesionalak, ia beti urte batetik gora lekuko lana eginez, hizkuntza natiboa ikasiz eta guzti. Eta, hala ere, hemengo antropologiak erakunde bezala ez dauka garbi bere etorkizuna; desagertu beharko ote duen ere aldarrikatzen hasita dago bat baino gehiago. Agian garaia da, baita ere, galde dezagun: euskal antropologiak ba al du oinarririk, eta merezi al du etorkizunik? Aurrekoen lana “autoctonizante fantasía de la antropología vasca”⁴³ bezala jo genezake; baina galdetu beharra daukagu, geure burua *novisimotzat* daukagunon ondorioak ere etimologia batzuk argitzera mugatzen badira, hizkuntzalari batek arratsalde batean egindako ikerketa, antropologook urtebetean egindakoa baino fidagarriagoa ez ote den izango. Erantzunak baiezkoa izateko arrisku handia du, eta kasu horretan onena gure denda itxi eta beste zerbaiti ekitea izango genuke.

Gure disziplinaren egoera euskal surrealismoaren aspektu nagusi bat izan behar luke antropologoentzat. Hortik bere prolematika eta hortik bere promesa. Barandiaranen lana jarraiki, gure inpostura nabarmena da euskal kulturaren *asmazioan*. Eta zer? Ez al da haxe gure disziplina interesgarri egiten duena, alegia, munduan zehar ezagutzen diguten euskaldun identitate kolektibo hori metafora etnografikoz osatua dela batik-bat? Asmaketa kultural honek izan behar du euskal etnografiaren oinarri nagusi; alegia, memoriaren politika egiterakoan euskaldunek imajinazio antropologikoa hartu zutela konplize. Nazioarteko antropologiari ezer eskaintzekotan, surrealismo etnografiko haxe dugu gauzarik interesgarrienetakoa – errepresentazio historiko horiek dekonstruituz, jakina, baina bide batez, Benjaminek nahiko zukeen eran, memoriaren eta imajinazioaren botere iraultzailearen adibide gisa hartuz.

43 Azurmendi, Mikel, op. cit., 247 or.

ETNOGRAFIA SURREALISTA BATEN BEHARRA

Osagarri surrealista falta izan zitzaion Barandiarani euskal etnografia menderatu zuen hamarkada luze haietan. Eta oraindik ere falta zaio. Barandiaranismo/antibarandiaranismoak memoriaren eta imajinazioaren erabilpen berriak ditu beharrezko. Baina badirudi, postumoki bada ere, Barandiaran surrealista bat inoiz baino posibleago dela. San Telmo eta Guggenheim, Ataun eta New York, Santa Kruz apaiza eta Santa Barbarako Kixote, holako *collage* boteretsuetan ikusten dugu etorkizun hori. Barandiaranen ikurra duten erakundeek lehengo distira galdu dute, eta gaur egungo euskal antropologok orain laurogei urtekoekin gonbaratuz ez dirudi preparazio hoberik dugunik; etnografia beraren garrantzia ere, geure kalterako, haiek baino gutxiago baloratzen dugu. Barandiaran folklorista hura parentesi artean jartzeko ordua heldu bada, agian haxe da, baita ere, etnografia surrealista baten beharra oihukatzeke ordua.

Barandiaranismoaren egoitza –San Telmo, alegia–, hondamendiagatik ixtera behartutako garai berdinetan erabaki zen Guggenheimen frankiziari euskal kulturako dirutza handienak ematea. Postmodernia maite dugunontzat, zail San Telmoren hondakinak baino ikuspegi erakargarriagorik. Manhattango museo baten errepikapenak gure bizitza artistikoa kontrolatuko duela, ez dago hor inolako trajediarik; gure marjinazioak eta “orijinaltasunak” sortutako ironia zoragarria besterik ez da. Gure lokalismo itxitik behingoz senda gaitezen, Lehendakariak Wall Streeten txekak sinatuz lortutako “unibertsalismo” loriaren perfumea demokratikoki dastatzeko agintzen zaigu. Herri marjinatuaren ordezkaria New York-a modernia erregutzeroa bidali eta zibilizazioak diseinatutako mapa artistikoan partaidetza eskaintzen zaio natiboari... bere diruen zerbitzuen truke. Etnografia parodiko batentzako materiale aberatsagorik ba ote liteke?

Barandiaran euskal Kromagnonismoa asmatzen ari zen bitartean –arkeologiaz, prehistoriaz, folkloreak eta denboretako giza zientzia guztietaz baliaturik–, mugaz bestaldean Leiris poeta-etnografo surrealista Afrikara bidean zen, 1931-1933 urteetan Marcel Griaulek zuzendutako Dakar-Djibouti espedizioan, Frantziaren kolonia zen Dogoien lurraldean, bere zibilizaziotik ihesi. Zer aurkitzen du han? “Abentura zenbait, hasieran irrikatzen dituen baina laster inhumanoegi egiten zaizkion ikerketak, gero eta obsesio erotiko larriagoa, hutsune emozional handiago eta handiagoa... Bere ihes ahalegina frakaso besterik ez da izan...”⁴⁴ Exotismo baten atzetik alferrik, gizonak ezin diola bere bakardadeari ihes egin oharu beharrean dago; hala ere, berriro abiatuko da beste espedizio batean, fantasma berrien mende, baina oraingoan, batere ilusiorik gabe.

Leiris bezalako idazle batekin kontrastatuz ohartzen da bat Barandiaranismoaren mundu hertsiaz; ataundar sotanadunarenak zientziak eta arkadiak

44 Leiris, Michel, *Brisées*, San Francisco, North Point Press, 1989, 47 or.

osatutako karamelo borobila dirudi poeta frantses surrealistaren gorputz irrikatsuen zehar begiratzuz gero. Parisko idazle “galduek” ez zuten ez Ataundarraren sinesmenik, ez honek bere printzipio humanistetan zuen ziurtasunik, ezta ere honen zientzia zaletasun itsurik. Leirisek bere bidaia etnografikoaren porrotaren ondoren *L’Afrique fantôme* liburuan bere egunkariko apunteak kopiatzen ditu, inolako ordenurik gabe: gertakizunak, obserbazioak, sendimenduak, ametsak, ideiak; irakurleak bere kabuz ikus dezala inolako deskubrimendurik posible zaion autorearen fantoma hoiei jarraiki.

Ez da posible distantzia handiagorik Barandiaranengandik. Hau zientziarekin, folkloreakin, herri baten destinarekin ari da. Inkestak montatzen ditu, ikerketa taldeak osatu, han eta hemen zientzia zeinua duten teoriak mobilizatzen ditu lehena eta geroa ezagutzeko. Idazten duen edozer autoritatez jazten zaio –zientziarena, humanismoarena, nazionalismoarena. Leiris bere fantasma exotikoekin ari da burrukan, kolonialismoaren usain ustela bere sudurretik baztertu ezinda. Etnografiarekin gogaiturik goragalea ematen dion hiri handira berrituzteko gogoia egiten zaio azkenik.

“Etnografia” esatean Barandiaranek 1920ko hamarkadan osatutako galdekizunaren bidez lortutako informazio mekanikoa gogora datorkiguke euskaldunoi; baina zentzu oso desberdinean erabiltzen dute kontzeptu hau gaur egungo idazleek. Antropologia kulturalaren sorkunderik berrienak, deskribapenik txokanteenak, hipotesirik ausartenak etnografiaren eskutik datoz. Antropologorik interesanteenak gauza bat dute amankomunean: urteak joan eta urteak etorri, direlako “natibo”-ekin bizitzen eta horiei buruz eta elkarren arteko kontraste kulturalak erreflesio luzeak idazten ari dira. Eta eurenak ez ziren bizikeren autonomia osoa onartuz, elkarren arteko kontraste kulturalak erreflesio eginez gero, gure “modernia”ren aurreiritziak zalantzan jartzea posible egiten zaie. Geure kulturaren kritika lanean mende honetako arte eta idazlan aurrerakoienekin bat egiten da etnografia. Kulturaren norma, egia, zutaberik oinarritzkoenak ere asmakizunez eta artifizioaz beteriko gauzak gertatzen zaizkio etnografoari.

Beraz, etnografia praktika bat eta estilo bat ere da, eguneroko aktibitate eta ohiturek beren baitan duten arrotzasunari begira egoteko grina. Partehartze obserbatzailea esan ohi zaio; alegia, egunerokotasuna begiak zabaldurik espermentatu, norberagan lehenik, eta bide batez norberak antola lezakeen edozein laborategi esperimentalean ere bai. Horrelaxe beregana lezake batek –zeinahi kultur errealitateetan– gauzarik arruntenak eta arrotzenak, tradizionale-nak eta exotikoenak, hunkigarrienak eta barbaroenak. Honi “etnografia” bat egitea deitzen zaio. Ez da tratatu teoriko bat, edo hipotesi sistematikoa, edo saiakera probokatzailea, edo ikasgai edificantea. Gauzak beren pertsonaia egiazko eta beren denboran dibujatzen direnean, kontu errealak hain dira esplosiboak eta arrotzak bere egunerokotasunean, ezen gehienetan gure teoria eta burukantsazio guztiak hankaz gora eta farre algaratan botatzen ditu. Etnografia baten aurrean gaude.

Gaur egungo Euskal Herriari etnografia surrealista bat dagokio. James Clifford-ek⁴⁵ seinatu du nola uler daitekeen etnografia eta surrealismoaren arteko lotura; honetarako Mauss, Bataille, Métraux, Leiris, eta abarrek 1920-30 hamarkadetan Frantzia egiten zutena gogora ekarri digu. Ez ahaztu, Bidasoako mugaz bestalde zen hau guztia, eta Barandiaran mugaz bestalde urte piloa bizi izan zen gerra ostean. Besteak beste, Van Gennep, Rivière, Rivet, eta Leroi-Gourhanekin izan zituen harremanak gure gizonak. Pariseko poeta-etnografo-pornografo adierazgarrien eta gure apaiz zintzoaren arteko distantziak beste nolabaitekoak ziren, jakina.

Surrealismoaren postura lehergarriaren eta gure ikerlariaren zientifismoaren artean nolako zubirik altxa daitekeen imajinatzea ez dago erraz. Zientzia enpirikoaren erretorikan murgildurik, inolako interpretazio ahaleginik ez zitzaion gogoko izan Barandiarani. Ez da harritzekoa Barandiaranek zeukan Van Gennep-en *Les rites de passage* maisuaren kopiaren lehen orrian “Este libro no es bueno” idatzia edukitzea edo Levy-Bruhl-en *La Mentalité Primitive* ausartari –Evans-Pritchard-ek, zenbaiten kritikak inporta gabe, hainbat goraiatu zuena–, “Kontuz ibili onekiñ!” ezartzea⁴⁶. Gaur errazago onartzen dugu zientzia eta artearen arteko mugak askoz ere mugikorrak izatea. Eta zientifismotik beste muturrean badago ere, surrealismoa sentsibilitate modernoaren era nagusienetako bat dela edonork onartuko du gaur. Mundu modernoaren fragmentazioa eta kultur nahasketa erakusten digu. Normaltasunak berekin azaltzen digun ordenu ederraren fikzioa zalantzan jartzea izan du ausardia; Kristautasuna, Demokrazia, Sozialismoa, Nazionalismoa edo Zientzia bezalako konzeptu ederrekin zein eroso jasotzen ditugun inperioak gogoratu digu, edo zein beharrezko diren korrupzioak, edo zein erraz justifikatzen ditugun mundu gerrak eta iraultzak, eta gerra hotzak eta edonolako gerrak. Nozio jaso horien inguruan eratu izan ditugu gure mitologia nagusiak; hauek porrot egin bide diguten garaiotan gure gizartearen benetako arazoak mito gehiegi bizi izatera murrizteak errazegi dirudi; zenbaiten iritziz, inolako mitologitan ezin gehiago sinestea da gure gizartearen predikamendu problematikoa⁴⁷. Historiaren aurrerakada, arrazoiaren nagusitzea, modernia iraultza eta antzeko metanarratiba politikak sinesgabekeria besterik ez digute sortzen.

Egoera nahasi hauetan da transgresio parodikoa nahitaezko. Ironiaz beteriko garai hauetan inoiz baino beharrezkoago ditugu antzerkiak, museoak, bertso jokoak, “txoko-latex”ak, artista perbertsoak, barandiaranista zerbantinoak, politiko

45 Clifford, James, “On Ethnographic Surrealism” in *The Predicament of Culture*, Harvard, Harvard University Press, 1988, 117-151 or.

46 Barandiarán Irizar, Luis de, *José Miguel de Barandiarán: patriarca de la cultura vasca*, San Sebastián, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, 1976, 53 or.

47 Ikus, adibidez, McNeill, William, *Mythistory and Other Essays*, Chicago, The University of Chicago Press, 1986.

konbertituak, kazetari mimetikoak, akademiko ponposoak, egia esajeratuak, komedia politikoak... Ezerk arduratzekotan, parodia ezin daitezkeen gauza eta pertsonaiek sortzen digute kezka: militarrek, idazle sakratuek, bertsolariek txapelketetan, esentzia sakonek, liburu ukiezinek, blasoi gloriak beteek, azken hordagoek... Politikak eta kulturak egunero ezartzen dizkiguten testu eta gertakizunen aurrez aurre, parodia gertatzen da, finean, armarik salbatzaileena. Zentzu zabal honetan hartzen dugu “surrealismo” kontzeptua. Parodiazko testuinguru horiek fideltasunez jaso, aztertu eta argitara ematea da etnografia surrealista baten zeregina. Euskal parodien museoan bada zer zelebraturik.

TOPOI NAZIONAL/NAZIONALISTAK ERNAZIMENTUAN: CAMÕESEN “OS LUSÍADAS”

Gaur-egun euskaldunak ez dut uste zilegi duenik horrelakorik Euskal Herriarekin egitea –beste ezerk baino gehiago, geure konplexuek eragozten digute–, Fernand Braudelek, “iraunaldi luzeko” prozesuen ikertzaile gisa ihardunez, arazorik ez du Frantziaren eta nazio frantsesaren historia Erdi Aroraino ezezik, Galia erromatarrena eta aurrehistoriaraino urrutiratzeko, eta historiografia moderno (H. Taine, A. de Tocqueville, etab.) bestela txit errespetagarri baten jatorrizko bekatua bezalako zerbait datzala salatzeke, “onartzean Frantzia XVIII. mendean hasten dela, Argien Aroan, Iraultza Frantsesaren bortxak pairarazi zion froga dramatikoaren ondorioz jaiotzen dela, I maiskuladun Iraultza hori, atzo arte oraindik ere, gu konturatu barik, (...) Biblia moduko zerbait, engaiamendu bat, erreferentzia-puntu ideologiko bat zena”¹ – teologiko, esan zezakeen, fede berri laikoan. Dogma itxi eta itsua izan da, naziorik Frantziako Iraultza baino lehen ez dagoela (beraz, nazio kontzientziarik, nazionalismorik, ez beste konturik). Eta beste gutzia, nazionalisten mitifikazio hutsak zirela.

Espero dut, Braudel ez dela historiaren “erromantiko, irrazional, fundamentalista”, etab. horietako bezala ikusita egongo gure jaun txit ilustratu eta txit arrazionalen artean, Braudel kopiatzea (loc. cit.) izango dut gaian sarrerarik errazena. “Argi denez, debozio horren aitzia protesta egiten dut, beste edozein debozio edo idealizazio erretrospektiboren aitzia bezala. Baina are eta gehiago protesta egiten dut debozio horrek inplikatzan duen muga kronologikoen hertsamenaren aitzia: Aintzinako Erregimena, Iraultza Frantsesa, gertakari hurbilak dira, ia gaur egunekoak... eskua hedatu eta ia ikutzen ditugu. Baina kasu, Frantziaren iraganaren lodiera osoa da osoki batu behar dena, erromatarrek Galia konkistatu aurretik gaur egun arte. Luis XVI.aren Frantzia “pertsone” zaharra da, zinez. Orduan, bide batez, Théodore Zeldin-en liburu guztiz eder eta monumentala, *Grina frantsesen historia*, 1848 hastea deitoratzen dugu. Hain gazte al gara? Jaioberri garela ote dira jaio gurekin gure grinak? Baita ere protesta egiten dugu Robert Fossaert bezalako soziologo eta ekonomilari argiaren aitzia, zeinek Frantziako iragana esku-soinua estutzen den gisan estutzen duen, eta dioen : «Axuriaren gisako Galia mistikoak ez du ia inolako loturarik gure herriarekin, zeina ez baitzen etorri aroen sakonetik, historiaren baitan jaio baizik». Historia aroen sakoneraino iritsiko ez balitz bezala, historiaurrea eta historia prozesu

1 Ik. Braudel, F., “La identidad de Francia”, in *Cuenta y Razón* 76-77 (1993) 134.

berbera ez balira bezala, gure herrixken sustraiak gure zoruan ez baleude bezala Kristo aurreko hirugarren mileniotik, Galiak alde zurretik zirroberratu ez balu bezala Frantzia garatuko zen espazioa, herri germaniarrak Rhin-a iragan ez balute bezala V. mendean (...), gure odolean [!!], gure bizian, hematologia erretrospektiboak antzinako 'inbasio barbaroen' arrastoa erakutsiko ez balu bezala, hizkuntz eta sineskerak guregana ez baletoz bezala gure iragan antzinakoenaren mende ilunetatik..."².

Erro ideologiko zahar batzuetara bakarrik mugatu nahi dut nik hemen, askoz apalago. Nazionalismoari formalki zein jaiotegun zehatz erabaki behar zaion kalendarioan, ez dakit eta ez zait –beste edozein gerra nominalista baino gehiago– interesatzen: kontzientzia kulturako elementuekin artikulatzen den heinean, eta kultura tradizioz elikatzen den heinean, kontzientzia nazional/nazionalista eduki batzuekin formulatua egoten den heinean beraz, materialok badituzte beren historiak, partikularrak nahiz arruntak, biziki interesgarriak anitzetan, eta franko topikoak ez gutxitan. Holako batzuk seinatu bakarrik egin nahi da ondorengoan, Camõesen *Os Lusíadas* (1572) epopeiaren irakurketa bat medio.

HANDIKERIAREN IDEOLOGIA

Bere harrotasun kontzientzia modu bat adierazten du tribu batek, patriarka handi baten eta haren emazte noblearengandik, Jainkoaren arteratze mirarizko batez, sortutakotzat daukanean bere burua (*Gen.* XV, XVII eta XXI: Jainkoak hautetsia bera da eta berari eman dio Jainkoak hango lur hura); aldiz tribu auzoa patriarka beraren, baina eskriba batengandik sortutakotzat (*Ib.*, XVI: lurrotan ez du oinorde eskubiderik); eta beste tribu etsaiagoren batzu, inguruetan, iluntzean aita mozkortu eta bi alaba ezkongabek harengandik amarruz edukitako ondore sasikotzat (*Ib.*, XIX, 30 eta hur)...³

Nola ulertu dituzte beren buruak, espresatu dute beren autokontzientzia, elkarrekin lehian goititzen eta bermatzen ari ziren Ernazimentuko tribuek edo “nazioek”?

Ernazimentuan ez dago eredu politiko-kultural bat bakarra eta, azkenean Europan nagusitu dena, libertatearentzat faboragarriena izan denik behintzat ezin da esan. Florentziak, Erromaren alaba eta oinordeko sentituz –Inperio eta tirania ororen aurka: tiranoaren hilketa odol-ekintza santua da–, Erroma errepublika-

2 Ib. “Nazio bat errealitate oste bat da, izaki oste bat, zeinak ez dion erantzuten egunez-egun, astez-aste, urtez-urteko historia kronologiko bati. Denbora laburrera mugatzea gure narrazioaren ahulezia-ezaugarria da”. Beharbada orain, kanpotik irakatsita, beti jakin duguna ikasi ahal izango dugu, jakiteko lotsa gabe?

3 Nazionalismoaren erro judutarrak, H. Kohnen ere aintzat hartu ditu, ik. *El nacionalismo. Su significado y su historia*, Buenos Aires 1966, 13 eta hur. Ik. orobat Smith, A. D., *Las teorías del nacionalismo*, Bartzelona 1976.

noaren eta askatasunaren ikurrina birrartu du⁴. Florentzia harrotzen duena, artearekin eta zientziarekin, bere erregimen errepublikanoa da: “ez dago lurrean justizia gehiagoko beste paraje bat eta beste inon ez da ikusten askatasun gehiago”, laudatu du Leonardo Brunik⁵. Errepublikak versus Inperioa. Florentzian hiritar denak berdinak dira, hiritarren berdintasuna delako askatasunaren oinarria, eta hiri-gorputzaren burua justizia da (ez erregea edo tiranoa)⁶. Kontrastea ezin handiagoa da, Erroma inperialaren eta handikeriaren ereduak garatu duten ideologiek. Camões (1524-1580) –eta Gorte inguruetan aisatu nazionalismo europarrak– bigarren eredu honetan kokatzen dira. Bertan topiko multzo bat landu ohi da –lurralde europar guztietan berdintsu– sorterriari eta herikideei buruz, epopeia nazional portugesak ere ondo isladatzen duena.

Zer da gure herria, edo zer dela norbere herria, uste (nahi) izaten da ideologia honetan?

1. *Munduaren muin geografikoan:*

Gauzen ikuspide teologikoa utzi eta “naturalista” mamitu denean, zientifikoagoa bezala, arrazoi geografiko edo klimatikoak berebiziko munta hartzen du edozein fenomeno historiko eta sozialen esplikaziorako⁷. Barnean Aristotele dago (eta gero, askotan, kabbala moduko fantasia astrologiko bitxiak). Arrazoi geografikoak (klimarekin) herri ezberdinen izaera, sistema politiko diferenteak, erlijioak eta zismak, hizkuntz aniztasuna eta bakoitzaren tankera fonikoa bera, etab., zernahitsuren kausa askitarako balioko du. Beraz, oso garrantzizkoa izango da aberria non dagoen kokatuta: suertez, denak ezin hobeto paratuta daude, hala Portugal ere.

4 Garin, E., *Scienza e vita civile nel Rinascimento italiano*, Bari 1980, 10. Hain zuzen, merezi du gogoratzea, tradizio hau Hobbesek nola jipoitu duen *Leviathan*-en [XXIX kap.], Cambridge UP 1991, 225-226, Estatuaren eta bereziki monarkien hondamenaren kausa eta gaitz politiko (“infirmities”) printzipaltzat, pasarte biziki suminetan, eta are nola eskatu duen tradizio hori zentsurapean lotzea nolabait, autoritatea eta ordenua salbatzeko: “In summe, I cannot imagine, how any thing can be more prejudicial to a Monarchy, than the allowing of such books [alegia: “books of Policy, and Histories of the ancient Greeks, and Romans”] to be publicly read, without present applying such correctives of discreet Masters, as are fit to take away their Venime: Which Venime I will not doubt to compare to the biting of a mad Dogge, which is a disease the Physicians call *Hydrophobia*, or *fear of Water*”. Errepublikazale tirano-etsai horiek anarko bazter nahasle hutsak dira finean: agintaria, berdin da nolakoa, ez gustatzea, nahikoa dute tiranoa deitzeko. “I think the toleration of a professed hatred of Tyranny, is a Toleration of hatred to Common-wealth in generall”.

5 Ib., 13.

6 Orobat Ib., 33 eta hur.

7 Cfr. *Españolak eta euskaldunak*, 1993, 186-191 eta 423-424. Montesquieuk baino lehen, Frantzian bertan Bodin, Saint-Evremond, Abbé Du Bos, etab., hainbatek erabili du Ernazimentuko arrazoi hori. XIX. mendeko soziologismoan (Taine, etab., Baroja eta Unamunoganaino gurean) berriro indar hartu du.

X. kanta –epopeiaren azkena– apoteosikoa da. Tetis jainkosak mendi gailur batera darama Vasco da Gama, ikuskari handioso batean unibertsoa (ptolemaikoa noski) erakusteko, dena distiratsu eta eder, pentsatu zuen kreatzailearen ideietan bezain garden: “Uniforme, perfeito, em si sostido/ Qual emfim o Archetipo que o creou” (X, 79). Han ikusten dira zeruak eta eguzkiak eta Lehen Motorea bera, peripatetikoen esfera zerutar ezberdinak erritmo diferentetan ari direla, Aita ahalguztidunak ahaltsu bezain jakintsu erabaki omen legez, eta kosmo guzti horren erdi-erdian Lurra dago, “pousada dos humanos”. Eta lurrean, Europa goititzen da beste parte guztien artean (Afrikaren gainetik bereziki):

Ves Europa christã, mais alta e clara
Que as outras em polícia, e fortaleza:
Ves Africa, dos bens do mundo avara,
Inculta, e toda cheia de bruteza (X, 92)⁸.

Eta Europan bistan da, leku punterenean, penintsula iberikoak egon behar duela, Hispania nobleak:

Eis-aqui se descobre a nobre Hespanha
Como cabeça alli de Europa toda (III, 17)⁹.

Halako leku apartetan jende aparta bizi da. Patuak makina bat zorigaitz-gurpil sartu badio ere Hispaniaren jauntasun eta aintzari, ez omen du sekula lortuko halako jende ausarta (“belicosos peitos”) menpean lotzea, ez indarrez eta ez maltzurrez. Nazio diferente zein baino zein pijoagoz osatzen da lurralde hori (katalanak, nafarrak, etab., izendatzen dira):

Com nações diferentes se engrandece,
Cercadas com as ondas do Oceano;
Todas de tal nobreza, e tal valor,
Que qualquer d’ellas cuida que é melhor (III, 18).

Esan beharrik ez dago, handitasun guzti hau Portugalen handitasun paregabea are handiagotzeko dagoela hor, Leon, Gaztela, Granada eta, denak aipatu orduko, ikus dezakegunez:

8 Cfr. Mendes de Vasconcellos, L., *Sítio de Lisboa*, 1608: “Considerando os philosophos e geografos, a esta similhaça o mundo, fazem do Oriente a mão direita, do Occidente a esquerda, e do Pólo arctico a cabeça; e, a este respeito, Europa está na parte superior, presidindo ás mais, como cabeça de todas”.

9 Ik. Albuquerque, M. de, *A Consciência nacional portuguesa*, I, Lisboa 1974, 297ss (lurraren ederra, etab.) eta 302ss (fertilasuna). Sousa de Macedoren arabera Portugal datza: “en la mejor de las quatro partes del mundo, que es Europa, –en la mejor parte de Europa, que es España –en la mejor parte, y sitio de España– : y assi Europa es la mejor parte del orbe, España como cabeça es la principal de Europa, Portugal como corona honra España, y consiguientemente el mundo todo” (Ib., 309).

Eis-aqui, quasi cume da cabeça
 De Europa toda, o reino lusitano;
 Onde a terra se acaba, e o mar começa,
 E onde Phebo repousa no Oceano:
 Este quiz o ceo justo que floreça
 Nas armas contra o torpe Mauritano (III, 20).

Leku hautatuan ipini duen zeru berak eskuratu dio, bada, fedegabeen aurka borrokatzeko eta garaitzeko destino naturgaindikoa. “Esta é a ditosa patria minha amada”.

Kokagune geografikoarena, erlazionatuta ikusi behar da herriaren birtuteekin (edo bizioekin)¹⁰, erlijioarekin, santu gehiago eta handiagoak edukitzearekin, etab., guztiak baitu esplikazio geografiko naturala, eta guzti hau gero erlazioan Jainkoaren herri hautetsiaren gaiarekin eta “destino nazionala”rekin (Portugal “lurra bukatzen den ertzean” egoteak destinatzen du, “this fortress built by Nature for herself” izateak Shakespearen Ingalaterra). Gizakia nolako manieraz egon harremanduta naturarekin, halakoak ematen ditu gero umoreak (ikus Joanés Uharte Donibaneakoa baitan honen inportantzia), aiurria, ohiturak, artea, etab. Hieronimo Cardanorentzat edozein diferentzia kultural, hizkuntz aniztasuna bera eta hizkuntzen arteko diferentzia puntualak, horrela esplikatzen dira, adibidez guturalak italiarrek ia ezin ahoskatu ahal izatea eta hebreoek problemarik batere gabe: “Si communia sunt generalia hominum instituta, linguae tamen diversae sunt, et varia loquendi genera”¹¹.

Alegia, herri paregabeak leku paregabeetan bizitzen dira. Eta paralerroki, herri

10 Shakespearen *King Henry V* baitan, III, 5, zaldun frantsesak soldado ingelesez miratzen eta burlatzen dira, lurralde hartako klima bustiak ezin lezakeelako animo bero eta ausartik eman: “Dieu des batailles! where have they this mettle?/ Is not their climate foggy, raw and dull?... Can sodden water,/ A drench for sur-rein’d jades, their barley-broth,/ Decoct their cold blood to such valiant heat?”. Aro Garaikidean oraindik, Alemania basatiaren gorrotoari Frantzia ederrarentzat, iturburu geografiko bat ere ikusten dio Renanek antza: “A cela se joint un trait de caractère, un sentiment que les plaines sablonneuses du nord de l’Allemagne paraissent toujours avoir inspiré, le sentiment des Vandales chastes devant les mœurs et le luxe de l’Empire romain, une sorte de fureur puritaine, la jalousie et la rage contre la vie facile de ceux qui jouissent. Cette humeur sombre et fanatique existe encore de nos jours”, cfr. “La Guerre entre la France et l’Allemagne”, 1870).

11 Dubois, C.-G., *Mythe et Langage au seizième siècle*, 1970, 115. Era berean deritzo Jean Bodinek orobat (*Methodus ad facilem historiarum cognitionem*): “C’est une caractéristique des peuples septentrionaux que de prononcer les mots en heurtant durement les consonnes sans faire attention aux voyelles (...). Les méridionaux dont la chaleur est tempéré et les esprits débiles ont au contraire une prononciation plus douce, ainsi que les femmes, douées de moins de vivacité et de feu que les hommes”, etab. Eta Fernão de Oliveira, *A Gramática da linguagem portuguesa*, Lisboa 1975, 39: “(...) as qualidades serem diversas, nas quais têm domínio as condições do céu e terra em que vivem os homens. Vem que umas gentes formam suas vozes mais no papo, como Caldeus e Arábigos, e outras nações cortam vozes, apressando-se mais em seu falar, mas nós falamos com grande repouso, como homens assentados”.

“barbaroen” mitologietan ohartzen dugunez, jende barbaroak, horien hizkuntza barbaroak eta lekuaren barbaroak, hirutasun herstu bat osatu ohi dute orobat (Aymericengandik Marianaganaino).

2. *Jatorri noblea*

Camõesen epopeian portugesak lusiadak dira: baina ez Duero eta Guadiana artean erromatarrek behin menperatu eta erromanizatu zuten tribu iberiar kasik ezezagun baten ondorengoak, baizik errege mitiko Lusoren askazia, Grezia nobleko leinua¹²; eta zentzu berean deritzo Lusitania Portugali:

Esta foi Lusitania, derivada
De Luso, ou Lysa, que de Baccho antigo
Filhos foram, parece, ou companheiros,
E n'ella, então, os íncolas primeiros (III, 21)¹³.

Bako jainko hau, heroi handi bat dela ulertu behar da, hain zuzen –mitologia greko-latinoen Ernazimentuko interpretazioaren ildoan¹⁴– handitasun horregatixe “jainkotua”: Luso aldiz, Bakoren seme edo laguna, portugaldarren aitagoia, Lusitaniako erresumaren sortzailea, 33 urtez izan omen zen hango errege txit birtutetsu eta guztiek maitatua, hainbat hiri eta dorrearen eraikilea. Portugaldarrek, beraz, “jainkoen” konpainia-giroan dute jatorri altua (heroi grekoek bezala). Beharizan mitiko beraren arabera, Ulisek –Troiatik etxera bueltako peripetietan zebilela– fundatu zuela Lisboa¹⁵, etab., ez daukagu gomutatu beharrik: hiria fundatzearekin ez kontentu, tenplu bat ere jaso zion Palas Minervari, handik hara kultura eta artea Portugalen beren etxe naturalean kausitzen bait dira, eta –denak hobeto koadratzeko– heroi grekoak tenplu hori egindako tokian egun moja konbentu bat dago gainera. Historia paganotik kristaura, haria eten gabe pasatzen da. Antzinatasunaren eta nobletasunaren motiboek (“odol garbia”, etab.), ez dago berriro aipatu beharrik nola bat egiten zuten eta zein inportantzia zuten ideologia honetan. Genealogia horiekin ongi bermatua dago nobletasuna, “nobreza/ Que tanto os Portuguezes engrandece” (II, 75)¹⁶.

12 Cfr. *Españolak eta euskaldunak*, loc. cit., 74-75, 161-184.

13 Lusitania terminoa Portugal izendatzeko XV. mendearen buru aldera hasi da erabiltzen (“quando o ardor dos estudos clássicos e a invenção da imprensa tinham feito comum no ocidente da Europa a leitura dos historiadores e geógrafos gregos e romanos”: Herculano) eta berehalaxe zabaldu da, cfr. Albuquerque, M. de, op. cit., 275-276.

14 Cfr. IX, 91: “Não eram senão premios, que reparte/ Per feitos immortaes e soberanos/ O mundo co’os Barões, que esforço e arte/ Divinos os fizeram, sendo humanos:/ Que Jupiter, Mercurio, Phebo, e Marte,/ Eneas, e Quirino, e os dous Thebanos,/ Ceres, Pallas, e Juno, com Diana,/ Todos foram de fraca carne humana”. - “Mas a Fama...”

15 “E tu, nobre Lisboa, que no mundo/ Facilmente das outras es princesa;/ Que edificada foste do facundo,/ Per cujo engano foi Dardânia accessa...” (III, 57).

16 Fernão de Oliveira, Berosoren ipuinei jarraiki oinarritzen du lur portuguesaren nobletasun guztiz antzinakoa (Camões puntu horretan kautelatsuago ageri da: cfr. IV, 8, Brigori buruzko

Vasco da Gamaren espedizioiko untziek Portugalgo historiako irudiekin margotuta zeuzkaten belak, eta Pablo Gamak honela ematen dio pintura horien azalpena Malabareko gobernariari:

Estas figuras todas, que apparecem,
Bravos em vista, e feros nos aspeitos;
Mais bravos, e mais feros se conhecem
Pela fama, nas obras, e nos feitos;
Antiguos são; mas inda resplandecem
Co’o nome, entre os ingenhos mais perfeitos:
Este que ves é Luso, d’onde a fama
O nosso reino Lusitânia chama.

Foi filho, ou companheiro do Thebano¹⁷
que tão diversas partes conquistou:
Parece vindo ter ao ninho hispano,
Seguindo as armas, que contino usou:
Do Douro, e Guadiana, o campo ufano,
Ja dicto elysio¹⁸, tanto o contentou,
Que alli quiz dar, aos ja cançados ossos
Eterna sepultura, e nome aos nossos.

O ramo que lhe ves pera divisa,
O verde thyrsos foi de Baccho usado;
O qual a nossa idade amostra, e avisa,
Que foi seu companheiro, ou filho amado.

prebentzioa): “A antiga nobreza e saber da nossa gente e terra da Espanha, cuja sempre melhor parte foi Portugal...”, cfr. *A Gramática da linguagem portuguesa*, Lisboa 1975, 40-41, Tubalen istorio guztia Portugalgi aplikatuta. Ondorioz, grekoen etorrera baino lehenagokoak dira portugesak eskualde hartan: “Luso, que também enobreceu esta terra, não foi grego, mas de Portugal nascido e criado (...) –eta jatorrizko erlijio jatorraren mitoa ere falta ez dadin– porque já desde então os Portugueses sabem conhecer e servir e louvar a Deus”. Denak portugesen betidaniko noblezasuna oinarritu behar du: “Aponte isto para que desta nossa própria e natural nobreza nos prezemos e não fabulizemos ou mintamos patranhas estrangeiras...” (Ib., 42 or.).

17 Izan ere Bako, ardoaren jainkoa, iloba zen Kadmorena, eta hau anaia zen Europarena (Zeusek zezen itxuraz arraptatu zuena) eta Thebako hiridorrearen eta errege leinuaren sortzailea.

18 Mitologia grekoan *Elysioa* edo “landa elysioak” –orain Parisen dauden horiek–, zoriotsuen aldea ziren hildakoen “infernuan”, parabisua alegia eta, nola ez, Portugalen zegoen. Horregatik hautatu bide zuen atsedenelekurako eskualde hori Luso heroiak. Baina hemen mitologia biblikoak eta grekoak nahastuta baitabilta Annio Viterbokoaren ipuinekin, litekeena da orobat Luso tebarrak Portugalen aurkitu landa elysio parabisuzkoak, hagitz lehen Elysak bataiatu eta txukunduak izatea: Elysa hori, aldiz, Jabanen semea eta Jafeten iloba bide zen, Uholde ostein Europa jendeztatu zuena eta lekuri ederrena horrek ere Portugalen aurkitu omen zuena. Beraz, Luso etorri zenerako –grekoak egon baino lehen alegia– Portugal biztandua zegoen eta Lusok egiaz erresuma birreratu eta birreraiki egin zuen (hiriak ere birreraiki, ez fundatu)... Ipuin tubalikoaren erabileraz Portugalen, ik. Albuquerque, M. de, op. cit., 284-285.

Ves outro, que do Tejo a terra pisa,
 Depois de ter tam longo mar arado,
 Onde muros perpétuos edifica¹⁹,
 E templo a Pallas, que em memoria fica?

Ulysses é o que faz a sancta casa
 A'deusa, que lhe dá lingua facunda;
 Que, se la na Asia Troia insigne abrasa,
 Ca na Europa Lisboa ingente funda (VIII, 2-5).

3. *Egundo uztarpetu gabeak*

Portugesak beti heroikoak izan dira eta horregatik inork ez ditu sekula uztarpetu ahal izan. Jatorrizko nobletasunaren eta inork sekula ez konkistatu izanaren topoiak hain batera doaz, Ercilla "bizkaino"ak araukanoen nobletasunarentzat ere baliozkoa ikusi baitizu lotura: "No ha habido rey jamás que sujetase/ esta soberbia gente libertada/ ni extranjera nación que se jactase/ de haber dado en sus términos pisada" (I. Kanta). Beti libre eta menpegabeak izan dira, etab. "A terra nunca de outrem sujugada" (IV, 19)²⁰.

Hau hobeto ikusiko da Erromarekiko erreferentzia begira dezagunean. Baina gatzelauekiko (edo beste "espainolekiko") ere balio du.

Não menos teem mostrado esforço e manha
 Em quaesquer outras guerras, que aconteçam,
 Ou das gentes bellíferas de Hespanha,
 Ou la d'alguns, que do Pyrene deçam:
 Assi que, nunca emfim com lança estranha
 Se tem, que por vencidos se conheçam;
 Nem se sabe inda, não, te affirmo, e assello,
 Pera estes Annibaes nenhum Marcello (VII, 71).

Aise konprenitzen denez, testuinguru honetan, gatzelauak baino adoretzuagoak izatea, inportantea da.

19 Ulisek eraiki Lisboako harresiak, Erroma hiria bezala, eternalak ziren.

20 Erromatarrek ez zutela menperatu, Viriatok erakusten du; baina legendaren arabera, gotoekin zein mairuekin ere, han zona batzuk beti menpegabe egon omen ziren. Hala dio Oliveirak ere (op. cit., 41): "E só esta nossa terra Portugal, na Espanha, quando os Godos com seus costumes bárbaros e viciosos perderam a Espanha, teve sempre bandeira nunca sujeita a Mouros, mas muitas vezes contra eles vitoriosa". Espainolek beren asturak eta kantabresak daukate. (Euskaldunok gure Ernio). Ipuin beraz Frantzian, ik. Gillot, H., *La Querelle des anciens et des modernes en France*, Paris 1914, 133. Ingalaterra ere ez ei zuen zinez eta aisa konkistatu Zesarek, baizik soil "a kind of conquest/ Caesar made here, but made not here his brag/ Of 'came and saw, and overcame'". Alemanek beren Arminio daukate.

4. *Gaztelauak baino bipilagoak*

Maiz erakusten da ardura hori²¹, Alfontso IV.aren oroipenean adibidez –”forte Lusitano”– :

Este sempre as superbas castelhanas
Co’o o peito desprezou firme e sereno;
Porque não é das forças lusitanas
Temer poder maior, por mais pequeno (III, 99).

Gero gertatzen da, gainera, gaztelauak dabiltzala gaizki eta larri, mairuek erasota. Laguntza eskatu behar izan diote portuguesari. Bai honek, den halakoa izanda bera gogohandia, bihotz-zabalki eman ere.

Baina gaztelauok esker txarreko ganadua dira eta berriro ez da liskarra faltako haiekin. Nuno Alvares kondestableak, Eszipion berri baten antzera, majo eskarmentatu dituen arte Aljubarrotan: “Dom Nun’ Alvares, digo, verdadeiro/Açoute de superbos Castelhanos” (IV, 24)²².

Dena dela, aipamen zati batzuek eman ezin dezaketena parte izateko eran, epopeiako tonua da: hori testuan bilatu beharko duzue.

5. *Inoizko Inperio handiena eguzkiaren azpian*

Historiako eta munduko Inperio handiena da portugesa, eguzkipe osoa betetzen du (literatura espainoleko zenbait topiko, portugesei kopiatua da)²³. Nolanahi ere handitasun hori ez da ulertu behar gertakari material soil gisa, kuantitatiboa, Jainkoak bere plan zerutarretan beren-beregi halaxe nahitako probidentzia bezala baizik, historiaren barruko esanahiez betea.

Vos, poderoso rei, cujo alto imperio
O sol, logo em nascendo, ve primeiro;
Ve-o tambem no meio do hemispherio;
E, quando desce, o deixa derradeiro (I, 8).

21 Sentitzen dut atal honetan ezin guztiz bat etortzea J. M. Viqueirarekin, *Camões y su Hispanismo*, Coimbra 1972 (Separata).

22 Aljubarrotan erori da preso gaztelauekin eta eduki dute portugesek burdinezko kaiola batean, ordaina pagatu arte, Peru Lopez Aiarakoa Kantzelaria. “Kondestableaz” cfr. Oliveira Martins, J. P., *A Vida de Nuno Alvares*, 1893.

23 Zer esanik ez batzuek hala besteek *Eneida* I, 278 irakurria dizutela: “his ego nec metas rerum nec tempora pono:/ imperium sine fine dedi”.

6. *Portugesak munduan izugarrizkoenak eta ahaltsuenak*

Epopeia osoaren sentidoa hori besterik ez izanik (“As armas, e os Barões assinalados,/ Que da occidental praia lusitana/ Per mares nunca d’antes navegados/ Passaram inda além da Taprobana,/ Em perigos, e guerras esforçados,/ Mais do que prometia a força humana...”), ez dut uste hemen egoki samar zatika-zatika jasotzea dagoenik, adierazpen modu batean edo bestean, portugesen zer goraipamen dagoen egiaz obran zehar.

Adjektiboren batzuk errepara ditzakegu halere lagin antzera. “Gente belligera”, “gente forte”, mundua ikaratzeko adina dira ausartak eta kementsuak: “Comecem a sentir o peso grosso/ (Que pelo mundo todo faça espanto)/ De exercitos, e feitos singulares,/ De Africa as terras, e do Oriente os mares” (I, 15). Beren lurretan irabazteko gerra denak irabazita, ezin biziz ordean bakean eta patxadan, atera dira portuguesak mundua irabaztera:

Não sofre o peito forte, usado à guerra,
 Não ter imigo ja a quem faça dano;
 E assi, não tendo a quem vencer na terra,
 Vai commetter as ondas do Oceano (IV, 48).

Beren etsai guztiek burua makurtuko diete “conhecendo/ Não poder resistir ao Luso horrendo” (II, 48). Portugesok munduan inoiz egon den jende iaioena dira: “O’ gente ousada mais que quantas/ No mundo commetteram grandes cousas;/ Tu, que per guerras cruas, taes e tantas,/ E per trabalhos vãos nunca repousas” (V, 41). Portuges gutxi batzuk aski dira armada gaztelau bati buru egiteko (“Olha que désesete Lusitanos/ N’este outeiro subidos se defendem/ Fortes de quatrocentos Castelhanos”), lehenago legione erromatarrei buru egiteko gauza izan ziren bezalaxe: “Sabe-se antigamente que trezentos/ Ja contra mil Romanos pelejaram,/ No tempo que os virís atrevimentos/ De Viriato tanto se illustraram” (VIII, 36). (Honez gero ageriantsu egon behar luke, mitoak ez direla oretu eta lelo-kantatu izan Ernio aldean bakarrik)²⁴. Baina ez jendeak, natur elementuak berak ikaratu egiten dira portugesen aurrean: “Oh caso nunca visto e milagroso,/ Que trema, e ferva o mar, em calma estando!/ Oh gente forte, e de altos pensamentos,/ Que também d’ella hão mêdo os elementos!” (II, 47). Halakoak dira portugesen heroilanak, ezin baitira entzun eta sinestu ere²⁵.

Literatura epikoan oso klasikoa denez, hona hemen buruzagiaren bataila aurreko haranga bat soldadoak berotzeko (gaztelauen aurka):

24 Shakespearen *Cymbeline*-n hiru gudari ingeles gudaoste osoa haina da, harresate batean hirurek bakarrik legio erromatarrei eusteko gauza (V, 3). In *King Henry V*, IV, 3, bat bosten aurka dira ingelesak eta halere txikituta uzten dituzte frantsesak (harroak, ahoberoak, etab. direnak noski).

25 “Bem parece que o nobre e gran’ conceito/ Do lusitano espiritu demande/ Maior credito, e fe de mais alteza,/ Que creia d’elle tanta fortaleza” (VIII, 69).

Como? Da gente illustre portugueza,
 Ha de aver quem refuse o patrio marte?
 Como? D'esta provincia, que princeza
 Foi das gentes na guerra em toda parte,
 Ha de sair quem negue ter defeza?
 Quem negue a fe, o amor, o esforço e arte
 De Portuguez? e por nenhum respeito
 O proprio reino queira ver sujeito?

Como? Não sois vos inda os descendentes
 D'aquellos, que debaixo da bandeira
 Do grande Henriques, feros e valentes,
 Vencestes esta gente tam guerreira?
 Quando tantas bandeiras, tantas gentes,
 Pozeram em fugida... (IV, 15-16).

Lehorrean baino itsasoan dira halere berdingabeak portugesak:

Agora julga, o'rei, se houve no mundo
 Gentes, que taes caminhos commettessem?
 Cres tu, que tanto Eneas, e o facundo
 Ulysses, pelo mundo se estendessem?
 Ousou algum a ver do mar profundo,
 (Por mais versos que d'elle se escrevessem)
 Do que eu vi, a poder d'esforço, e de arte,
 (E do que inda hei de ver) a oitava parte? (V, 86).

Literatura erromatarreko topiko bat izan da, beren kapitainak, izan, handiagoak zirela grekoak baino; Erroman ez zegoena, ordea, kapitainok literarioki handitzeko literato handiak zirela. Topiko hori euskaldunari ere aplikatu nahi izan zaio: ekintzetan luze omen da, hitzetan labur (Caro Barojak: euskaldunek historia egin bai, izkribatu ez ei dute egin). Portugesek ere, bada, Homerorik ez eduki arren (Odisea berri bat paratzeko)²⁶, grekoek baino askoz handiagoak egin bide dituzte egin itsasoan balentriak. Sekula ez du ikusi munduak beste halakorik:

Como vereis o mar fervendo acceso,
 Co'os incendios dos vossos pelejando,
 Levando o idolátra, e o Mouro preso,
 De nações diferentes triumphando:
 E sujeita a rica Aurea-Chersoneso,
 Até o longinquo China navegando,
 E as ilhas mais remotas do Oriente:
 Ser-lhe-ha todo o Oceano obediente.

26 Topiko hau Perikleren diskurtsu funebrean aurkitzen da jada (Tukidide II, 41).

De modo, filha minha, que de geito
 Amostrarão esforço mais que humano;
 Que nunca se verá tam forte peito,
 Do gangetico mar ao gaditano;
 Nem das boreaes ondas ao Estreito,
 Que mostrou o agravado Lusitano;
 Postoque em todo o mundo, de affrontados,
 Resuscitassem todos os passados (II, 54).

HANDURRERIAZKO POPULUA

Inguru hau edo jende hau zer eta nola bilakatu den Portugal, testu klasikoen ereduari jarraiki formulatuko da, bereziki Inperio Erromatarraren epopeiako ikuspide virgiliarrari eta Tito Livioaren histori filosofia ofizialari. Bi gauza dago batera, egon ere, Moderniaren hatsarreko tenore honetan: Erromaren berbizte ernazentista, arte eta letretan gertatzen ari dena bortizki, batetik²⁷; eta berdin bortitz sortzen ari den nazio kontzientziaren formulazioa, kultura berriko elementu ernazentista haietaz baliatuz egin ahal izan dena hain zuzen.

Bat: Historian herri bat edo kultura bat den fenomeno barne-anitz konplexu hori –kultura nazional ernazentista gure kasuan– batasun edo memoria bezala, bere oroitzapen eta ahazpenekin, kontzientzia bezala alegia, orokorki nola hozitu eta egituratu ohi den, gogoan hartzea, garrantziarik handienekoa genuke hemen; baina gure gaia propioki hori ez izanik, Jurij Lotmanen aipamentxo batzuetarako baino ez daukagu pausatzerik²⁸. “En una determinada etapa de su desarrollo llega, para la cultura, el momento de la autoconciencia: ésta crea su propio modelo, que define su fisonomía unificada, artificialmente esquematizada, elevada al nivel de unidad estructural. Superpuesta a la realidad de esta o aquella cultura, dicha fisonomía ejerce sobre ella una potente acción ordenadora, organizando integralmente su construcción, introduciendo armonía y eliminando contradicciones”. Horrela bilbatua, kontzientzia hori –kultura: “la cultura como la memoria longeva de la colectividad”²⁹–, kode normatibo gisa edo testu gisa,

27 Erromako handitasuna berritu ahal izatea opa dio Du Bellayek erregeari: “Que vous puissent les Dieux un jour donner tant d’heur,/ De rebastir en France une telle grandeur” (*Les Antiquitez de Rome*, 1558, Eskaintza). Lelo berorrekin, baina klasizismo ilustratuan abesti triunfal bihurtua bitartean, iristen gara Boileauganaino: “La Seine a des Bourbons, le Tibre a des Césars”. Paris, Erroma berria. Eta Greziak bere Perikleren mendea, Erromak Augustorena bezala, Frantziak (Moderniak) bere “Le Siècle de Louis XIV” dotorea du (Voltaire).

28 Lotman, J. M., *Semiótica de la cultura*, Madril 1979. Josu Amezaga profesoreari eskertzen dizkiot erreferentziok: berak astiroago aztertuak baititu ideiaok, hemen gu luzatu behar izatetik eskusatuz.

29 Op. cit., 73. “Además, dado que la cultura es *memoria* (o, si se prefiere, grabación en la memoria de cuanto ha sido vivido por la colectividad), se relaciona necesariamente con la experiencia histórica *pasada*” (71). “La cultura no tiene por objeto el conocimiento del futuro” (73). Bakuna bezain ardurazkoa, kontzientzia kolektiboaz dihardugunerako.

handik aurrera garapide historikoaren abatare desberdinetan eraginkor ibiliko da mila maneratan.

Bi: “Erroma birregina”ren ideiak, Italiako hirietan Ernazimentua dominatu duenak, esanahia aldatu egin du, Europan unibertsaldu denean³⁰, baina ideal politiko gisa distiratzten jarraitu du amets humanistaren zeruan, monarkia nazional gazteei askotan beren anbizioen adierazpenerako iruditeria arranditsua eskainiz: Frantzisko I.aren erregetza, Augustoren Aro berria izango duzu³¹, etab. Erregea “Zesar” agurtuko da³² eta errege bakoitzak bere burua –edo panegirista bakoitzak bere erregetxo hobe– Zesar berria edo Augusto berria usteko du nonahi Europan; hiriburu bakoitzak izan nahiko dizu Erroma berri bat, edo Erroma bera baino gehiago³³. Lera honen adibide oso samarra bere erreperitorioan, H. Gillotekin, Ch. Longueilen Poitiersko Diskurtua aipa liteke XVI. mendearen hasieran (1508), “Luis dibinoaren eta frantsesen gorazarretan”. Frantzia, bere lekuz, klimaz, aberastasunez, etab., ezezik, lur santu anitzez eta martirien odolaz sakratua delako, eta Jesukristoren erlikiak hain ugari jasota dauzkalako, nazio guztiz kristaua delako, eta egiten dituen konkistak herriei legeak eta zibilizazioa irakasteagatik

30 Garin, E., *El Renacimiento italiano*, Bartzelona 1986, 21-22. Italiatik landa Erromarekiko jarrerak (Erromatarak ez direnak beren Erroma izatearekin barne-gatazkan alegia) konplexuak izango dira: Erroma berria izan, arrunt nahiko da; baina Erroma berdin dezakeenik ez dagoela, esango da orobat (erregeari Erroma berdintzera dei egin dion Du Bellay horrek berak, adibidez: “Cette ville (...) de qui le pouvoir/ Fut le pouvoir du monde, et ne se peut revoir/ Pareille à sa grandeur, grandeur, sinon la sienne/. Rome seule pouvait à Rome ressembler”, etab.); bestetik, erruz polemizatuko da orobat, berak Erromaren handitasuna gainditua duela bakoitzak (“La Querelle”). Inoiz erromatar (berdin, italiano!) orotatik urrundu ere egin nahiko da, alegia, Erromarekin batere zerikusirik ez izan: “tout ainsi que Dieu nous voulut séparer de l’Italie par un haut entrejet de montaignées, aussi nous sépara-t-il presque en toutes choses, des mœurs, des loix, de nature et complexions”: polemika honetan Pasquierek (*Lettres*, IX, 1) -inbertituz- darabilen arrazoi geografikoa, paradoxalki Petrarcarena baita alemanen aurka (“Ben provide Natura al nostro stato,/ quando de l’Alpi schermo/ pose...”), honek Polibioren pentsamendu bat bereganatu duen bezalaxe. “Mito galao”ren esanahia dorpeki antierromatarra da noski, cfr. Gillot, H., op. cit., 141.

31 Gillot, H., op. cit., 22.

32 “No bending knee will call thee Caesar now”, ari da auhenka in *Henry VI*, III, 1, errege destronutua.

33 Emulazio lehia, Maravallek azpimarratzen duen alderdia da Ernazimentuan (espainolean bereziki, haren ustean), ik., *Antiguos y modernos*, Madrid 1986, 333, 337, 346, etc. Afan erruz bildua orobat Frantziari dagokiola in Gillot, H. op. cit., or. 14-15, 115, 132-133 (Erroma baino gehiago militarki); or. 15, 18, 22, 39, 84-85 (gehiago kulturalki edo literarioki); or. 46-47, 111 (gehiago teknikoki); or. 78, 104, 149-150 (gehiago zientifikoki). Are, gehiago sukaldaritzan bertan (or. 112)!. Harri mokorrak berak, Frantzian munduko hoberenak dira, eta Erroman baino dotoreagoak: horregatik artea ere hobea izan daiteke: “Nulle nation n’a de plus beaux moyens de bâtir que la France: toutes les pierres, et les plus belles qui soient, son sol les lui fournit en abondance. Nulle nation n’a plus de ressources” (Ib., 100). Askoz dotoreago, beharbada 106. Sonetoan (“When in the chronicle of wasted time”) kereilaren bariazio subtil eta guztiz arrafin bat ulertu behar da Shakespearen galanterian, antzinateak ikusi ez omen zuen bezalako maitearen edertasunari.

egiten dituelako³⁴, eta gerran bertan beste inor ez bezala bihotz-zabaltasun handikoa delako³⁵, etab., bera da nazioen artean aurrena eta Erroma berria. “Il énonce cet axiome qui sera un lieu commun de la philosophie de l’histoire à la fin du XVIe siècle: la France est l’héritière d’Athènes, de Rome, de l’Italie. De la déchéance de Rome doit naître la grandeur française. Un décret divin³⁶ assigne à la France le rôle brillant que jouèrent les Romains dans l’histoire universelle”³⁷. Hau guztia tradizio espainolean *Espainolak eta euskaldunak* liburuan azaltzen da nahi-koa. Camôesen filosofia nazionalean ez da oso bestela izango. Aroko izpiritua da³⁸.

Eredutarako balio duen Erroma hori, Erroma augustoa da, zeruak munduko nazioei agintzeko mandatua eman diona³⁹, patuaren eta jainkoen deliberoaren obra nabaria Tito Livioaren begitan⁴⁰. Eneas printze atzeritarraren eta aborigineen bategintzaren eta inguruko arrotzekin gerran batasun honen arrakastaren historia da Erromaren bilakaera, “principis terrarum populi”. Jainkoek Eneas printze troiar noblea —“pietate insignis et armis”— Italiara ekarri zuten eran, hala dakarte zeruak eta bere fede sutuak⁴¹ Portugalera⁴², “deixando a patria amada e proprios lares”, beste gurutzari noble batzuekin, Hendrique printzea, “segundo Filho de um rei de Hungria – dizem” (III, 24-25): Printze handi Jainkoaren esanekoari bere pareko herri handi heroikoa lotuko zaio. (Jatorrian ikusten baitira, Tito Liviok irakatsi bezala, herri bat nazio handi egingo duten kualitateak, natura jatorra). Handik hara “principe claro”, “leal vassallo” eta “angélica defesa” artean, hots, basailo, printze

34 Gillot, H., op. cit., 29: “Le Français fait la guerre pour secourir le faible, le Romain, pour réduire l’opprimé et subjuguier l’oppresser. La France est celle qui conquiert pour enseigner la civilisation, faire régner les lois. Si haute est montée la gloire des Français qu’ils dépassent la vertu guerrière et le génie romains, autant qu’autrefois la bravoure latine les autres nations, et la science latine l’ignorance barbare”.

35 Ib., 28: “La France est le pays de la bravoure magnanime. Ses héros s’appellent Charles Martel, Godefroy de Bouillon, Charlemagne que l’on pourrait comparer à Auguste...”. Eta ohartarazten du autoreak: “Idée qui revient dans tous les panégyriques du XVIe siècle: la mission de la France parmi les nations est une mission de paix, de générosité et de justice”.

36 Probidentziaren ardura handiaz Frantziarekiko, ik. hor bertan or. 6 (“Démonstration très claire que Dieu a plus de sollicitude de la France qu’il n’en a de tous les Etats temporels”, Seysselena) eta or. 136 (G. Postel).

37 Ib., 29.

38 Dena Erromarekin eta Greziarekin paralerroan ikusi behar hori, Fluellen militar humanistarekin parodizatu du Shakespearek in *King Henry V* (bitxiro polita IV, 7)

39 “Tu regere imperio populos Romane memento” (*Eneida* VI, 851). Ik. Yardeni, M., *La Conscience nationale en France pendant les guerres de religion (1559-1598)*, Louvain-Paris 1971, 66-67: “Dans son esprit et dans sa conception de l’histoire, Du Haillan est l’élève fidèle des anciens (...). Certes, la France est partie d’un très modeste début pour en arriver à ce qu’elle est aujourd’hui; mais cela n’est pas dû, comme chez Pasquier, à un progrès ou à un développement intrinsèques; si la France a connu un tel essor, c’est plutôt par une analogie parfaite avec Rome”.

40 Cfr. Tito Livio, *Ab Urbe condita*, I, 4. 1: “Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis maxime secundum deorum opes imperii principium”.

41 “E c’um amor intrínseco accendidos/ Da fe, mais que das honras populares,... conduzidos” (III, 24).

42 Eskoziatik etorrarazi du mitoak Bizkaira Jaun Zuria printzea.

eta Probidentzia arteko jokoan, jarraitu beharrik orain ez dauzkagun abenturetan, oratuko da, hortik honerako elementuen multzo txiki hankagorri hasi eta laster Inperio harro⁴³, *povo*⁴⁴, errepublika edo komunitate⁴⁵, *populus* portugesa, “*populus romanus*” berria legez⁴⁶ hain zuzen: nazio portugés moderno⁴⁷. Profeziak, mirariak, batailak, zerutiko ahotsak⁴⁸, edozein moldetako handitasun eta harrigarritasunak eta misterioak, ez dira faltako, Erromarena bezala, Portugalen goitasuna ziurtatzeko. “Datur haec venia antiquitati, izan ere –Voltaire muzindu arren⁴⁹–, ut miscendo humana diuinis primordia urbium augustiora faciat”.

Zilegi izan bedi hemen gogoratzea, laburki bederen, R. Symerekin⁵⁰, maisu eta eredu izan diren Virgilio⁵¹ eta Tito Livio⁵² horiek (“los dos pueden considerarse

43 “Quae ab exiguis profecta initiis eo creuerit ut iam magnitudine laboret sua” (Tito Livio, *Praefatio*). Konpara Du Haillanekin: “Et se peut dire de la France ce qui a été dit de Rome, que jamais état n’eût si petite et faible commencement, ny de petit commencement ne parvint à telle grandeur cestuy-ci”, cfr. Yardeni, M. op. cit., 66-67, oin-oharrear.

44 Maravall, J. A., *Estudios de historia del pensamiento español*, vol. I, Madril 1983, 62: “De aquí que en el siglo XII surja ya una obra, la llamada *Crónica Silense*, para la cual la historia es el destino político de todo un pueblo, de una comunidad humana constituida en una forma de vida que le es peculiar (...). Alfonso X el Sabio reconocerá explícitamente al *pueblo* como un personaje histórico”.

45 Albuquerque, M. de, op. cit., 53: “No sentido assinalado, o termo *povo* representou (...) a totalidade da comunidade e equivaleu ao termo *grei*, que alcançou na divisa de D. João II um sentimento de ordenação jurídica –“*Pola Ley e pola grey*”– e que D. Francisco de Almeida definirá mais tarde (1508) como “*a congregação de nossos parentes, amigos e compatriotas, a que chamamos república*”.

46 Bigalli, D., “Sulle concezioni politiche de Luis de Camões”, in *Rivista di Storia della Filosofia* 47 (1992), 487-491.

47 Fuster, J., Hitzaurrea in Muntaner, R., *Crónica*, Madrid 1970, XVII: “(...) En la *Crónica* encontramos el dibujo de una cierta “totalidad” del cuerpo social: de la sociedad concebida como un bloque único y unánime. Quizá se deba a que Muntaner era “burgués”, y no “aristócrata” (...). El “pueblo”, en la *Crónica* de Ramón Muntaner, no es más que la *nación*”.

48 Gogora Romulok, “prima hodierna luce caelo repente delapsus”, Prokulo Iuliori agertutako profezia, X. Kantan islatuko dena epopeia portugesean: “Abi, nuntia Romanis, caelestes ita uelle ut mea Roma caput orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant sciantque et ita posteris tradant nullas opes humanas armis Romanis resistere posse” (I, 16. 7).

49 Cfr. *Romans et contes*, Paris 1966, 353: “Je ne vois avant Thucydide que des romans semblables aux Amadis, et beaucoup moins amusants. Ce sont partout des apparitions, des oracles, des prodiges, des sortilèges, des métamorphoses, des songes expliqués, et qui font la destinée des plus grands empires et des plus petits Etats: ici des bêtes qui parlent, là des bêtes qu’on adore, des dieux transformés en hommes, et des hommes transformés en dieux. Ah! s’il nous faut des fables, que ces fables soient du moins l’emblème de la vérité! J’aime les fables des philosophes, je ris de celles des enfants, et je hais celles des imposteurs”. Desmitologizazioaren aprendiz neoiustratu batzuk badirudi problema berdinak dauzkatela oraindik historiarekin gure artean – berrehun urtetxo geroago bakarrik.

50 Syme, R., *La revolución romana*, Madril 1989.

51 “(...) Virgilio se puso a escribir un poema épico que debiera revelar la mano del destino en los más remotos orígenes de Roma, la continuidad de la historia romana y su culminación en el régimen de Augusto” (579).

52 Ib., 581: “Como otras composiciones literarias patrocinadas por el gobierno, la historia de Livio era patriótica, moral y educativa”.

representantes bastante típicos de las clases propietarias de la nueva Italia del norte, que era patriota antes que partidista”⁵³, zein ideologiatan mugitu ziren berak Erroman, gerra zibilaren eta Augustoren garaitiaren ondoren: “La nueva política encarnaba un espíritu nacional y romano. El contacto con la civilización extranjera de Grecia impulsó originariamente a los romanos a adquirir conciencia de su propio carácter nacional como pueblo. Mientras adquirían y asimilaban cuanto los helenos podían dar, modelaban su historia, sus tradiciones y sus ideas de lo que era romano, en oposición deliberada a lo que era griego. De la Guerra de Accio, hábilmente convertida en un movimiento espontáneo y patriótico, surgió un mito saludable que realzaba los sentimientos del nacionalismo romano con una intensidad pavorosa e incluso grotesca”⁵⁴. Hauxe izan baita, Ernazimentuko nazioek eta monarkiek, hantustezko beren autokontzientzia artikulatzeko, eduki duten eskola.

ERROMA ETA GREZIA BERRIAK

Ikasle humanistak, noizpait letragizona eta ofiziokoa bilakatzeko gizartean, Gobernariaren edo Gotzaiaren diskurtsuak erredaktatzera iristeko, are –suertearekin– erregearenak berak, edo Printzearen kronikak, edo kapitain garailearen laudorioak, orain eman beroenaz bere eskolako bankuan klasiko latinoak irakurtzen ditu, ikasten ditu buruz, haien esaldiak eta estiloa imitatzen ditu, maneatzten ditu gau eta egun: han aurkitzen ditu, eredu literarioak ezezik, gudari handi ereduak, errege handi ereduak, ekintza handi ereduak. Han aurkitzen du dena. Kultura humanista, kultura klasikotik elikatzen da. Erroma, Grezia, erreferentzia obligatuak dira. Ez dago beste erreferentziarik, egia esan (beste kulturarik)⁵⁵.

Humanisten hau ez da izan eskolakumeen amets literari hutsa, “sino una nueva fe, una nueva mentalidad que en la antigüedad buscaba el impulso, una bandera de batalla, con el fin de superar la antítesis medieval entre Iglesia e Imperio, entre güelfos y gibelinos, instaurando así una *libertà* italiana que fuese heredera a la vez de la tradición romana y de la tradición cristiana, que renovase los más augustos valores humanos, valores que la ‘barbarie’ había subvertido o falseado”⁵⁶. *Roma renovata, renovatio Urbis* ideiak animatzen du bizitzaren eta kulturaren programa berria. Ernazimentua Europa osora zabaldutik ahal, espezifikotasun italiarrak galdutik joango dira; baina berpizkunde eta bizi berriaren

⁵³ Op. cit., 583.

⁵⁴ Op. cit., 551-552.

⁵⁵ Humanista “ingenuo” hori Voltairek gartzelan bertan zoriontsu pintatu digu Erromarekin ametsetan: “Les beaux siècles de la république romaine le rendirent quelque temps indifférent pour le reste de la terre. Le spectacle de Rome victorieuse et législatrice des nations occupait son âme entière. Il s’échauffait en contemplant ce peuple qui fut gouverné sept cents ans par l’enthousiasme de la liberté et de la gloire”.

⁵⁶ Garin, E., op. cit., 22.

ideiak, Erromaren eta Israelen sintesitik, indarrean jarraituko du edonongo humanismoetan –sortzen ari diren literatura eta ideologia nazional/nazionalistetan.

Kontua da, zein izan litekeen Europa horretan egiaz erromatar berria –hots, nagusia beste probintzia ororen⁵⁷ gain–, eta izatea ere zeini dagokion berezko eskubidez. Europako monarkietako humanismoetan, (1) Erromaren errekurtsuak ez du Italiakoaren esanahi antierrotarra⁵⁸ edukiko: monarkiok berak barbaroak dira eta Erdi Aroan dauzkate jeneralean beren sustraiak eta harrotasuna. Ondorioz (2) Erromaren berrizteak ere politikoki ez du Italiako esanahi historiko pizkundetarra izango⁵⁹, hain lehen planokoa Machiavelli baitan esaterako. Joanak joan: Tiber ondoko hiri zaharra bere arruinetan laga eta⁶⁰, h. d., orain soldado eta mertzenari

57 Izan ere, Du Bellayren bertsoak ongi asko adierazi legez, mundu politikoaren ikuskera humanista honetan, amets edo sinbolo gisa behintzat, “Rome fut tout le monde et tout le monde est Rome” (*Les Antiquités de Rome*, 1558). Sustraiak urrutituela, ik. Averincev, S. S., “El carácter general de la simbólica en la Alta Edad Media”, in Lotman, J. M., op. cit., 145 (“la *urbe* como *orbis*, *Roma* como *mundo*”).

58 Italiako hirietan Erdi Aroa barbaroek Inperioa apurtu eta hiriotan jarraitu duen barbaroon nagusitasuneko zazpirehun urteko gaua bezala (Leonardo Bruni) sentitzen zuten humanistek, bitarte horretan hiriok mendez mendez jasan dituzten etengabeko odolkeriekin Inperatore germaniarraren eta Aita Santu erromatarraren aldekoen banderietan urratuta. Eta Ernazimentuak, Italia “libre” eta barbaro guzti horien nagusi izan zen antzinako garai loriosaren birjaiotza adierazi nahi zuen. *Roma renovata*-k, beraz, barbaroen aurka eta Erdi Aroaren aurka, Italia batu eta berriro munduan jaunaren amets politikoa adierazten zuen. “En el pasado se veía sólo aquella oleada de barbarie que había soterrado la cultura clásica, la cultura que, con aquellos ideales humanos que ahora volvían a arder en los corazones, había construido un modelo que sería imperecedero. De ahí surgió, creo, la polémica inextinguible contra las sombras del Medioevo, edad intermedia entre la luz antigua y la nueva aurora. De ahí la áspera invectiva contra los bárbaros, ya fuesen *galos* o *germanos*, que robaron, sin comprenderlos, los tesoros de Roma”, cfr. Garin, E., op. cit., 52.

59 Hiri italiarrak Erromaren umeak eta ondorengoak sentitzen dira, beraiei dagokie oinorde eskubidez buruzagitza eta Inperioa.

60 Frantzian Du Bellay (“Pâles Esprits, et vous, Ombres poudreuses”), etab., berriro kontatu gabe, Espainian Quevedoren “A Roma sepultada en sus ruinas” sonetoa gomuta daiteke –eta Szarynsky humanista poloniarrek inspiratua izan dela berau. “Y a Roma, que gran tiempo altivamente/ se vio del universo apoderada,/ y de cada nación después hollada”, kantatu du Ercillak ere *La Araucana*-n, XXVII. Kanta. Protestantismoa, “Erromarekin” norgehiagokan goititu baita, haien artean –eskualde ez erromatarrak berak historikoki– Erromaren aspaldikotasunaren gaia, h. d., irrealasuna gaur egun, gezurra eta itxura hutsa, fantasma, bihurturik egotea, putaz eta korrupzioz betea, ustela, Eliza Katolikoaren (eta latinaren, etab.) aurka agresiboki desaroilatu da, Hobbesek erakusten duenez, op. cit., 480-481: “(...) The Papacy, is no other, than the Ghost of the deceased Romane Empire, sitting crowned upon the grave thereof: For so did the Papacy start up on a Sudden out of the Ruines of that Heathen Power. The Language also, which they use, both in the Churches, and in their Publique Acts, being Latine, which is not commonly used by any Nation now in the world, what is it but the Ghost of the Old Romane Language?”. “See the wild waste –melankoliaz izkiriatu du A. Popek Ingalaterra bitartean franko diferente batean oraindik– of all-devouring years!/ How Rome her own sad sepulchre appears:/ With nodding arches, broken temples spread!”.

espainol eta galo harroputzek zapaldutako Italia hori erdeinuz iraganari utzi eta⁶¹, beren erregeek darabiltzaten aitzintasun borroketan, zeini dagokio Erroma berria izatea orain, –“la première du monde”⁶² – buru altxatzea mundu berrian?, izango da arazoaren zentzua Portugal, Espainia, Frantzia, Ingalaterrako humanistentzat, Inperioaren ulerpide hegemoni adieran antzaldatu batean beraz⁶³. Eta batere mirestekoa ez da, humanista bakoitzarentzat, beti bere erregeari ohi dagokiola eskubide guztiekin Inperioa.

Honela, bada, politikoki eratzen orduantxe ari ziren Estatu edo botere (monarkia, nazio) moderno guztiok, Ernazimentuan, Grezia eta Erromarekiko –Erromaren handitasunarekiko bereziki!– erreferentzian artikulatu dute beren kontzientzia hegemoniko “nazionala”. “Oh when shall Britain, conscious of her claim/ Stand emulous of Greek and Roman fame?”, heiaigorakatu da Alexander Pope Ingalaterra ilustratuan bertan oraindik. Zeruaren deliberoa da, esaten du Camõesek gure kasuan, “de fazer de Lisboa nova Roma” (VI, 7). Erromaren nagusitasuna munduaren gainean Afrika garaituz finkatu bazen (eta gogora Petrarca *Africa* poemarekin italiarrei beren epopeia nacional modernoa eman nahi izan ziela)⁶⁴, Afrikaren garaile oraindarrak portugesak dira: Virgilioren Eneida durunditsu oihartzunduz irekitzen den Os Lusíadas poema, erregeari Marokkoren

61 “Sur ces poudreux tombeaux -izan bekigu zilegi berriz ere Du Bellay aipatzea- exercent leur audace./ Et osent les vaincus les vainqueurs dédaigner” (*Comme on passe en été...*). Hainbat gutxiago da “lehiakide” erreala Grezia, bitartean turkoen menpean lotua, oroitzapen historiko eta sinbolo soil bilakatua, C. de Villalónék adierazi bezala, *Viaje de Turquía*, Madril 1965, 159: “Ni en Atenas ni en toda Grecia hay escuela ni rastro de haber habido letras entre los griegos, sino la gente más bárbara que pienso haber habido en el mundo. El más prudente de todos es como el menos de tierra de Sayago. La mayor escuela que hay es como acá los sacristanes de las aldeas, que enseñan leer y dos nominativos”.

62 Ik. Gillot, H., op. cit., 131.

63 Melczer, W., “Nationalisme et expansion impérialiste dans la littérature espagnole (1557-1597)”, in *Théorie et pratique politiques à la Renaissance*. XVIIe Colloque International de Tours, Paris 1977, 350: “Le concept de la monarchie universelle de l’empereur, qui avait été accepté par les théoriciens politiques et de même par les juristes au Moyen-Age (Dante, Bartolo da Sassoferrato), était au seizième siècle tombé en déconsidération”. Eta 354: “L’idée de l’*Orbis Christianus* se surimposa, d’une façon ou d’une autre, à l’idée de l’*Imperium Romanum*”.

64 Espainian, Zesarren handitasuna Espainiari emana izango zaio, nola ez, eta “turkoak” menperatzeko hain zuzen (Erroma berria eta Israel berria batera): Garcilaso de la Vegak “César Africano” deritzo Karlo V.ari, Kartago birrindu eta Afrikan Inperioa ezarri zuen “Eszipion Afrikarra”ri alusioz (*Elegía II*), eta haren abentura afrikarrak (1535) Erromaren Pizkundera eta gaindipena bezala ikusi ditu: “(...) Las armas y el furor de Marte,/ que con su propia fuerza el africano/ suelo regando, hacen que el romano/ imperio reverdezca en esta parte,/ han reducido [birrekarri] a la memoria el arte/ y el antiguo valor italiano” (Soneto XXXIII, *A Boscán desde La Goleta*). Cfr. orobat Fernando de Herreraren *Canción* (Juan de Austriaren moriskoen garaipenari, 1571): “Y el fértil Occidente (...)/ con claro honor de España,/ te mostrará la luz desta hazaña./ Que el cielo le concede/ de César sacro el ramo glorioso/ que su valor herede,/ para que al espantoso/ turco quebrante el brío corajoso”. Lepanto ondoren definitiboki Espainiara aldatua ikusiko du Aldanak Inperioa: “nombrado, oh Gran Felipe, Dios te había/ por Rey universal de todo el suelo”. Turkoen aurkako gurutzadaren eta Konstantinoplaren konkistaren mistikaz

konkistara hotseginez hersten da, “de sorte que Alexandro em vós se veja,/ Sem á dita de Achilles ter inveja”, munduko “bostgarren Inperioa” eta handiena inauguratzeko⁶⁵. Eredua, beraz, Erroma da, baina indarraren Erroma, inperialismoa⁶⁶.

Orokorki esan, poeman, grekoak eta erromatarrak baino garaiagoak dira portugesak (haien ordezkioak edo jarraitunak izateko duinak beraz)⁶⁷. Camõesek aurreneko estrofetatik jakinarazten digu, Erroma eta Grezia baino goragoa duela, haien heroi guztiak baino heroi zangarragoak, bere kantaren gaia (ik. I, 75 ere). Hau da, beharbada bere kanta ez da izango Homerorena adinakoa, baina itsasturu portugesak bai protagonista homerikoen gainetikoak:

Cessem do sabio Grego⁶⁸, e do Troiano⁶⁹
 As navegações grandes, que fizeram;
 Cale-se d’Alexandro, e de Trajano
 A fama das victorias, que tiveram:
 Que eu canto o peito illustre lusitano,
 A quem Neptuno, e Marte obedeceram:
 Cesse tudo o que a Musa antiga canta,
 Que outro valor mais alto se levanta (I, 3).

Frantzian, ik. Gillot, H., op. cit., 6ss. Turkoaren aurkako gerraz, monarkia frantsesaren jatorria izan ei zen lurralde troiarra, ez Hilobi Santua, askatzeko xedez, cfr. Jodogne, P., *J. Lemaire de Belges écrivain franco-bourguignon*, Brusela 1971, 398-400.

65 Aurreko laurak –bekatutik erredentziora bidean Probidentzia agustinianoak esanahitsuki segida horretan hurrenkeratuak, Camõesek triunfo eskatologikoaren zentzuan bostgarren Inperio portugesarekin osaturiko eskeman– asiriarra, persiarra, makedoniar-grekoa eta erromatarra izan dira: horiek ekintza handiak burutu bazituzten, Catualaren profezia jakinarazten denez, “Tempo cedo virá, que outras victorias [portugesak],/ Estas, que agora olhais, abaterão” (VII, 55). Halaber ik. Schneider, R., *Das Leiden des Camões*, Hamburg 1959, 100-101 eta 132. Interesatuak ik. beza Vieira, A., *Historia del Futuro*, Madril 1987 (Hitzaurreko 34 eta hur., “El mito del Quinto Imperio”).

66 Braga, T., *História da Literatura Portuguesa*, vol.II, Lisboa d/g., 321, beste horizonte honetan koadratzen du Camõesen ikuspena: “Sentiu a Antiguidade, não pelo emprego de uma mitologia, cuja vacuidade reconhecia, mas por essa luta entre o Oriente e o Ocidente, que Heródoto considerou a ideia fundamental da Historia, luta fatal dos Gregos e dos Bárbaros (...). Quando sob o imperialismo de Alexandre, se opera a maravilhosa empresa da Asia e os seus triunfos são representados pelo Baco indiano, celebrado nos Poemas alexandrinos, compreende-se como Camões ligou o maravilhoso dos *Lusíadas* a esse dominador do Oriente, relacionando a empresa dos Portugueses com essa primitiva e agora definitiva *missão ocidental*”. Ekialde/mendebale oposizio esentzialaz–Mirande ezin ahaztu– ik. halaber Syme, R., op. cit., 363: “La rivalidad de los líderes cesarianos fomentó una oposición latente entre Roma y el Oriente, y un nacionalismo que la guerra y la revolución, el hambre y el miedo exageraron hasta el ridículo”. 561 hur. orobat.

67 Topiko honen adibide gisa Ernazimentu portugesean, Damião de Góisek Pietro Bembori gutunean erakusten duen segurtasuna (1540) aipatzen da: “facta nostratum nec Graecorum nec Rhomanorum rebus gestis inferiora esse”, in Bigalli, D., op. cit., 489. Frei Heitor Pinto aipa daiteke orobat: “Os nossos Portuguezes (...) terem feitas, em nossos tempos, em Africa, e em Asia, façanhas tam excellentes e pasmosas, que as gregas, tam cantadas de Homero, e Thucydides, e as latinas, tam celebradas de Lucano e Tito Livio ficam, em sua comparação, um pequeno outeiro a par do alto monte Olympo”.

Halakoxeak dira kontatzeko dauzkanak, sineskaitzak, “que excedem as sonhadas, fabulosas;/ Que excedem Rodamonte, e vão Rugeiro,/ E Orlando, indaque fõra verdadeiro” (I, 11)⁷⁰. Eta Titanoen mito grekoan eta, berdin, ekintza egun eta berealdikoak badira, ospatzen direnak, Lusiadan kantatzekoak handiagoak dira. Horiek ez bezala, gainera, Camõesek poeman esatekoa ez da egia baino izango. Irudipenetakoak baino ere galantagoak bait dira portugesen benazko ekintzak (errealitateak mitoa eta fantasteria bera gainditzen ditu).

Commetteram superbos os gigantes⁷¹,
Com guerra vã, o Olympo claro e puro;
Tentou Piríthoo, e Théseu, de ignorantes,
O reino de Plutão horrendo e escuro:
Se houve feitos no mundo tam possantes,
Não menos é trabalho illustre e duro,
Quanto foi commetter inferno, e ceo,
Que outrem commetta a furia de Nereo (II, 112)⁷².

Hain zuzen Titanoak garaitu zituen Zeus-Jupiter horrexek jakinarazten du, jainko olinpotarren batzarrean, sandios portugeson ekintzak laster izango direla, munduan lehen egon den guztiaren ahazkarri: “Deveis [zuek, jainkook] de ter sabido claramente,/ Come é dos Fados grandes certo intento,/ Que por ella se esqueçam os humanos / De Assyrios, Persas, Gregos, e Romanos” (I, 24)⁷³.

Probidentziaren egundainoko proiektu altuenen tresnak dira portugesosk.

Kontsiderazio suertean zentzu militarra, inperiala, hobekien Erromaren beraren aurka erakusten da. Oso inportantea izango da, hortaz, behiala ere Erromak berak ezin menperatu izana⁷⁴, edo guduzelaian erromatarrak berak garaitu izana⁷⁵ – hots, Viriato, adore nazionalaren sinbolo⁷⁶: “Este que ves, pastor ja foi de gado;/ Viriato

68 Ulise alegia, Homerok epopeia batekin hilezkortua.

69 Enea, Virgiliok beste epopeia batekin ohoratua.

70 Rodamonte: M. M. Boiardo idazle eta politikoko ernazentista italiarraren “Orlando innamorato” (1495) epopeiako pertsonaia, Errolanen (it.: Orlando) zikloko gai heroikoak berrartuz. Rugeiro halaber, Ariostoren “Orlando furioso”ko (1516) pertsonaia fabulazkoa, abentura handigilea.

71 Lurraren seme Titanoak, Olinpoaren (zeruaren, jainkoen) aurka gerran jaiki zirenak, Zeusen oinaztarriak garaituak eta mendi azpietan hobiratuak.

72 Piritoak eta Teseok Proserpina –Plutonen emaztea– hildakoen infernutik erreskatatu nahi izan zuten.

73 Ibidem I, 44: “(...) Esquecerem-se Gregos, e Romanos/ Polos illustres feitos, que esta gente/ Ha de fazer nas partes do Oriente”.

74 Gogora “Leloren kanta”.

75 Espainolentzat Erromako sakoak (1527) esanahi hori hartu zizun, “Triste estaba el padre santo” erromantzean, adibide bat aurkezteko, poliki asko ikusten dugunez: “La gran soberbia de Roma / agora España la refrena”. Guztiz kuriosoki Shakespeare baitan Erromaren garaipenaren esanahi sinbolikoa bezala Armada Garaitezaren garaipenak hartzen du (ik. *Cymbeline*).

76 “Deixo, deuses, atraz a fama antiga,/ Que co’a gente de Romulo alcançaram,/ Quando com Viriato, na inimiga/ Guerra romana tanto se afamaram” (I, 26). “D’esta o pastor nasceu, que no

sabemos que se chama,/ Destro na lança mais que no cajado:/ Injuriada tem de Roma a fama,/ Vencedor invencibil afamado” (VIII, 6)⁷⁷. Amarruz bakarrik lortu zuten erromatarrek artzain hori menperatzea (“Com força, não; com manha vergonhosa”). Sertorioren historiak esanahi patriotiko bera dizu. Beste inork ez eta herri honek apaldu zituen arrano inperial erromatarrek: “(...) Também vence as bandeiras/ D’essas aves de Jupiter validas;/ Que ja n’aquelle tempo as mais guerreiras/ Gentes de nós souberam ser vencidas” (Ib., 8). Esan bezala, gainera, artzain portuges mordoska bat aski zen legione erromatar gerran trebatuak apurtzeko (“trezentos/ Ja contra mil Romanos”).

Hitz batean, Erromak inperio zabala konkistatu bazuen, Portugalek zabalagoa: “Com suberbo e altivo coração/ A vos, e a mi⁷⁸, e o mundo todo doma./ Vêdes, o vosso mar cortando vão./ Mais do que fez a gente alta de Roma” (VI, 30). Eta kapitain handiak izan baditu Erromak, handiagoak Portugalek⁷⁹, Alfontso I. erregea adibidez (“que todo Portugal aos Mouros toma”):

Per quem, no Estygio lago, jura a Fama
De mais não celebrar nenhum de Roma:
Este é aquelle zeloso, a quem Deus ama,
Com cujo braço o Mouro imigo doma (...).

Se Cesar, se Alexandre rei, tiveram
Tam pequeno poder, tam pouca gente,
Contra tantos imigos, quantos eram
Os que desbaratava este excellente;
Não creas que seus nomes se estenderam
Com glorias inmortaes tam largamente” (VIII, 11-12)⁸⁰.

seu nome/ Se ve que de homem forte os feitos teve;/ Cujá fama ninguem virá que dome;/ Pois a grande de Roma não se atreve” (III, 22).

77 Oliveira, R., op. cit., 41: “E tanta a nobreza de nossa terra e gente, que só ela com seu capitão Viriato pôde lançar os Romanos da Espanha e segui-los até a sua Italia”.

78 Itsasoa (“deuses do mar”) eta Bako bera, diskurtsua egiten ari dena.

79 Apologista erromatarren beste topiko arrunt bat kopiatzen da, noski, hemen ere, cfr. Syme, R., op. cit., 552: “Los griegos podían tener a su Alejandro; era glorioso, pero no era un imperio. Los ejércitos y los forzudos campesinos italianos habían aplastado y roto a los grandes reyes de los países orientales, sucesores del macedonio, y habían sometido a su mando a naciones más correosas que las que jamás había visto el conquistador de todo el Oriente. En un alarde de exaltación patriótica, los escritores de la Roma augústea debatían ingeniosamente si el propio Alejandro, en la cima y el cénit de su poder, hubiese podido triunfar sobre el vigor juvenil de la República guerrera. Se sentían tan valientes como para dudarlo [T. Livio, 9, 18 ss.]. Es más, la sólida fábrica de la ley y el orden, edificada por la sagacidad innata de los estadistas romanos, se mantendría en pie y duraría siempre”.

80 Ik. Ib. I, 13: “Pois se a troco de Carlos rei de França [Karlomagno]/ Ou de Cesar quereis igual memoria,/ Vede o primeiro Afonso, cuja lança/ Escura faz qualquer estranha gloria”.

Hemen berton oharteman daiteke, ordea, gizuren greko-latinoek (Zesar, Alesander) ezartzen dutela finean handitasun erreferentzia obligatua eta eredu. Erregearen esanahi bat, maiz horixe izango da hain zuzen, aldi berriotan Grezia eta Erroma inkarnatzea, edo sustengatzea. Era berean ikusiko da “aquelle illustre Gama/ Que pera si de Eneas toma a fama” (I, 12). Eta “Portuguez Scipião chamar-se deve” Dom Nuno Alvares (VIII, 32)⁸¹, etab. etab. Berez zetorren eskura Heitor da Sylveira izen bereko troiarrarekin berdintzea⁸². Baina erretorika klasizistako topika guztiaren sumario antzera arduratsuki ehundua, Cabralen, soldado soil hasi eta “O gran’ Pacheco, Achilles lusitano” bilakatuaren, gorazarre magistrala (X, 12 eta hur.) ikusten da: gutxi batzuekin askoak garaitzen ditu, etsai ugariok “infernalak” izango dira gainera (Ib., 13); bestela ezin dutenean, traizioz eta pozoinez akabatu nahiko dute, baina orduan zeruak aldeztuko du (Ib., 17), Duarte Pacheco honen ekintzek mirarien errosarioa dirudite; ez du nekerik eta atsedunik ezagutuko “o invicto e forte Luso,/ A quem nenhum trabalho pesa” (Ib., 18); eta zenbat gehiago hil, hainbat handiagoak izaten bait dira nonbait kapitainak, “E todos outra vez desbaratando,/ Per terra e mar, o gran’ Pacheco ousado,/ A grande multidão, que irá matando,/ A todo o Malabar terá admirado” (Ib., 15).

Nenhum claro Barão no marcio jogo,
Que nas azas da Fama se sustenha,
Chega a este, que a palma a todos toma:
E perdoe-me a illustre Grecia, ou Roma.

Porque tantas batalhas sustentadas
Com muito pouco mais de cem soldados,
Com tantas manhas, e artes inventadas,
Tantos cães⁸³ não imbelles profligados;
Ou parecerão fábulas sonhadas,
Ou que os celestes coros invocados
Descerão a ajudal-o, e lhe darão
Esforço, força, ardil e coração.

Aquelle⁸⁴ que nos campos marathionios
O gran’poder de Dário estrue, e rende;
Ou quem⁸⁵ com quatro mil Lacedemonios
O passo de Thermópilas defende;
Nem o mancebo Cocles⁸⁶ dos Ausonios,

81 Aurreko estrofan hori bera Numa Pompiliorekin erkatu da.

82 “Per Heitor portuguez, de quem se nota,/ Que na costa cambaica sempre armada,/ Serà aos Guzarates tanto dano,/ Quanto ja foi aos Gregos o Troiano” (X, 60).

83 Fedegabeak.

84 Miltziade general athenaitarra.

85 Leonida buruzagi espartarra.

86 Horazio Koklek, legenda erromatarraren arabera, Hiria konkistatzera zoan errege etrusko (“tusco”) Porsennaren armada osoari eutsi omen zion berak bakarrik Tiber gaineko taketazko zubian, hau bere atzean jausi egin zen arte, horrela Erroma salbatuz.

que com todo o poder tusco contende
Em defesa da ponte, ou Quinto Fabio,
Foi como este na guerra forte e sabio (Ib., 19-21).

Venusek, beraz, behiala Enea eta Virgilioren troiarrak bezala, orain arrazoi guztiarekin portugesak babesten ditu beren empresa arriskutsuetan “porque tanto imitam as antigas/ Obras de meus Romanos” (IX, 38).

ETA ISRAEL BERRIA

Hautespena eta misioa, kontzeptu biotan laburbil daiteke alde hau: Portugal Jainkoak misio historiko berezi baterako hautatu herria da⁸⁷. Horregatik, portugesen txikizioak eta konkistak, eskubidea edo baino gehiago, herri honen obligazioa eta munduari egindako zerbitzua ziren, Reinhold Schneiderek ohartu zuen legez (baina, bategatik ala bestegatik, hori beste edozein monarkiatan ez da oso bestela izan)⁸⁸. Horrore piztienak⁸⁹ bedeinkatuta geratzen dira: fedearen zabalkundean ez dago bekaturik, eta baldin balego ere, untzien partieran fraide batek denei absoluzioa eman die aldeaz aurretik baezpadan gerta litekeen guztiagatik⁹⁰. Portugesak, Frei Heitor Pintok *Imagem da vida christã*-n, 1563, predikatu dienez, merezimenduz bete dira ebangelioaren zerbitzuan, honelaxe pietatetsu jokatu: “Pera os nossos ganharem os grandes reinos da Índia, e destruir em n’ella a gentildade e seita mahometica, lhe aproveitou muito o invencivel animo com que pelejaram, e o singular e valeroso esforço com que, nas batalhas navaes, tingiam o mar, e o tornavam sanguineo, e nas da terra a semeavam de corpos mortos, regando os campos com o sangue da barbara gente inimiga de Christo”.

Portugal herri txikia da. Baina –*Magnificat* kantarekin eta Ama Birjinarekin berarekin analogia bat ausartuz– ez al ditu Jainkoak txikiak eta apalak maiteena?

Vos, Portuguezes poucos, quanto fortes,
Que o fraco poder vosso não pesais;
Vos, que á custa de vossas varias mortes

87 Silva Dias, J. S. da, *Camões no Portugal de Quinhentos*, Lisboa 1981, 44: “E toda a História Pátria, dos primórdios da monarquia ao reinado d D. Sebastião, tem na sua pena as cores de uma cruzada interminável, na fidelidade ao catolicismo”. Sebastianismoa, etab. “amets manuelinoaren” eta “patu portugésaren” gai guztia alegia, ez dago, nik uste, marku zabalagoetan azaldu beharrik lantxo honen helbururako.

88 “Nicht als ein Recht, sondern als oberste Pflicht im Dienste der Welt erscheint die Eroberung. Als Erbe und Lohn eines Volkes, das im Kampf mit den heidnischen Mauren entstand und gefestigt wurde, stellt dieses Weltreich gleichsam den auf die Welt projizierten Sieg des lusitanischen Stammes über seinen Todfeind dar” (79 or.).

89 Ik. Ib., 22, Vasco da Gamaren basakeriak.

90 Op. cit., 23.

A lei da vida eterna dilatais:
 Assi do ceo deitadas são as sortes,
 Que vos, por muito poucos que sejais,
 Muito façais na sancta christandade:
 Que tanto, o'Christo, exaltas a humildade! (VII, 3).

Ouriqueko guduan erakutsi du Jainkoak ageriki, mairuen garaipen mirarizkoaz, Portugal duela orain bere herri kuttuna⁹¹, Alfontso Henriques errege portugesa (asasino majoa izan arren, bere ama bera gartzelan sartu eta txarki tratatu izan, etab.) Konstantino berria dela⁹², eta genero honetako topikeria guztia. Botere islamikoa eskualde hartan erabakiorki apurtu eta Portugal kristauaren menpegabezia segurtatu duen bataila honen aurretik, Jesukristo gurutzean agertu da zeruan⁹³, erregeari garaipena ziurtatuz; portugesak, askoz gutxiago izan arren (“em força, e gente, tam pequeno”), mirariak suhartuta (“Com tal milagre os animos da gente/ Portugueza inflamados”), Jainkoan bakarrik fidatuz, ausart gudukatu dira⁹⁴ eta bost errege mairu batera zapartu dute egun horretan⁹⁵. Saladoko batailan berdintsu: mairuak farrez hango kristau gutxi hari, eta gero

91 Legenda sakratu honetaz, cfr. Albuquerque, M. de, op. cit., 340-348. Hautespen probidentzialaren beste hainbat froga orduan ohizko ez da falta, noski, Ernazimentu portugesean ere, baina Camõesengan erlieberik ez izaki, hemen ez diegu jaramon egingo: kristautu baino lehenagoko edo betidaniko portugesen erlijiozkotasun bikaina (F. de Oliveira: “Liceleu... recebeu em seu reino a El-Rei Dionísio, ou Dinís, com festas de sacrificios e devoções, porque já desde então os Portugueses sabem conhecer e servir e louvar a Deus”); edo beste herri guztien aurretiko ebangelizazioa, Jesusen dizipulu Mancio beatoaren predikazioaz Evoran hasita, etab.

92 Mitologia paralerroak –Klodobeo erregea Frantzian, etab.– h. d., monarkien arteko norgehiagoka mitikoa, ikusterraz askoa da.

93 “A matutina luz serena e fria,/ As estrelas do pólo ja apartava;/ Quando na cruz o Filho de Maria/ Amostrando-se a Afonso, o animava” (III, 45). Cfr. *Espainolak eta euskaldunak*, loc. cit., 78 eta hur.

94 “Em nenhuma outra cousa confiado,/ Senão no summo Deus, que o deo regia;/ Que tam pouco era o povo bautizado,/ Que, pera um so, cem Mouros haveria” (III, 43).

95 Zeruari zor zaion garaitia nazionalaren mitologia topikoa –azterketa zehatzago batera gomitagarri edozeinentzat– Azevedok, *Epitome da Historia portugueza*-n, honela narratzen zuen: “Proseguiu el-rei D. Afonso as conquistas da Beira, e Estremadura portugueza: passou ao Alem-Tejo, aonde triumphou de cinco reis mouros, e quinze regulos, cujo principal imperador era Ismael, com infinita multidão de barbaros. Afonso cheio de piedade, e confiança em Deus, attendia à oração e lição sancta entre o maior estrondo das armas. Leu alta noite a victoria milagrosa de Gedeão, com trezentos homens sem armas, contra o formidavei exercito dos Madianitas. Elevou o pensamento ao ceo, fallou a Deus, e disse: “Senhor todo poderoso, bem sabeis que so para gloria do vosso adoravel nome tomei as armas contra os inimigos da fe: igualmente podeis dar a victoria a muitos ou a poucos. Se quereis que eu seja morto ás mãos dos inimigos, cumpra-se vossa vontade sancta. Se me concedeis a victoria, será vossa toda a gloria”. Adormeceu vestido, inclinada no livro a cabeça: viu em espiritu o nuncio do Rei eterno, que lhe dizia: “Confia, que vencerás estes infieis; e o Senhor te manifestará sua misericordia”. A este tempo D. João Fernandes de Souza, camareiro do principe, o despertou, dizendo-lhe: “Ahí esta un veneravel velho a procurar-vos”. Respondeu: “Entre, se é christão”. Tanto que o viu, conheceu ser o que na visão se lhe mostrara: ao qual ouviu dizer: “Tende bom animo, vencereis, e não sereis vencido. Sois amado per Deus, que tem posto os olhos de sua misericordia em vós até a decima-sexta geração, na qual, attenuada, outra vez obrará novos beneficios per effeito de sua piedade. Deus me envia, que ao toque da

abarrakituta, “Que co’o braço dos seus Christo pejeja” (III, 109), etab., miraria mirari gain. Beharbada batzutan larri samar ibili dira, baina ez da ezer pasa, “Que em casos tam estranhos, claramente/ Mais pejeja o favor de Deus, que a gente” (Ib., 132). Gainera, Jainkoa gabe ere, portuguesesok ez dira makalak: “A portugueza furia costumada/ Em breve os Mouros tem desbaratados” (Ib., 131).

Portugesen gerrak lehorrean eta nabigazioak itsasoan, beste ziozengatik ez dira Jainkoaren ohorea baino (“Pois so por teu serviço navegâmos”: II, 32), herri barbaroak zibilizatzeko, ebangelizatzeko eta Kristoren legea munduan ezartzeko (VII, 15). Almagro ere hala ibili da bere konkistetan “determinado/ de estender y ensanchar la fede Chistro” bakarrik (ercilla, *La Araucana*, I. Kanta). Portugesen egiazko etsaia deabrua bera da, orduan (“o Demo verdadeiro”), kosta guztietan jendea behin eta berriz haien aurka xaxatzen eta endredatzen dabilena (VIII, 46 ss). Baina deabruaren intriga eta amarru denak alferrik izango dira, “que Deus pejeja/ Por quem estende a fe da madre igreja” (X, 40). Laguntza logikoa da hori, bestalde, armek demostratzen dute-eta egiazko erlijioa zein den eta zein ez: horrela portuguesesak egiten ari diren gerrak, dira “por fazer que o Africano/ Conheça pelas armas, quanto excede/ A lei de Christo á lei de Mafamede” (IV, 48) eta, gauzak horrela, nahitaez Jainkoa ezin egon oso interesatua baino apostoluon garaipenean.

Israel berria Portugal dela, Jainkoak hautetsia, ebangelioa zabaltzeko misioak eta hartarako laguntzak baino zalantzatu ezinkiago, gaztelauen kontra zeruak behin eta berriz erakutsitako preferentziak begibistaraten du: “Pois contra o Castelhana tam temido,/ Sempre alcançou favor do ceo sereno” (I, 25). Hala Valdevezko bataila gorrian, “De Deus guiada so, e de sancta estrella,/ So pode (o que impossibil parecia)/ Vencer o povo ingente de Castella” (VIII, 29)⁹⁶.

campanha da minha cella, esta noite, nodeserto em que vivi entre os barbaros ha sessenta annos, guardado pelo Senhor, vades sem tertimunhas, gozar as maravilhas do Altissimo”. Venerou Afonso ao Senhor, e seu enviado. Disposto em oração, ao toque signalado foi; e viu de repente fóra dos arraiaes, ao nescente, um raio de luz mais brilhante que o sol, no meio vinha Jesu-Christo crucificado, aos dous lados anjos em fôrma de mancebos resplandcentes, inclinados a adorar o Senhor. Largou armas e sapatos, prostrado em terra, banhado em ternissimas lagrymas, exclamou: “Para que vindes a mim Senhor? (...) Ide manifestar-vos aos infieis, para que todos em vós creiam”. Confia Afonso, lhe diz Christo da cruz: venho estabelecer os principios de teu reino sobre pedra firme: vencerás não so agora, mas sempre que tomares armas contra os inimigos da cruz. Acharás os teus alegres; acceita o titulo de rei, que te derem; pois eu (a quem so pertence edificar, e destruir os imperios) quero em ti, e teus descendentes estabelecer para mim um reino sanctificado, puro na fe, amavel na piedade, que d’elle seja levado meu nome ás nações estranhas. Para teus successores conhecerem quem lhes entregou o dominio, comporás as armas das cinco chagas, com que remi o genero humano, e dos dinheiros, como que fui vendido aos Judeus”.

96 Poemaren oraingo argitalpenetan agertu ohi ez bada ere, eskuzkribu batzuen arabera, gudu horretan hildakotzat abesten du Camõesek –hemen Gasteizen zilegi izango al dugu oin-ohar bat kontutxo honentzat– “Guevara roncador, que o rosto untava/ Mãos, e barba, do sangue que corria;/ Por dizer que dos muitos que matava/ Saltava n’elle o sangue, e o tingia;/ Quando d’estes abusos se jactava,/ De través lhe da Pedro, que o ouvia/ Tal golpe, com que alli lhe foi partida/ Do corpo a vã cabeça, e a torpe vida”.

Israel, esango duzu, hautatua izan zen, baina sekula ez Inperioa: Jainkoaren hautapenak ez zion eman Inperiorik, bai zigorrak eta desterruak eta kalamitateak... Artean gertatu dena da, Inperioek, teologia biblikoan ez zeukatena eta ezin eduki zutena, teologia kristauan lortu dutela, Jainkoaren planetan zentzu probidentzial guztiz positiboa. Kristautasunak, Erromari oneritzi dionean, balio positibo bat asmatu behar izan dio Jainkoaren historian; eta hala egin du San Agustinek (*De Civ. Dei*, V, 13), Inperioa probidentziaren abesa bihurtuz: ezagutzen eta adoratzeko ez zuten Jainkoak lagunduta gehitu omen zituzten antzinako erromatarrek beren lurraldeak, Jainkoaren xedeak kunplituz. Dantek ongi ulertu du, idatzi duenean orobat (*De Monarchia* II, 1, a), erromatarrek beren konkistekin, Jainkoak ezarritako misio bat kunplitzen zutela. Beraz, Israel bezain hautatua geratzen zen Erroma. Eta Estatu kristauak, hautatua izateko Erromaren modua hautatuko dute, judua gabe, hautatuak izatea erabaki dutenean.

Sintesia eginik Israel eta Erromarekin, problemarik ez zegoen, batetik herri hautatua izateko eta bestetik madarikatu inperialista: su eta odol arteko infernu batean zorigaitzotzeko, beraz, ebangelizatu, zibilizatu eta portugesen uztarpeko zeruan, “*novo costume, e novo rei*” onartuz alaiki (VII, 15), zoriontsuak izan nahi ez zuten fedegabe denak, “*que refusam o jugo honroso e brando*” (X, 40). Ohorea da portugesen menpeko izatea. Portugesek garaitua izatea ere, harrotzekoa da motibo: halakoxea bait da izan ere jende honena “*a béllica excellencia/ Nas armas, e na paz (...), que será no mundo ouvido/ O vencedor, por glória do vencido*” (VII, 56).

ERREGE HANDI, MUNDUKO JAUN

Jesukristo eta Eliza bezala da erregea eta nazioa, gorputz mistiko bat alegia: erregea burua da eta nazioa gorputza. Nazioaren handitasuna erregeagan dago. Portugalen hautespen jainkozkoa inkarnatzen duena ere Erret-etxea da, Frantziako nahiz Espainiako dinastiak baino Jainkoaren maitegoa, aurespenaren zeinu bere gurutzeko bost zauriak eman zizkiona armarritako, mundu guztiaren burua izan zedin. Errege Sebastiani eskaintzan irakurtzen da:

Vos, tenro e novo ramo florecente
D’uma arvore de Christo mais amada
Que nenhuma nascida no Occidente,
Cesarea ou christianissima chamada:
Vede-o no vosso escudo, que presente
Vos amostra a victoria ja passada;
Na qual vos deu per armas, e deixou
As que elle pera si na cruz tomou (I, 7)⁹⁷.

⁹⁷ Ik. 95. oin-oharra, azkena.

Errege portugesak santuak egiten dituen, ez da beren bizitza eta birtuteak, Moise bezala baizik, jainkozko hautespena eta misioa⁹⁸. Jainkoak, bere ezagutza –Jesukristoren predikazioa– munduan hedatzeko hautatu ditu, eta ikusi dugu portugesez nola praktikatzeko duten fedea efikazkiena zabaltzeko metodoa, hots, “dilatando/ A fe, o imperio; e as terras viciosas/ De Africa, e de Asia andaram devastando” (I, 2). Inperialismoa obligazioa da erregeontzat (“de seu officio e sangue, a obrigação”)⁹⁹, Manuel erregearen ametsetako ikuskarian ageri den legez, “d’aquella obrigação, que lhe ficara/ De seus antepassados (cujo intento/ Foi sempre de accrescentar a terra cara)” (IV, 67). Sebastian printzetxoaren misioa orobat hauxe da:

E vos, o’bem nascida segurança
Da lusitana antiga liberdade¹⁰⁰,
E não menos certissima esperança
De augmento da pequena christandade:
Vos, o’novo temor da maura lança,
Maravilha fatal da nossa idade;
Dado ao mundo per Deus, que todo o mande,
Pera do mundo a Deus dar parte grande (I, 6).

Hemen gertatu dena da, Ernazimentua eta modernitatearen goizalba esaten dugun hori, beharbada gehiago Erdi Aroaren ilunabar luzapena izan dela, aspektu horietan gutxienik. “Bi buruen” norgehiagoka jasangaitzean, buruaren bat bakartasun beharra, Egidio Erromakoak (1245-1316) Aita Santuaren alde ebatzi duen artean, haren menpe ezartzeko botere sekulareak; Dantek (1265-1321) Inperatorearen aurrentasunaren alde egin du. Baina de fakto ez Inperatore

98 Schneider, R., op. cit., 80: “Affonso Henriques, jener erste portugiesische König, der gegen den Herrscher von Leon seine Selbständigkeit wahrte, ist heilig in gleichem Sinne wie Moses; nicht etwa weil er heilig lebt, sondern weil er ein Beauftragter Gottes ist, der mit ihm Zwiesprache hält”.

99 Ideologia honetan noblea “eginbideekin jaiotzen dena da”, bilaua ez bezala, eta eginbideak berak esanahi espezifikoak dauka: “(zalduna egiten duena) es la obligación, es decir, el deber de tomar a sus antecesores como dechado a imitar”, idatzi du Núñez Albak (1552), aip. in Maravall, J. A., *Poder, honor y élites en el siglo XVII*, Madril 1989, 33. Batxiler Zaldibia gipuzkoarrak: “Y Boecio en el tercero libro De Consolación afirma que, si algo tiene bueno la nobleza de los pasados es la obligación que impone a los venideros para no degenerar de la virtud de los mayores”. Cfr. Poeman VIII, 94: “Se mais que obrigação (...)/ No peito vil, o prémio pode, e val”.

100 Kasu “antzinako libertatea”ren topikoari halaber! (Askatasun klasikoa beti antzinakoa eta arbasoengandiko ondarea da: cfr. Tukidide II, 36: “arbasoek librea eskuetara ziguten lurraldea”; Zesar orobat, “ea libertate quam a maioribus”, *De bello gallico* II). Gero, “askatasunak” hustiratuaren itxaropen berria adina signifikatzea pribilegio zaharren defentsa, kontu zaharra da historian, cfr. adibidez Syme, R., op. cit., 205: “A la *libertas* se la invocaba, las más de las veces, en defensa del orden imperante por individuos o clases que disfrutaban del poder y la riqueza. La *libertas* del aristócrata romano significaba el régimen de una clase y la perpetuidad del privilegio”.

germaniarrak eta ez Aita Santu erromatarrek lortu dute aginpide nagusi altxatzea Inperio erromatar-germanikoan. Aitzitik bion borrokaren luzean eta ezinaren krisian, Erroma geroz eta gehiago Estatutxo partikular bat bilakatuz joan da, Inperatorea geroz eta gehiago Germania urruneko buruzagi probintzianoa, probintzietako monarkia goranahietan geroz eta erregetto bakoitza Inperatoreago bilakatzen zen artean anbiziotsu. “Pourquoi ne pas redemander plutôt à la puissance séculière d’étendre la paix romaine à l’orbe entier des terres nouvelles, refaire une catholicité espagnole sous la glaive de Charles-Quint, ou un grand empire franc en ralliant les musulmans au christianisme accommodant de l’oriflamme?”¹⁰¹.

Hau da, Ernazimentu bat egon da tiraniaren eta handikeriaren arras kontrakoa: Coluccio Salutati, etab. (hiri italiarretako humanismo zibila), edo Erasmo beste hainbeste (humanismo ebangelikoa), Espainian eta Portugalen eragin ederrik izan duena hasiera batean¹⁰². Orain, Ernazimentua zein ederra izan zen esateko, beren izenak aipatzen ditugun horiek¹⁰³. Baina egiaz, Gorte inguruetao Ernazimentuek, gizarte ertarotar zaldunaren balio sistema asumitu dute osoki¹⁰⁴, kultura berri batez jantzi eta apainduz bakarrik: ohorea eta balentria guduazalea¹⁰⁵, etab., nazio

101 Mesnard, P., *L’Essor de la philosophie politique au XVIe siècle*, Paris 1977, 12.

102 Camõesen poema den denetarikoa bilduman, ez dira aldeok falta: urre-gosearen kondena, jende kargudunak zein xumeak usteltzen dituelako, “e mil vezes tyrannos torna os reis” (ik. VIII, 96 eta hur.); justiziak baino gehiago erregearen borondateak ahal izatearen kritika (X, 23), etab., tradizio antitiranikoko elementuak. Batez ere madarikazio solemne bat dago zahar beneragarri batena ultramaretako abentura inperialista guztiari (IV, 94 eta hur.), A. Sergiok humanismo moral portugesaren gailurra kontsideratzen duena, cfr. *Breve Interpretação da história de Portugal*, Lisboa 1983, 87: “O humanismo moral português culmina no discurso do *Velho do Restelo*”. Baina orohar Camões guztiz tradizio kontserbakoiari lotu zaio, ik. Da Silva Dias, J. S., op. cit., 43: “O Velho do Restelo não é um porta-voz do Epico”. Eta Ib., 84-85: “Não encerra, por outro lado, elementos de afinidade com o humanismo cristão ou com as novas doutrinas da Renascença”. Humanismo kritikoa arenean baino, Tito Livioaren Estatu-moralismo tradizionalistaren ildoan ikusi behar da, nik uste, Camões hori, cfr. *Ab Urbe condita*, Praef. 12: “Adeo quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat: nuper diuitiae auaritiam et abundantes uoluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia inuexere”. Erroma handia “fondada in casta ed umil povertate” izandu zela, gogoratuko du Petrarck ere (“Fontana di dolore” sonetoa).

103 Erasmo batek, esaterako, ez zukeen inola onartu izango Akile edo Zesar printze kristauaren eredutarako; ez Erromaren eta Israelen sintesia edo nahasketa; ez fedearen zabalkunderako armen erabilera, gutxiago koroaren lurren gehitzeko gerra, etab.

104 Cfr. Delumeau, J., “Fondements idéologiques de la hiérarchie sociale: le discours sur le courage à l’époque de la Renaissance”, in *Théorie et pratique politiques à la Renaissance*, XVIIe Colloque international de Tours, Paris 1977, 273-285.

105 Ib., 273: “Ce discours comporte les deux affirmations antithétiques que voici: a) le chevalier est courageux; b) le vilain est lâche. Bien sûr, une telle idéologie était moins le reflet d’une réalité que la justification d’un pouvoir. Il s’agit d’un schéma théorique (...) qui autorise les hommes de guerre à gouverner... et à exploiter”. Monteverdiren “Il ritorno d’Ulisse in patria”n, “zarpazu jantziak ez dira beti txepelak” abesten du miratuta Penelopek, eskale itxuran agertu eta pretenanteak aisa garaitu dituen arrotzagatik.

osoaren paradigma moral bezala orain, erregearen zerbitzari (“konkistadore”) guztiena alegia, klase batena baino. Hau izan da Gortean produzio ideologikoa. Horrela nazio heroiko garbiak egongo dira (hala portugesa), eta nazio bilauak (etsaiak oro): herri noble konkistatzaileak, birtute zaldun eta kristau guztien suma harroa, eta herri kaskal barbaro, perfidoak. Herriaren handitasuna, erregearen handitasunak handitzen du, ordea.

“Quanto regge la costruzione camoniana –idatzi du D. Bigallik– è l’implicita assoluta omologia tra la macchina dell’universo, dove regna il potere sovrano di Dio, che la regge e la pone in essere, e la macchina dell’umanità associata, dove si esercita la terrena sovranità”¹⁰⁶. Jainkoak izadian bezala (“a máquina do mundo”), gizartean erregeak arautzen du ordenu perfektua. Zeruko Jainkoaren ordezkaria erregea da munduan. Eta, beraz, bat badago Jainkoa zeruan, lurrean ordezkaria perfektuena, errege bakarra egotea izango litzateke. Frantsesen ustez Inperio mundutarraren errege hori, frantsesak izan behar luke¹⁰⁷. Printzipioz berdin, ondorioa Karlo V.aren alde ateratzea bakarrik, haren kaperau Guevarak pentsatzen du, alegia Jainkoak bere borondate bakar eta unibertsalaz, “un rey sólo quiere que gobierne a un reino superbo, un exercito poderoso por un solo capitán quiere que sea regido y, lo que es más que todo, quiere que un Emperador solo sea monarca y señor del mundo”¹⁰⁸. Zergatik ez izan portugesa monarka bakar hori? Hala errebindikatzen zuen, gero baztertu egin duen Camõesen estrofa batek:

Tempo virá, que entr’ambos hemisferios
Descobertos per vós, e conquistados,
E com batalhas, mortes, captiverios,
Os varios povos d’elles sujeitados:
De Hespanha os dous grandíssimos imperios
Serão n’um senhorio so junctados,
Ficando por metrópoli, e senhora,
A cidade que ca vos manda agora¹⁰⁹.

Erregearen handiak ez du mugarik, haren bihotzak ez duen bezala, “O coração sublime, o regio peito,/ Nenhum caso possibil tem por grande” (VIII, 69) – eta haren Inperioak ere ez ondorioz. Erregea aurrean, ezinik ez dago bular portuges ausartentzat: “Impossibilidades não façais;/ Que quem quiz sempre pode” (IX, 95). Ezin izan mundu osoa baino txikiagoa beren helburua. Vasco da Gama jakinekoa dago, bere goitasun guztiaz ere bera ez dela morroi apal bat besterik eta “um

106 Bigalli, D., op. cit., 485.

107 Ik. Mesnard, P., op. cit., 446-449.

108 Aip. in Maravall, J. A., *Utopía y reformismo en la España de los Austrias*, Madril 1982, 319.

109 Cfr. Sergio, A., op. cit., 53: “A formação de uma monarquia dualista, com um só soberano para Portugal e para Gastela, foi ideia dominante na nossa segunda dinastia”. Erregearen burutasunaren antzera, Lisboarenaz erresumako buru eta bihotz gisa –“metrópoli, e senhora”- cfr. Albuquerque, M. de, op. cit., 184-186.

diligente descobridor das terras do Oriente”; Manuel errege txit gorenak ordea “a seu jugo, e lei sumetteria/ Das terras, e do mar a redondeza” (VIII, 57).

Erregea –irudi klasikoa– erresuma argitzen eta biziarazten duen eguzkia¹¹⁰ da: handik datoz eta harengana doaz gizartearen integrazio mekanismo guztiak; hari begira bizi dira estamentu eta multzo sozialak¹¹¹. Erregeak zer nahi, hura nahi; zer egin, hura egin. “Lo que los reyes hacen, bueno o malo, todos ensayamos de hacer... Jugaba el Rey: éramos todos tahúres; studia la Reina: somos agora estudiantes”¹¹². Batez ere gerra zeini egin (“kontzientzia nazionalen” formazioan hainbat eragin duen hori), zergatik egin, noiz, nola, erregeak esaten du, “pues del rey como cabeza pende/ el peso de la guerra”, Ercillak aitortuko duenez¹¹³... XVIII. mendean aurrera sartu eta gero ere, Chamfortek bere *Karaktereak eta anekdotak* saioetan kontatzen du, Ipar Amerikako askatasun gerran soldado eskoziar batek honela komentatzen ziola frantses bati, amerikano presoegi begira eta ezin ulertuz: “Zu zure erregeagatik peleatzen zara; ni nire erregeagatik peleatzen naiz: zeinengatik arraio peleatzen dira horiek?”. Hau da, nola da posible munduan gizarterik, identitaterik, pertinentziarik (legerik, etab.: ordenu sozialik batere), errege gabe? Ezin hobeki espresatzen du XIX. mendean oraino ikusmolde hau Renanen beste esakune famatu hark: “Le jour où la France coupa la tête à son roi, elle commit un suicide” (*La Réforme intellectuelle et morale de la France*, 1872)¹¹⁴.

110 Gillot, H., op. cit., 5 (eta oin-oharra), 106. Naturan eguzkia legez, gizartearen bizitzaren iturria eta sostengua erregea dela, ordenua eta zuzentasuna oinarrituz, Shakespearek espresatu du, teologiako traktatu txiki bat balio duten irudi solemne harroetan, in *Richard II*, III, 2, 36-55. Errege gabe gizartea gau beltzean bizi da, “then thieves and robbers range abroad unseen./ In murders and in outrage bloody here”. Erregea Jainkoak hautatu bere ordezkoa da, eta erregearen eskubidea zeruarena. Halere badirudi erregeari berari pertsonalki eguzki iriztea, frantsesizat daukala Shakespearek (pasartearen autoreak bera bada behintzat), cfr. *Henry VIII*, I, 1: “The two kings, equal in lustre (...); When these suns, for so they phrase ‘em...”. Peru Lopez Aiarakoa baitan (estr. 348) eguzkia oraindik justizia da, modu zaharrean: “ca la noble justicia nonbre tiene verdadero/ el sol de mediodía, de la mañana luzero”, justizia hori gero erregearen esku badago ere.

111 “Tibi Diva Britannia fundit Plebemque et proceres” adierazten da J. Addisonen “Pax Gulielmi auspiciis Europae reddit 1697” poesia latinoan, batasun sozial organikoaren ideia hori erregearekin buru, bide batez Uhartein jainkozkotasuna aipatzea ere ahaztu gabe.

112 Lucena, J. de, “Carta exhortatoria a las letras” in *Opúsculos literarios de los siglos XIV al XVI*, Madril 1892, 216.

113 Ik. *La Araucana*, XXXVII. Kanta: “Sólo el rey decide si la guerra es justa/ y obligación no tiene/ de inquirir el soldado diligente/ si es lícita la guerra y si conviene/ o si se mueve injusta o justamente;/ que sólo al rey, que por razón le viene/ la obediencia y servicio de su gente/ como gobernador de la república,/ le toca examinar la causa pública”. Planteamendu bera eta soluzio bera in Shakespeare, *King Henry V*, IV, 1: gerra ongi dagoen ala gaizki dagoen, “that’s more than we know”, dio Williams soldadoak; eta gaineratzen du Bates soldadoak: “Ay, or more than we should seek after; for we know enough if we know we are the king’s subjects. If his cause be wrong, our obedience to the king wipes the crime of it out of us”. Nonbait ez da San Inazio Loiolakoaren debozio partikularra “obedientzia itsua” – aroko izpiritu arrunta baizik!

114 Maurasekin bat etorritz alajaina! Cfr. Friedrich, H., *Das antiromantische Denken im modernen Frankreich*, München 1935, 119-120.

Gorputz honetan, erregea da ala justizia da burua? Florentziatik Bostonera, kontzientzia nazional demokratikoak, Ernazimentu libertariaren ildoan askatasun eta justizia bila, ez dauzka kontzientzia monarkiko sakralak bezalako erreferentzia absolutuak, sinbolo eskuzterrazak: nazioak badauka nazioaren kontzientzia, baina errege gorputzaren kontzientzia da. Ernazimentu autoritari honentzat, herria ez da herria gorputzak ez dueno bere burua: erregea; zenbat loria argiagoa isuri koroak, hainbat argitsuagoa uste da gorputza.

NAZIO BORTITZA

Ideologia honetan erregeak eta bere zerbitzuak dena hurrupatzen du. “Herria” edo –guk nazioa esango genukeena– berez konparsa hutsa da finean: ekaitzean edo guduan ikaratuz eta¹¹⁵, edo lantzean lantzeko makurkeriaren batzuk eginez, kontrastez gizandiaren handitasuna hobeto ageriratzeko figura (erregearen zerbitzari leiala, inoiz beldurra sentitu gabe nagusitzen zaio subirano edozein arriskuri; ez du inoiz galtzen bere duintasuna, etc.); are, behin bederen, errege basatiaren basakeria eskusatzeko, Ines de Castoren istorio famatuan¹¹⁶. Herria/bulgoa deus konkreturik ez da edukin legez. (Edukina erregearekin hartuko du). Hondo ilun bat. Poeman, egon ere, besterik ez dago: erregea eta bere zerbitzari jendea, eta –ez otoizlariak, ez lanariak eta ez merkatariak edo burgesak¹¹⁷– nolanahiko tropa anonimoa, miserable eta heroiko artean, segun lekuan literaturari zer komeni gehiago. Herriak ez daki bere buruaz gobernatzen, sentimentuen eta inpresioen haizeek darabilte batera zein bestera (“vulgo errante”: VII, 85)¹¹⁸, kapritxosoa eta krudela da; erregearen kontseilari eta administrariak injustuki zupatu eta hustiratua izateagatik, noizpait Camõesen errukia merezi badu ere (Ib., 85-86). Herria handitzen duena, erregea da eta erregearen zerbitzua. Hain

115 Buruzagi greko baten antzera, heroi portugesak “reprende/ A vil desconfiança inerte e lenta/ Do povo” (VIII, 28).

116 “Trazian-a os horríficos algozes/ Ante o rei, ja movido a piedade;/ Mas o povo com falsas e ferozes / Razões, á morte crua o persuade”.

117 Poemaren azkenean, X, 150ss egiten zaizkien esortazioak (“Todos favorecei em seus officios:... religiosos..., cavalleiros”: burgesiarik edo, ezta hor ere) ezin kontsidera litezke zinezko presentzia bat. Poemari buruz irakurtzen denez in Saraiva, A. J.-Lopes, O., *História da Literatura Portuguesa*, Porto-Lisboa 1985, 350, “todo ele é um friso de nomes aristocráticos em constante paralelo emulador com outros da Antiguidade; e não resta lugar para a acção anónima doutras camadas nacionais. Nada mais frisante a este respeito do que a narrativa dos acontecimentos de 1383-1385, sobretudo se a confrontarmos com a sua fonte, Fernão Lopes. Camões omite o episódio central da luta contra os Castelhanos, o cerco de Lisboa, cujo heroísmo colectivo Fernão Lopes narrou com uma vibração autenticamente heróica. Omite a acção dos povos do reino, das uniões, e fala apenas de Nuno Alvares, D. João I e Antão Vasques de Almada, protagonista da batalha de Aljubarrota, na qual resume toda a resistência. Desta maneira fica, afinal, apoucada essa luta em que a nacionalidade se manifestou como um todo, precisamente contra uma minoria aristocrática que ainda a não reconhecia”.

118 “The wavering commons” Shakespeare baitan; estabilitatea erregeak finkatzen du gizartean. “An habitation giddy and unsure/ Hath he hath builded on the vulgar heart” (*II King Henry IV*, I, 1).

zuzen burujabetasuna bezala ulertutako “de dignitate hominis” gai guztiz positibo ernazentista hura, inbertituta aurkitzen da hemen: ez askatasunean, ohorea *servitium* feudalean datza! Makroantropo gisara bururatzu gizartea, erregea burua da –are Jainkoaren ordezkaria, etab., erabat sakralizatzeko haren esanahia–; herria, gorputza eta menbruak da, eta –irudi klasiko honekin tradizio paulotarrak, estoikoak eta faraoniko egiptotarrak berak antza, irakasten dutenez– gorputzak egin behar duena da buruari obeditu. “Porque é de vassallos o exercicio,/ Que os membros teem regidos da cabeça” (II, 84). Herriek erreinatuak izatea behar dute eta desiratzen dute (I, 18). Eta, segun zelako errege eduki, beste halakoak bihurtzen dira berak (IV, 17: “co’ o rei, se muda o povo”)¹¹⁹.

“Nazioa”, poeman ozta ageri ere den terminoa da, eta kontzeptu definitua inoiz ez da noski gaurko eran¹²⁰. Gauza bat da, gero, nazioaren sentimentua eta beste bat nazioaren ideia¹²¹. Dena den, bien artean, mendeetako diferentzia adina hurbil-hurbileko jarraitasuna egiaztatu ahal izaten da orohar. Camõesek bere epopeia “nazio” portugasari –“a nação minha”– kantatu dio (X, 9; ik. VII, 64 orobat). Camões ez da halere Arana Goiri, ez du inork ahazten (nahita ere!).

Poemak ez duela kontzeptu bat garatu nahi ere, bistan da. (Zergatik dago gauza hauek esaten ibili beharrik oraino gure artean?). Garatu duen kantak “bular lusitano ilustre” horren elementu multzo bat sortatzen du, nolana ere, itxikeria metodologiko gehiegi gabe iharduteko libre izanez gero, nazio ernazentistaren ideia hurko bat biltzea permiti liezagukeena: erregea, misio edo destino nazional bat, historia, lurra, jende-herria, etab. Osotasun asmorik gabe, bada:

1. *Misio nazional bat*

Orokorki hartuta jada ikusiak dauzkagun elementuez gain: fedea zabaldu, etab., beste azpielementu hauekin:

a) Jainkoa eta erregea (bitxia begitanduko bada ere, Jainkoa elementu nazional bat da): portugesen ekintza handiak haienak izan dira, “que aventuraram/ Por seu Deus, por seu rei, a amada vida” (VII, 137).

b) Eliza Amaganako leialtasun eta obedientzia semezkoka: nazio portugasaren berezgarria frantses, aleman, italiano edo ingelesekiko (VII, 2-8)¹²².

119 “Por enxiemplo del rrey el rregno es gouernado”, esaten du Lopez Aiarakok (*Rimado de Palacio*, estr. 636).

120 “Nazioaz”, terminoa nahiz ideia, jatorria eta garapen historikoa azalduz (Portugali begira), cfr. Albuquerque, M. de, op. cit., 49-96.

121 Ik. Chabod, F., *La Idea de nación*, 1987, 25ss (Danteren bateko sentimentu italiar eta besteko ideia inperialaren adibidea).

122 Saraiva, A. J.-Lopes, O., op. cit., 343: “A ideia da epopeia pátria andava associada certa ideologia oficial forjada pela expansão, e cujas raízes encontramos já em Zurara. Segundo essa

c) Errege/aberri lotura: errege “arrotza”, hori zer den definitzen ez dena, aberriaren zigorra da, baina “o doce freio/ De rei seu natural” sakratua (VIII, 28).

d) Populu/errege kohesioa, jendearen leialtasun baldingabearen erakutsia: “Oh gran’ fidelidade portugueza,/ De vassallo, que tanto se obrigava!” (III, 41)¹²³. Erregeagatik, Indietaraino ezezik heriotzeraino alegera joateko prest daude portugesak: “D’um rei potente somos, tam amado,/ Tam querido de todos, e bemquisto,/ Que não no largo mar, com leda fronte,/ Mas no lago entraremos de Acheronte” (I, 51). Hau natura portugesekoa berekoa da: horregatik Magalhães, ekintzetan zinez portugesa izango da, baina ez izpirituan, “não na lealdade” (X, 140)¹²⁴. Poema guztiaren gai honi, estrofaok eskaini dizkio Camõesek beren-beregi azken aldera:

Por isso vos, o’rei, que per divino
Conselho estais no régio solio posto
Olhai que sois (e vêde as outras gentes)
Senhor so de vassallos excellentes!

Olhai que ledos vão per varias vias,
Quaes rompentes leões, e bravos touros,
Dando os corpos a fomes, e vigias,
A ferro, a fogo, a settas, e pelouros;
A quentes regiões, e plagas frías,
A golpes de idolátras, e de Mouros,
A perigos incógnitos do mundo,
A naufragios, a peixes, ao profundo:

ideologia, os Portugueses cumpriam uma missão providencial, dilatando tanto o Império como a Fé: eram os Cruzados por excelência. As lutas internas entre Cristãos (Católicos e Reformados, Casa de França e Casa da Austria), coincidindo com o avanço turco nos Balcãs, que chegara até Viena (1529) dois anos depois do saque de Roma por tropas luteranas do católico Carlos V, vinham tornar mais actual esta missão divina atribuída ao Reino Lusitano, exemplo que envergonharia o resto da Cristandade”.

123 Alfontso Jakitunaren Kronikako Espainiaren laudorio sonatuan dago jada, beste topiko guztien alboan (“Esta Espanna que dezimos tal es como el Paraíso de Dios”), leialtasun berdingabearen topiko hau ere: “Espanna sobre todas es adelantada en grandez et más que todas preciada por lealtad”. Leialtasuna erregeari da eta baita Jainkoari ere. Biok beti eskutik ibiltzen dira.

124 Ernazimentuan –eta gero Aro Modernoan– darraian morroi-izpiritu “feudal” hori, Frei Heitor Pintok, *Imagem da vida christã*, 1563, honela azaltzen du berrir: “A lealdade dos Portuguezes, afamados per todo o mundo, alem de se mostrar em muitas cousas, se ve claramente na conquista de Africa, e de Asia, que tenendo elles conquistadas muitas cidades e grandes reinos, e ganhadas as Indias, até o cabo do mundo, aonde fizeram em armas façanhas tam espantosas que excederam as dos Gregos e Romanos, e alcançaram pera si perpetua memoria, nunca la houve Portuguez que se levantasse ou rebellasse a seu rei: o que nunca me lembra que lêsse de nenhuma outra nação”. Konprenitzen da eskandaloa: Lope Agirrekoak, basapiziti araoztarrak, esentzia nazionala adinatsu izorratzen zuen lotsa batere gabe.

Por vos servir a tudo aparelhados,
De vos tam longe, sempre obedientes
A quaesquer vossos ásperos mandados,
Sem dar resposta, promptos e contentes (X, 146-148).

Ohorea ere elementu nazional bat izaki (kolektiboa da, pertsonala adina), demokratizatu edo bulgarizatu egin dela nolabait esan daiteke, edozeinen eskura jarri, misio nazionalaren arabera:

a) Ohorea erregea goratzean datza edonolako zerbitzutan¹²⁵: ekintza handien saria “fama grande, e nome alto e subido” izango da (IX, 88), “e numerados/ Sereis entre os heroes esclarecidos” (Ib., 95); baina zerbitzuokin batez ere “fareis claro o rei, que tanto amais” (Ib.).

b) Ohorea eta loria da Jainkoagatik bizia ematea: batetik, martirioko palma eta zerua horrela arin batean irabazten delako¹²⁶; baina, bestetik, “bizia galtzen duenak irabazi egiten duela” ebangelikoak, Walhallako heroien beste zentzu epiko hauxe hartu duelako:

Oh ditosos aqueles que poderam
Entre as agudas lanças africanas
Morrer, em quanto fortes sustiveram
A sancta fe, nas terras mauritanas:
De quem feitos illustres se souberam,
De quem ficam memórias soberanas,
De quem se ganha a vida com perdella,
Doce fazendo a morte as honras d’ella! (VI, 83).

2. *Memoria historikoa*

a) Denboraren gainetik “o nome eterno de Portugal” (VI, 52) sendotzen dutenen oroipena: kantaren hasierako “As armas, e os Barões assinalados” (I, 1); “amor dos patrios feitos valerosos” (Ib., 9). Ikuspegi honetan Viriato, etab., portugesak dira, zer esanik ez. Hein handi batean aberria, gizon eta ekintza ausart horiek da (“Ditosa patria, que tal filho teve!”: VIII, 32). Memoria historiko-heroikoa. Lusitania “livre e senhora” (III, 95), “o reino de altivo, e acostumado/ A senhores em tudo soberanos” (Ib., 93) horren historiako buruzagi eta ekintza heroikoen historia loriazkoa behin eta berriro errepasatzen da eta kantatzen da poeman (ik. III, IV eta VIII kantak bereziki).

125 “Agora co’os conselhos bem cuidados;/ Agora co’as espadas, que immortais/ Vos farão, como os vossos ja passados” IX, 95). Ohargarria arbasoen gomuta ere testuinguruan.

126 “Olha como em tam justa e sancta guerra,/ De acabar pelejando está contente:/ Das mãos dos Mouros entra a felice alma/ Triumphando nos ceos, com justa palma” (VIII, 17).

b) Memoria historiko honek definitzen du komunitate nazionala bere barruan “geração de Luso” bezala (VII, 2) eta Portugal haren leinu eta etxe (cfr. VIII, 40). Portugesak beren artean anaiak dira, “irmãos” (IV, 14), familia bat.

Historiaren kontzeptua garapide batena baino gehiago teatro batena edo izaki, egitandi eta gizandi nazionalen galeria bezala ikusita dago historia nazionala –santuen benerazioan eta historia sakratuaren irakurketan elkartzen den eliz komunitatearen errainu–, horrela ulertutako historia “ereduzkoa” biziki garrantzitsua izan bait da kontzientzia ernazentistarentzat (nazionalarentzat, oraingo gure arloan).

3. *Sinbolo nazionalak*

“As bandeiras”, etab.: “bandeira vencedora” (I, 14), “bandeira do grande Henriques” (Iv, 16), “lusitana bandeira – excelsa e gloriosa” (X, 51). Iragan nazionala erakusten duten pinturak (“muda poesia”)¹²⁷, cfr. VII, 76 ss eta VIII, 1 ss.

Aurren-aurrenik poema bera noski, handitasun nazionalaren agerpen eta sinbolo (“aberrigintza” kontzientziaz ondua propio)¹²⁸.

4. *Destinoa, patua*

“O Fado”, alegia “Os Fados grandes” (I, 24) eta “o Fado eterno” (Ib., 28), Probidentzia alegia hobeto¹²⁹: zoriak etengabe berresten duen “favor do ceo” (I, 25), “grande estrela” (Ib., 33), “benigna estrela” (VI, 47; VIII, 25), “sancta estrela” (VIII, 29).

5. *Lurra, aberria*

“Nossa terra” (VI, 42), “nossa Lusitania” (Ib., 43), esaten da. “Amada terra” (V, 3), “doce e cara terra” (VI, 67), lur eder paradisu antzekoa (VIII, 3)¹³⁰.

127 Braga, T., op. cit., 322: “*Os Lusíadas* foram elaborados nas emoções da mocidade de Coimbra, diante dos monumentos do passado e das maravilhosas tradições; contemplando as impressionantes Colgaduras dos *Triunfos da Índia* nos Paços da Ribeira...”

128 Epopeiaren esanahiaz handitasun nazionalerako Ernazimentuan eta bereziki portugesean, ik. Saraiva, A. J.; Lopes, O., op. cit., 340 eta hur.

129 “As gentes vãs, que não os entenderam,/ Chaman-lhe fado mau, fortuna escura,/ Sendo so providência de Deus pura” (X, 38).

130 (Ik. goian kokagune geografikoaren esanahiaz ohartua ere). Gaunt Lancasterko Dukearen hil hurrango kanta handia aberriari -Ingalaterra- aipatu ahal izango litzateke hemen pareko gisa (*Richard II*, II, 1): “(...) This earth of majesty, this seat of Mars,/ This other Eden, demi-paradise”, etab.

Baina lur eder hau odolez bustia eta eskuratua izan da (ik. Birkonkistaren narrazioak): armaz irabazitako askatasun patrioaren lurra: “Defendei vossas terras; que a esperança/ Da liberdade está na vossa lança” (IV, 37); “a terra nunca de outrem sujugada” (IV, 19); heroi patrioen lurra: “Esta provincia, que princeza/ Foi das gentes na guerra em toda parte” (Ib., 15)¹³¹. Askatasuna berdin lurra berdin aberria, beraz (eta, handik halatan, lurrarentzat eta aberriarentzat epiteto berberak errepikatzen dira): “a patria amada” (IX, 51; X, 143), “patria cara” (IX, 17)¹³². Aberria etxea da, eta etxea leinu edo askazia (VIII, 40): “Não faltarão christãos atrevimentos/ N’esta pequena casa lusitana” (VII, 14). Portugal Camõesen “aitaren etxea” da (“ninho meu paterno”: I, 10), komunitate edo familia portugesen oinetxea.

Baroi heroikoen egitandiak –eta hala poema ere– “aberriaren maitasunez” eginak izan dira. Naturaren legea bait da lurraren, aberriaren maitasuna edozer besteren gainetik (“amor da patria”)¹³³.

Hau lur zinezkoa da, ez lurraren ideologia hutsa: ibaiak, mendiak (“patrios montes”: V, 3), soro landuak, “toda a terra, que rega o Tejo ameno” (I, 25). Tajo ibaia bereziki (“caro Tejo”: V, 3; “patrio Tejo”: X, 37), sinbolo nazional bezala ere bizi da poeman: oparotasuna emanez eta gozatuz, “claro Tejo” (II, 42), “Tejo ameno” (Ib., 58), “rico Tejo” (VII, 70); gudari hilengatik negarrez (“os temidos Almeidas/ por quem sempre o Tejo chora”: II, 14); edo “Tejo duvidoso” (IV, 28), aberriaren historiako gorabeherekin gora-behera sentituz¹³⁴.

131 “Probintzia” kontzeptuaz lur patrioaren adieran, cfr. Chabod, F., op. cit., 24 eta hur.

132 “Lurra”k soil Shakespeare baitan ere askotan esanahi du aberria. Errege Richard II.ak “dear earth..., my earth..., my gentle earth” agurtzen du Ingalaterra emozionatuta Irlandatik itzuleran presaka, bitartean errebelatu direnei buru egitera.

133 Ernazimentuko topiko txit arrunt hau ere, arrunt heldu da Ilustraziora, hala Pedro Jose da Fonseca Camõesi lotuz: “A patria deve preferir-se no amor aos amigos, parentes, e até aos proprios paes e filhos. Camões não se esquece em assignar ao seu heroe e illustres companheiros, na citada oitava (IV, 93), esta brilhante qualidade. Este amor da patria é dado pela natureza até aos mesmos barbaros” (*Poetica de Horacio*). “Ingenita erga patriam caritas”, esaten zuen Tito Liviok. Indio araukano barbaroak, aberriaren eta askatasunaren gudari heroiko bezala kantatu ditu Ercillak. “¡Oh, cuánta fuerza tiene!, ¡oh, cuánto incita/ el amor a la patria, pues hallamos/ que en razón nos obliga y necesita/ a que todo por él lo pospongamos./ Cualquier peligro y muerte facilita/ al padre, al hijo, a la mujer dejamos/ cuando en trabajo a nuestra patria vemos,/ y como a más parienta la acorremos” (XXIX. Kanta). Eredua beti greko-latino zaharrak dira (“Buen testimonio desto nos han sido/ las hazañas de antiguos señaladas”). Bestalde, Magalhães eta Navarro bezalako “mertzenari” handien kasuak ez bait ziren bakanak, beharbada aberriaren –erregearena gabe– maitasun naturalarena, konstatazio itxuran, predikazioa da gehiago: guri berdin balio digu nolanahi ere, ideia hori Ernazimentuko topos nazionalista bezala egiaztatzeko.

134 Aberri kontzeptuan lur sorlekuaren garrantzia, eta ibaiena batikbat legenden eta memoria historikoaren antzinadaniko gordailu bizi gisa, nabarmena da literatura ernazentista ingelesean orobat, Shakespearengan bai, baina Draytonen *Polyolbion*-ean (1613-1622) bereziki mamitua.

6. *Aiurria: kuraios eta leiala*

“Forte gente de Luso” (I, 24), “gente fortissima” (Ib., 31), “fortes Portuguezes” (Ib., 32), “nação forte” (III, 95), “reino forte” (IV, 1), “povo forte” (VII, 8): nik uste dut, poeman portugesentzat adjektibo erabiliena, “forte” dela; erromatarren dohain eta kualitateko jendea da (Ib., 33), “gente belligera” (Ib., 34), probokazioak ihardetsi gabe soportatzen ez dituen “gente generosa” (I, 87), “gentes possentes” (VI, 1), jende bortitza gerran, “que o valor sanguinolento/ Das armas, no seu braço resplandece” (VII, 69)... Batez ere “A antiga fortaleza/ A lealtade d’animo, e nobreza” (V, 90) ezaugarritzko jende paregabea guztien artean. Kantatzen dira beste dohain batzuk ere, gutxiago heroikoak: portugesen galanteria emakumeenganako (VI, 47 eta hur.), etab.

Herri honek badaki errege eta agintari gaiztoen “os damnos, e offensas” mendekatzeko saminki hasarretzen eta matxinatzen. Orduan ikaragarria da: “Alteradas então do reino as gentes,/ Co’o odio, que occupado os peitos tinha,/ Absolutas cruezas e evidentes/ Faz do povo o furor, per onde vinha” (IV, 4). Baina bestela manupekoa eta leiala da erregeari eta aginteari, justiziaz tratatua izanez gero, eta erregearen arriskuan abertzale sakrifikatu heroikoa ere bai:

Das gentes populares, uns approvam
A guerra com que a patria se sustinha:
Uns as armas alimpam, e renovam,
Que a ferrugem da paz gastadas tinha:
Capacetes estofam, peitos provam;
Arma-se cadaum como convinha;
Outros fazem vestidos de mil cores,
Com letras, e tenções de seus amores (IV, 22).

Behin, erregeri ari zaiola, berebiziko goralpen eskisito haxe egiten dio Camõesek bere jendeari: inguruan begira zazu, errege, “E julgareis qual é mais excellente,/ Se ser do mundo rei, se de tal gente” (I, 10).

7. *Izpiritua: legea eta fedea, birtutea, askatasuna*

Beren misio altuaren arabera, portugesek munduan barrena lege onak zabaltzen dituzte, tirano koskor gaiztoak kendu eta errege onak ipini, etab. Erreinua bere legeak da eta Inperioa legeon hedakundea.

Cfr. Legouis, E.; Cazamian, L., *A History of English Literature*, Londres 1964, 298-299: “Every hill, every valley is personified. Every river, in particular, is endowed with life, turned into a nymph (...). Each stream and slope has a surprising memory replete with history or legend, and reproducing, as well as a passage of real history, the past of Brut’s country, Albion”.

Legearen kontzeptua poeman aztertu nahi izanez gero, bizitza sozialaren alde moral gehiena bil dezakeen erlazio sare konplexu batean hedatzen da: legea eta erregea, legea eta aberria, legea eta ohiturak, legea eta erlijioa, etab.¹³⁵ Guretzat, seinatzea aski izango da puntuok.

Legeak –nazio portugeseko elementu gisa interesa dakigukeen izarian– kristautasuna esanahi du aurren-aurrenik (VII, 119); eta hein honetan portugesen nortasuna defini lezake lurrarekin eta ohiturekin batera (Ib., 116)¹³⁶. Romuloren armek fundatu bazuten Erroma, Numaren legeek zuten birfundatu¹³⁷: armen eta zuzenbidearen gainean zutitzen baita hiria. Baina zuzenbidea, herri basa gerrazalean, “jainkoen beldurrak” bermatzen du; eta jainkoen beldurra bera, zerutiko mirariek. (Camões baitan ez dago noski Tito Liviorene “ilustrazio” eskeptikoa itxaroterik). Nazio portugese guztiz kristaua, bere fedea eta misioa zeruak mirariz bermatu faltan ez da ibili poeman.

Legeak eta erregea, agerikoa da lotura (“lei do rei”, VII, 86)¹³⁸: lege zuzenak egitea eta gero legeari zuzen eustea, justiziari adina erregeari leialtasuna da (“ao bem commum, e do seu rei”: VII, 84); legearen zerbitzari haiek dira aberria handi egiten dutenak (“os que ao rei, e á lei servem de muro”: X, 23): armetakoa bezalaxe, legearen zerbitzua, erregearen eta aberriaren zerbitzua da (IX, 94), etab.

Berdin da askatasunarekin: lege zuzenekin, erregea da ziurtatzen duena askatasun nazionala: “Viva o (...) rei que nos liberta!” (IV, 21).

Birtutea ere –*virtú* esanahiaz: “virtude justa e dura”, VI, 98– testuinguru heroiko-zaldun beronetan kokatzen da. Birtutea da bakoitzak bere nobletasun pertsonala berak egitea (“buscar co’o seu forçoso braço/ As honras, que elle chame proprias suas”: VI, 97), ahalegin gogor eta ekintza ausartekin, arbasoen nobleziak kontentatu gabe¹³⁹. Birtutea balorea da (“o valor sanguinolento das armas..., virtude sobrehumana”: VII, 69-70), eta ohorea (“honras immortaes”: VI, 95). Finean, portugesen ezaugarria da birtutea, eta munduan portugesek den artean ez

135 Aberria berdin askatasun zaharra berdin legea (zaharra bestainbeste) berdin erregea, soka hori, nabari-nabaria da Shakespearen *Cymbeline*-n orobat. Fedea eta legea batasuna, oso Habsburgoa ezeze, *Leviathan* osoa ere ez da kontzeptu horixe besterik, esperientzia historikotik printzipiotara jasota.

136 Ik. orobat hiru elementuok batera, kultura nazionalaren adierazgarri orokor gisa edo, in III, 96: “Com este [Diniz] o reino próspero florece,/ (Alcançada ja a paz aurea divina)/ Em constituições, leis, e costumes,/ Na terra, ja tranquilla, claros lumes”.

137 Livio, T., op. cit., I, 19. 1: “Qui regno ita potius urbem nouam conditam ui et armis, iure eam legibusque ac moribus de integro condere parat”. Robert Burtonek (1621), beraz, Ingalaterran, logika ernazentista onean deritzo “another Numa, a second Augustus, a true Josiah” James I.ari.

138 Ik. III, 96 eta hur.

139 Ik. VI, 95-99. Erromatarren “ex uirtute nobilitas”, gogoratuko du irakurleak, Tito Liviorene testuan.

da faltako: “Por mais que da fortuna andem as rodas / Não vos hão de faltar, gente famosa,/ Honra, valor, e fama gloriosa” (X, 74).

Elementu ezberdin guztion lotunea, nukleoa, erregea da beti¹⁴⁰. Iraultzan, Ernazimentuak ireki zikloa Ilustrazioak biolentziaz itxi duenean, antzokitik erregea kendu egingo da¹⁴¹, baina mitologiak –eredu kultural eta ideologikoak– jarraitu egingo du¹⁴². Hau da, “nazionalismo” modernoa deitzen den hori, ikusten da, hein handi batean ez dela subjektua aldatu eta predikatuak gorde beste ariketarik izan –sekularpena deitu den operazio horren antzera, Jainkoari ukatu bere atributu absolutuak eta gero berberak Naturari aitortu den-denak atzera. Ariketa gramatikal bat, beraz, politikoki aldakuntza handia izan bazen, pentsamenduaren historian oso iraultza txikia adierazten duena beharbada, sakoneran behintzat. Soldado eskoziarraren galderak, demokraziaren erantzun propiorik gabe segitzen du apika.

PORTUGESAK ETA “BESTEA”

Nazioaren, h. d., identitatearen edo norberaren kontzeptuan, mugaketan, “bestea” ere barnehartua egoten da, diferentzia alegia. “Bestea”ren eginkizuna poeman apenas da besterik, protagonista portugesearen handi, eder, gurentasuna hobeto argiratzea baino. Haren ezaugarri guztiak negatiboak dira. Mundua oposizio bitar sinple honetan erdibituta ikustea –gu eta kontragu edo “besteak”– bere bi iturri greko zein biblikotik dauka Ernazimentuak (Elizaren eragin ebidentegia ez aipatzeko). “Nazionalismo grekoaz”, ik. lan bikaina Castillo, Tx., “Le nationalisme grec antique et le nationalisme d'Aristote”, *RIEV* 34/2 (1989) 213-238. Jünthner, J., *Hellenen und Barbaren. Aus der Geschichte des Nationalbewußtseins*, Leipzig 1923. Ezagun askoa da Platonen pasartea in Resp. 469-471: “Sustengatzen dut heleniar leinuak baduela bere baitan odol eta ahaidetasunezko loturarik; baina baita ere diot arrotz zaiola barbaroen leinuari. Grekoek borroka egin dezakete barbaroekin eta hauek ere grekoekin, etsai

140 Fuster, J., op. cit., XVII-XVIII: “El *providencialismo*, en la Edad Media, tuvo que provocar su propio e imprescindible complemento, el *nacionalismo* popular (...). Al arrimo de las ilusiones de una monarquía especialmente mimada por Dios, se hizo posible que un grupo étnico tomase conciencia de su entidad. Los *súbditos* comenzaron a sentirse *unos* con su rey, y de rebote, a sentirse *unos* entre sí”. Beren batasun honen euskarri eta agergarri nabariak lurra eta hizkuntza izango dira: “La tierra y la lengua eran dos de esas afinidades primarias. Ramón Muntaner las saca a colación a cada paso”. Aipa dezagun oraindik Touchard, J., *Historia de las ideas políticas*, Madrid 1985, 180: “Hacia finales del siglo XV el concepto de nación se disocia claramente y con bastante rapidez del de monarquía”.

141 Ezaguna da arrazoi iraultzailea, “que la nation n’est pas *faite* pour son chef”, Sieyès-ek aipatzen duena, cfr. *Qu’est-ce que le Tiers État?*, Paris 1888, 29, 4. oin-oharra. Arrazoi kontrarioa, irauli nahi dena, “L’État c’est moi” (berdin bait da “La nation c’est moi”), Luis XIV.aren arrapostu bezala Pariseko Parlamentuari 1655ean aipatu ohi da.

142 Ik. Delumeau, J., op. cit., 283: “Le peuple vainqueur entendit confisquer l’éthique de l’adversaire vaincu. Il se proclama ‘invincible’; voulut, lui aussi, des lauriers, des chars, des arcs de triomphe”.

naturalak direnez gero”. Tradizio biblikoaz, ik. “Naziones” art. in Leon-Defour, X., *Vocabulario de Teología Bíblica*, Bartzelona 1965, 510: “Itun zaharraren ikuspegiaren gizateria bi partetan banatzen da, zeinak hizkera biblikoak bi deitura ezberdinez izendatzeko joera duen. Alde batetik Israel, Jainkoaren herria, zeinarentzat diren hautespena, hitzarmena eta jainkozko aginduak; bestaldetik nazioak, jendeak. Bereizketa ez da soilik etniko edo politiko, ororen buru erlijiosoa baizik: nazioak aldi berean dira «Yahveh-k ezagutzen ez dutenak» (jentilak) eta bere herriaren bizitzan parte hartzen ez dutenak (arrotzak)”.

Baina “bestea”, [b] europarra izan daiteke ala [a] ez-europarra (eta ez-kristaua, etab.: afrikanoa, asiaticoa; mohamedarra, jentila); azken hau ikusiko dugu aurrena:

[a] 1. urrutiko jende ilun anonimoa da orohar, kultura edo nortasun, aurpegi gabekoa: “gente remota” (I, 1), “gente fera e estranha” (III, 103)¹⁴³.

Batez ere Afrika “inculta, e toda cheia de bruteza/ (...) que se habita/ D’essa gente sem lei, quasi infinita” da (X, 92)¹⁴⁴. “Terras viciosas de Africa” (I, 2). Jende hori jeneralean “mairuak” duzu, beste gabe (hau berau epiteto negatiboren bat gehiagorekin ez denean).

2. Ez dira kristauak. Eta ez kristaua, ez pertsona eta ez ezer da: “Infidas gentes” (II, 1), “infiel e falsa gente” (II, 6).

Erljio islamikoa da “a superstição falsa e profana” (IX, 2) eta fededun islamikoa “torpe ismaelita” (I, 8). Indiarra da “Gentio/ Que inda bebe o liquor do sancto rio” (Ib.). Bata zein bestea deabruaren eskolakumeak: “Um reino mahometá, outro gentio/ A quem tem o Demonio leis escritas” (X, 108).

3. Ildo berean, jende arrotz eta fedegabeok erritualki barbaroak dira beti (“barbaros profanos”: VIII, 84), basatiak, brutoak, zikinak¹⁴⁵. Afrikarrak “selvatica gente, negra e nua” (X, 93) dira; “bruta multidão,/ Qual bando espesso e negro de estorninhos” (X, 94). Mohamedanoa aipatzeko “o barbaro”, “os perros” esaten da soil (III, 48); “o povo immundo” (VII, 2), “o povo bruto” (Ib., 13), “feros maometanos” (VIII, 88). Ibaia gorritzeraino mairu hil eta, “sangue mauro, barbaro

143 Cfr. *Euskaldunak eta espainolak*, loc. cit., 64-70, 97 eta hur., 422 eta hur.

144 Basation definizio esanahitsu baino gehiago hau, “aquelles, que creou/ Natureza sem lei, e sem razão” (I, 53), Camõesek mohamedano baten ahotan ipini du ipini, baina bere –bere kulturaren– jende horren kontzeptutzat har daiteke apika: naturkume ohilok parte osorik ez dute Jainkoaren umeen giza duintasun altuan. Araukanoak Ercillaren arabera “gente es sin Dios ni ley” (=erlijiorik).

145 Aita Zavalaren *Afrikako Gerra* bilduman ikusten dugunez, honelaxe kantatu du euskaldun inuxente bertsolari batek lapurreta txit kristau hartan, ez da makala nonbait aurreritzioren hedapena eta iraupena: “Marruekotarrak moro zatarrak / infiel da erejeak / fede bageak, gaizki eziak / bruto eta salbajeak”...

e nefando” da horiena (III, 75); Alfontso erregeak haien lurra inbaditu eta sarraskitu zituela adierazteko, “a suberba do barbaro fronteiro/ Tornou em baixa e humillima miseria” (IV, 54). Barbaro horiek suntsitzea zibilizazio ekintza da eta zakur fedegabeok akabatzea obra ebangelikoa¹⁴⁶.

4. Traidoreak, perfidoak, faltsuak: holako kalifikatiboz poema bette-bette bait dago, “o mouro astuto” (I, 62), “perfido inimigo” (I, 71), “o mouro instruido nos enganos” (I, 97), “os mouros enganosos” (II, 7), “companhia perfida e nefanda” (II, 8), “os mouros cautelosos... onde reina a malicia” (II, 9); “a malicia fea, e rudo intento/ Da gente bestial, bruta e malvada” (V, 34); “má tenção dos mouros, torpe e fera” (VIII, 80; errep. in IX, 6); “o conselho infernal dos maometanos” (Ib., 84), etc.

Mairua noiznahi faltsu traidorea eta hipokrita da (“maligna gente sarracena”: IX, 6): portugesari gorroto dio barren-barrendik, baina, dena kilimusi, ez du erakutsiko. “Um odio certo na alma lhe ficou,/ Uma vontade má de pensamento:/ Nas mostras, e no gesto o não mostrou; Mas com risonho e ledo fingimento,/ Tratal-os brandamente determina,/ Até que mostrar possa o que imagina” (I, 69). Berriro: “O recado, que trazem, é de amigos,/ Mas debaixo o veneno vem coberto” (I, 105). Berriro: “Quando as ínfidas gentes se chegaram/ A’s naus, que pouco havia que ancoraram./ D’entre elles um, que traz encommendado/ O mortífero engano” (II, 1-2). Berriro: “Foram com gestos ledos e fingidos/ Os dous da frota em terra recebidos” (II, 8). Berriro: “título falso..., falsa conta” (III, 110). Berriro: “Na dura Moçambique emfim surgimos;/ De cuja falsidade, e má vileza/ Ja serás sabedor, e dos enganos/ Dos povos de Mombaça pouco humanos” (V, 84). Asian gauzak ez dira bestela ibili, han ere tarteetan beti mairuak direla: “Pouco obedece o Catual corruto/ A taes palavras; antes revolvendo/ Na phantasia algum sutil e astuto/ Engano diabólico e estupendo;/ Ou como banhar possa o ferro bruto/ No sangue avorrecido, estava vendo;/ Ou como as naus em fogo lhe abrazasse;/ Porque nenhuma á patria mais tornasse” (VIII, 83).

Aitzitik, portugesak beti egia tiak dira: “gente verdadeira,/ A quem mais falsidade enoja, e offende” (VII, 72)¹⁴⁷.

146 Ik. Schneider, R., op. cit., 70: “(...) weckt der Anblick fließenden Blutes die dunkelsten Verruchtheiten des Menschen auf. Es besteht keine Gemeinsamkeit zwischen ihnen und ihren Opfern; denn ebenso wild wie ihre Grausamkeit ist ihr Stolz: der Stolz der Auserwählten, die zur Weltherrschaft ausersehen sind. In solchen Tagen sind sie völlig frei von dem Schuldgefühl, das später in der Heimat in ihnen erwacht und die Quellen ihres unbändigen Lebens vergiftet”.

147 Antagoniaren eskemak antzinadanik agintzen duenez, alde batean egia eta zintzotasuna dago, gu alegia (grekoak, erromatarak), beti egia tiak, bestean “barbaroak”, beti faltsuak. Mundu osoan egia tiak berak izateko espainolen harrokeriaz beste herri guztien aldean, ik. Herrero García, M., *Ideas de los españoles del siglo XVII*, 1928, 79-81. Euskaldunon harrokeria berdintsua (gogora “palabra de vasco”, zaldun-moral feudalaren topiko gehienbat –edo agian bakarrik, oker ez banago– gatzelaniaz erabiltzen dena) ildo berean ikusi behar da. Beharbada zilegi izan

[b] Beste nazio europarrak baino ere portugesak jaukalagoak dira: “vós, o’ rei, que por divino/ Conselho estais no régio solio posto,/ Olhai que sois (e vêde as outras gentes)/ Senhor so de vassallos excellentes!” (X, 146).

Gaztelauak baino gehiagotasuna lehen aipatu da. Zaldun ez ingelesak eta ez alemanak iristen zaizkie parera portugesei zalduntasunean. Arrotz perfidoaren ingurukoak haiek ere (cfr. “um Germano enganoso”: VI, 69), gutxienez, edo batez ere, kristau gaiztoak dira. Alemanak, zelai oparoetan larraturiko ganadu hezikaitza, artzainaren aurka errebelatua, maisu eta sekta berriak asmatuz aski ez duela –“cego error”–, Jainkoaren uztarri subiranoaren aurka gerran, otomanoak gudukatu ordez (VII, 4). Ingalaterrako erregeak (Hendrike VIII.ak) halaber, Jerusalemgo erregearen titulua dauka; baina (“Quem viu honra tam longe da verdade!”) hiri santuan erregetzen turkoei utzi eta ezpata, Jesukristoren jarraitzaile katolikoak pertsegitzeko erabiltzen du, ez haren lur santuak irabazteko. “Pois de ti, Gallo indino, que direi?/ Que o nome Christianissimo quizeste,/ Não pera defendel-o, nem guardal-o;/ Mas pera ser contra elle, e derribal-o!” (Ib., 6). Italia “ja sumersa/ Em vicios mil, e de ti mesma adversa” bilakatua dago: eta hango jendeak “em delicias/ Que o vil ocio no mundo traz comsigo,/ Gastam as vidas, logram as divicias,/ Esquecidos de seu valor antigo” (Ib., 8). Mundu gaizto horren erdian, nazio txiki portuges ausart eta zintzoak bakarrik jasotzen du, misio zerutar berari gomendatua izaki hori, kristautasunaren bandera garbia¹⁴⁸.

[c] “Beste”en beherapen honi, portugesen gorapena kontrajarri behar zaio, efektu osoa nabaritzeko. Azkenean autoreak poeman inkluditu ez bazituen ere, haren izpiritua espresatzen dute, Faria e Souzak aurkitu Madrilgo eskuzkribuko estrofoak, X. kantarako paratuak (73. estrofaren jarraian):

(...) aquellas preeminentes
Excellencias, que o ceo tem reservado.

.....

Que em poucos se acham poucas repartidas,
E em nenhuma nação junctas, e unidas.

Religião, a primeira (...)

.....

Que pode pretender a primazia
Da illustre e religiosa monarchia.

baitaiteke gogoratzea Nietzsche, F., *La Genealogía de la moral*, Madril 1984, 35, nola zaldun grekoek beren buruei “egiatia” omen zeritzen: “aipatu hitza aristokraziaren bereizgarri eta goiburua bihurtzen da eta, hain zuzen ere, *aristokrazia* esanahia hartzen du oso-osorik, gizon arruntz *gezurtiaren* aurrean paratutako mugarri gisa”.

148 Cfr. Saraiva, A. J.-Lopes, O., op. cit., 349: “A famosa exortação aos estados cristãos (...) para que se unam contra os Turcos, reproduz com maior eloquência exortações análogas de Gil Vicente, António Ferreira, João de Barros e outros, inspirados pela política dos reis de Portugal, interessados numa cruzada contra os Turcos que aliviase a sua pressão no Oriente”.

Lealdade é segunda (...)

.....
 N’esta per todo o mundo se conhece
 Por tam illustre o povo lusitano,
 Que jamais a seu Deus, e rei jurado,
 A fe devida e publica ha negado.

Fortaleza vem logo, que os authores
 Tanto do antigo Luso magnificam,
 Que os vossos Portuguezes com maiores
 Obras, ser verdadeira certificam:

.....
 E vencendo do mundo os mais subidos
 Sem nunca de mais poucos ser vencidos.

Conquista sera a quarta, que no imperio
 Portuguez so reside com possança:
 Pois no sublime e no infimo hemispherio
 As quatro partes so do mundo alcança.

.....
 Deixo de referir a piedade
 Do peito portuguez, e cortezia,
 Temperança, fe, zelo, e caridade,
 etab.

Bistan da: askatasun komunitatea baino lehen, harrokeri komunitatea izan da nazio modernoa, eta –kanpora begira– gorroto eta mesprezu komunitatea.

HIZKUNTZA ETA LETRA PORTUGESAK

Heideggeren inguruan berriro dabilen polemikan, Habermasek bi puntu nabarmentzen du haren nazionalismoaren (nazismoaren) froga gisa: nazio alemanaren misio historiko hautaren ustea, kokapen geografikoarekin asoziatua berau (1); eta hizkuntza [kultura, izpiritu] alemanaren balio paregabea besteen aldean, herri alemana intelektualki pribilegiatuz (2). Ideia bi horiekin Heideggeren nazionalismoa nabaria omen da. Guk, ordea, baldin horiek nazionalismo moderno kulturalaren ezaugarriak kontsideratu behar badira, oso kontzeptu ernazentistak ez ote diren biak, galdetuko genuke.

Hona Habermasek zer-nola deritzon: (1) “Heideggerek 1933tik publikoki partekatzen duen erabateko nazionalismoa (...). Interpretazio-eskema 1935tik aurrera finkatzen da. *Metafisikaren Sarbidean* herri alemana grekoen ondorengo eta oinordeko bezala herri metafisikotzat jotzen da, planetaren gainean den fatalitateari buru egiteko gai izango omen den herri metafisiko bakartzat.

Aspalditik Alemanian indarrean zen *zentrualdeko herriaren* ideologiaren arrastoari jarraiki, Alemaniaren kokapen geografikoa Europaren erdian herri alemanaren destinu historiko unibertsalaren giltzarri bihurtzen da: «Munduaren iluntzeak dakarren arriskuaren salbabidea (...) gure herriak Mendebaldearen erdian duen misio historikoa bere gain hartzetik» baino ezin dezake espero Haideggerek¹⁴⁹. Hizkuntzari buruz, gero (2): “Europaren bihotzean kokatzen den herri horren misio historiko-unibertsalak (...) indarrean segitzen du hizkuntz alemanak nozitzen duen peralte metafisikoan, Heideggerek honetan ikusten baitu grekeraren oinordeko legitimoa”¹⁵⁰.

Heterogenoak dira hizkuntzen anbizioak Ernazimentuan: bataren bestea baino goitarrago beharra; latinaren antzekoena eta oinordekoa bakoitzak izan nahia; edo latinetik berezia eta ezberdina eta beregaina, deskuidatzen bazara latina baino antzinagoko eta dotoreagoa izateraino, etab.

Monarkiak ari diren bezala, boterea –kodea– finkatzen ari dira hizkuntza “bulgareak”. Norma bermatzen. Burua goititzen eta nobletzen, alegia, eta latinaren herronka harrapatzen. Bulgareak orain erromesak badira, hori ez da beren naturako gaitza, latina ere beti ez zen izan aberatsa. “E manifesto que as línguas grega e latina primeiro foram grosseiras e os homens as puseram na perfeição que agora tem”, hala Fernão de Oliveirak. Gizon gramatikoen eta literatoen izaten duzu hizkuntzaren betegite lan hori¹⁵¹. Camões poeta horretan ahalegindu da: kapitain portugesen ekintzak, erromatarrenak baino miragarriagoak badira, berak epopeia nazional portugesa, gutxienez latinoaren parekoa ondu nahi du. Lehen bertsoetik hasita (“Arma virumque cano”, “As armas, e os Barões... cantando”), Virgiliorekin lehia etengabea paratua dago poema¹⁵². Camõesek poesia noblea egin nahi du, ez herriko xumea; portugesa duindu, ohoratu, aberastu nahi du¹⁵³, handitasun greko-latinoa gainditu. Hola deitzen ditu aberriko –Tajoko– musik:

149 Habermas, J., *Identidades nacionales y postnacionales*, Madril 1989, 41-42.

150 Ib., 48. Alemanaren “grekotasun pribilegio” honek alarmatu egin du antza Heideggeren barreiatzaile espainol ezagunenetako bat halaber, cfr. Rodríguez García, R., *Heidegger y la crisis de la época moderna*, Madril 1988, 198: “resultan inquietantes las palabras de Heidegger que atribuyen al griego y al alemán una función filosófica privilegiada”. Hizkuntzen arteko lehiak, asko du oraindik norbaitek piska bat putz egitea, su bizian pizteko berriro txingarretatik.

151 Oliveira, F., op. cit., 43: portugesa orain txiroa izan arren, beraz, “não desconfiemos da nossa língua porque os homens fazem a língua, e não a língua os homens”.

152 Epikako eredu maisua eta inoiz hala inongo poeta handiena Virgilio izan da ernazentistaontzat –mugimendu latinista izan bait da hori funtsean–, ez Homero, cfr. Unger, R., “Klassizismus und Klassik in Deutschland”, in Burger, H. O. (arg.), *Begriffsbestimmung der Klassik und des Klassischen*, Darmstadt 1971, 37-38.

153 F. J. Freirek, Arcádia Lusitanako fundatzaileetarikoa, ilustratu eta klasizista errigortsua bera, honela epaitu du Camõesen ekarria, in *Diccionario Poético*, 1765, “Discurso preliminar”: “Considerando o grande Camões, ao levantar o edificio da sua immortal epopea, que os poetas seus nacionaes, ou antigos, ou contemporaneos, não tinham cuidado em formar aquella linguagem, com que se deve fallar a sublime poesia, entrou elle n’esta grande empresa. Como

Dai-me agora um som alto e sublimado;
 Um estylo grandiloquo e corrente;
 Porque de vossas aguas Phebo ordene
 Que não tenham inveja ás de Hippocrene.

Dai-me uma furia grande e sonora,
 E não de agreste avena, ou fruta ruda¹⁵⁴ (I, 4-5).

“Zientzia” linguistiko ernazentista, ipuin bibliko eta greko-latinoen nahasmasa da orohar. Hizkuntz aniztasuna bekatuaren efektua da (Babel) eta bekatuaren historiako elementu deitoragarri gisa, gizatasunaren kalteko eta negatibotzat joa, idolatrien eta heresien, eta herrien arteko ezinikusi eta gerren kausa¹⁵⁵. Hizkuntzak banatu eta herriak sakabanatuz gero, erresumak eta inperioak elkarri erasoz eta menperatuz doaz historian¹⁵⁶. Munduko legea bilakatu da, inperioen espansioarekin edo hondamenarekin batera, hizkuntzaren espansioa edo hondamena joan ohi doa, “que siempre la lengua fue compañera del imperio”. Latinkumeek aisa erabaki dute –humanismoa ez da alferrik latinista– ez-latinkumeak, hizkuntza eragabekoak eta barbaroak direla denak. Hala beharrik, bada, mosanbiketarrak “a linguagem tam barbara e enleada” (I, 62) mintzo dira. Hego Afrikarrek, hitzegiten zaie eta ez dute ulertzen, eta beraiei ez dago ulertzeko modurik: “Nem elle intende a nós, nem nós a elle./ Selvagem mais que o bruto Polyphemo” (V, 28). Holako basatiei zibilizazio portugesa eta hizkuntza ezarri

era profundamente versado assim na lição dos poetas latinos, como nas especulações poeticas, socorrido com as auctoridades dos primeiros mestres, começou a enriquecer a sua epopea de infinitas vozes novas, e estranhas, tiradas da linguagem, que inventaram (imitando aos Gregos) os poetas latinos. Para esta introdução mil vezes o obrigou a necessidade; mas muitas mais a pompa e grandeza do estylo, em que cantava; a que elle ora chama *altiloquo*, ora *altisono*, ora *grandiloquo*, e *grandísono*. Bem previa elle, (...) que sería imitado da posteridade, e eternamente engrandecido por pae da nossa linguagem poetica, em que –kasu: jagadoneko XVIII. mendean aurreratuak goaz!– apenas temos que invejar á italiana, e ingleza”.

154 Topikoa da hizkuntza propioa “rudo” ez izatea jada edo ez izan nahi izatea (landatarra edo laboraria alegia, eta –handik– ezjakina, baldana, kultura gabekoa). Diogo Bernardesen *Lima*-n, 1596, irakurtzen denez: “Alli a minha [hizkuntza] que tu ves tam muda/ Praticando entre aquelles aldeãos/ Será havida por branda, é não por ruda...”. Bulgareen konplexua edonon.

155 Dubois, C. G., op. cit., 54, Luteroren pasarte hau dator itzulpenean aipatua (orig. lat. berton orobat): “Le Français n’a que haine et mépris pour les Allemands, les Italiens n’ont que haine et mépris pour tous les autres peuples. Il est donc évident que cette division des langues a entraîné la rupture entre les esprits, le changement des moeurs, le changement des intelligences et des préoccupations, si bien qu’on peut véritablement l’appeler la pépinière de tous les malheurs. C’est elle encore qui a mu le trouble dans la Politique et l’Economie. Malgré l’extrême gravité de ces inconvénients, encore n’est-ce rien à l’égard du trouble suscité même dans les Eglises par cette confusion des langues et les possibilités infinies de se manifester données à l’idolatrie et à la superstition” (*In primum librum Mosis enarrationes*).

156 Luterok berriro (Duboisek aipatua): “Car si les langues n’avaient pas été confondues, l’association des esprits elle aussi aurait persisté. Or voici que s’écroule Babylone, s’écroule Ninive, s’écroule Jérusalem, s’écroule Rome. En somme, tous les royaumes s’écroulent par la confusion des langues qui engendre la dissociation des esprits”.

behar zaiela (“agora que é tempo e somos senhores”)¹⁵⁷, espainolek beren konkista-lurretan bezain duda gutxi egin dute portugeseak berenetan.

Haizekeria nazional/nazionalista ernazentisten artean, hizkuntza guztien artean gailenarena dago. “Nossa antiga e nobre língua”, esango du Oliveirak harro; eta epaituko du, dohaina dohainaren gain aurkituz bere mintzoari, haizejo putz halako, “não somente nestas, mas em muitas outras coisas tem a nossa língua vantagem, por que ela é antiga, ensinada, próspera e bem conversada e também exercitada em bons tratos e ofícios”¹⁵⁸. Humanista portugesezentzat portugesa da munduan hizkuntza dotoreena eta beste denak hutsa dira haren parean. (Hizkuntzan ere badago “bestea”). Hizkuntzen norgehiagoka honetan, ikusgarrientxoak, portugesearen kasuan, gaztelaniarekin¹⁵⁹ eta latinarekin konparazioen bi kapituluak izaten dira. Camõesek bai gaztelaniaz eta bai portugesez egin du poesia, bietan ederki, biak iruditu zaizkio ederrak. Baina eder paregabea, portugesa: Camõesek ideia hori adierazteko darabilen topikoa da, portugesa funtsean latina bera dela¹⁶⁰, koskitu txikiren batzuekin izanik ere. Portugesak guztiz erromatarrak dira orohar, eta horregatik hizkuntza ere hain erromatarra; eta horregatik ditu orain kuttun-kuttunak Venusek, behiala Erromako babesleak:

Sustentava contra elle Venus bella,
Afeiçoada á gente lusitana,
Per quantas calidades via n’ella

157 Oliveira, F., op. cit., 42. Nebrija espainolak bezain esaldi borobilean bildu du printzipio hori Fernão de Oliveira portugesak: “Porque Grécia e Roma só por isto ainda vivem, porque quando senhoreavam o Mundo mandaram a todas as gentes a eles sujeitas aprender suas línguas (...). E desta feição nos obrigaram a que ainda agora trabalhemos em aprender e apurar o seu, esquecendo-nos do nosso. Não façamos assim, mas tornemos sobre nós agora que é tempo e somos senhores, porque melhor é que ensinemos a Guiné que sejamos ensinados de Roma...”

158 Ib., 43 eta 39.

159 Zer esanik ez, hizkuntza egokiena, txairoena, etab., Portugalen portugesa izaten dela eta Espainian espainola. Adibidez portugesak propietate eta egokitasun gehiago duela frogatzeko, Barros gramatikoak (*Diálogo em defesa da língua Portuguesa*, 1540) “olhar/mirar” aditzak hartzen ditu: espainola guztiz desegokia da; izan ere ihardun horren organoei “olhos/olhos” esaten zaie, eta ez “miros”, etab. Ahoskeran eta solaseran halaber, “nós falamos com mais majestade e firmeza (gaztelaniaz baino)”, Oliveirak ohartzen duenez. Nuno Fernandes do Canoren arabera berdin, “a nossa [hizkuntza] em euphonia, acêto e ortografia he mais cõforme a latina”. Magalhães de Gândavo humanista eta portugesearen lehen ortografistak (Ganteko edo jatorri flandiarrekoa, antza), estimazio handiegirik ez zion apika gaztelaniari: “Enfim que se [mintzaira] algũa com razão se pode chamar barbara he a vossa [gaztelania], a qual toma da língua Arabia (...) a mayor parte dos vocabulos, [eta hola] falais do papo com aspiração; e assi fica hũa linguagem imperfecta, e mais corrupta do que vos dizeis que a nossa he” (*Diálogo em defesa da língua Portuguesa*, 1574).

160 Latinaren antzekoago, eta bikainago. 1498an disputazio batean aritu omen ziren Erroman Aita Santuaren aurrean, Frantzia, Espainia eta Portugalgo enbasadariak eta humanista italiar bat, latinaren berdinean bere mintzaira zela frogatu nahita bakoitza, zein atera nagusi, ik. Bahner, W., *La lingüística española del Siglo de Oro. Aportaciones a la conciencia lingüística en la España de los siglos XVI y XVII*, Madril 1966, 57, 82.

Da antiga tam amada sa romana:
 Nos fortes corações, na grande estrela,
 Que mostraram na terra tingitana¹⁶¹;
 E na lingua, na qual quando imagina,
 Com pouca corrupção, crê que é latina (I, 33)¹⁶².

Hizkuntzarena legez, kultura greko-latinoaren segida jatorra Portugalen dago.
 Hau da Athenai berria, antzinaroko izpiritu argia hemen birjaio da:

Eis depois vem Diniz, que bem parece
 Del bravo Afonso estirpe nobre e dina;
 Com quem a fama grande se escurece
 Da liberalidade alexandrina (...).

Fez primeiro em Coimbra exercitar-se
 O valeroso officio de Minerva;
 E de Helícona as Musas fez passar-se
 A pizar do Mondego a fertil herva.
 Quanto pode d'Athenas desejar-se,
 Tudo o suberbo Apollo aqui reserva (III, 96-97).

Handitasun harrokeria nazionalok, solemneak bezain arruntak Ernazimentuan, beharbada sinestuak baino, sinetsi nahitakoak ziren gehiago. Garaiko gogo berriak, handitasunez eta nobleziaz jantzi gura zuen zalantza gabe¹⁶³. Baina, humanista bat, izpiritu nagia astindu eta iratzarri eta bide berrietatik lasterkarazi nahi zituen

161 “Terra tingitana”, berdin Afrika!

162 Gândavoren esanean, portugesa da “a melhor e mais elegante das linguas é a que mais se confôrma com a latina” (*Regras que ensinam a maneira de escrever e orthographia da lingua Portuguesa, com hum Dialogo que adiante se segue em defensam da mesma lingua*, 1574). Portugesaren goratasun guztien iturria latinarekin berdintasun hori da Gândavorentzat; haren aldean, beraz, gaztelania putza balio du, korrumpitua eta perfektioaren eredutik –latinetik– hagitx urrundu omen dagoela, cfr. Carvalhao Buescu, M. L., *Babel ou a ruptura do signo*, Lisboa 1983, 187-188. Ernazimentuko topiko asko eta asko ilustrazioan berdin mantentzen da. Hala, Resende, Barros, etab., humanistek ezezik, seta berarekin irme segitzen du, Camõesi atxekirik, XVIII. mendean oraindik D. Dias Gomes ilustratuak adibidez (*Obras poeticas*, 1799, postumo arg.): “E certo que a nossa lingua portugueza é de todas as da Europa a mais chegada á latina”.

163 Maravall, J. A., *Antiguos y Modernos*, Madril 1986, 330: “La burguesía naciente, de la misma manera que aspira a asumir formas de vida noble, según un fenómeno social muy conocido y estudiado, pretende no menos ennoblecer su cultura enlazándola con la Antigüedad”. Azken hori fenomeno burgesa izan ote den, dudagarria baino gehiago da seguruenik, baina fenomeno sozial nabarmena bai, izan da aldi horretan. A. J. Saraivaz gero, maiz erreparatu da burgesiaren erabateko absentzia poeman. Camõesen jatorriko eta obrako balio mundua, noblezia txiki Gorteari atxekiarena da. Dirua perbertsoa da (VII, 98-99; VIII, 96) eta, garbi-garbi, poemako balio taula, dirua berdin korrupzioa versus zalduntasuna berdin birtute militar heroikoak, hauxe da.

novatorea zen hain zuzen, inertzia alfer zabalaren akulari¹⁶⁴. Errealitatea zinez nolakoa zen, Camõesek bere esperientzia in VII, 79-82 triste asko erostatu du¹⁶⁵. XVI. mendeko Portugal erreala, kantatuz eta goratuz humanistek errebindikatzen zuten *mouseion* hori izatetik, urrutitxo zebilen ibili. Euskal demokrazia arkadiar bat antzina deskubrituz, edo gudari zangar batzuk Bizkaiko menpegabezia leonesen aurka heroitsuki babesten kantatuz Arrigorriagan, zer da Arana Goirik egiaz esan nahi zuena: historia lehen holaxe izan dela, ala –ikerketa interesik ez baitu izan batere– historia horixe izan bagenu bezala dela, orain jokatu behar duguna? Ispiluarena egiteko –eta beste zertarako nahi da historia?– izandakoa bezain erreala da “izan ez den historia”, izan zitekeen, posibilitate galdua.

Hizkuntza eta literatura portugesak, izatea hainbeste nahi litzatekeena ez badira, txirotasun hori topiko erromatar goian aipatuaz entseia daiteke desenkusatzea (grekoen aldean beren iliteratura eskulpatzeko zerabiltena): hau da, ekintzetan heroiak, Portugalek badauzkala paregabeak, baina ez direla beren ekintzen idazleak izan¹⁶⁶. Historia egin, egiten ei dute, baina ez idatzi. Hori, baina, aitzakia bezain erraz bilakatzen da salaketa. Orduan Tajoko Athenai berria Barbaria zahar hauxe bilakatzen da osteraz:

Dá a terra lusitana Scipiões,
Cesares, Alexandros, e dá Augustos;
Mas não lhe dá comtudo aqueles dões,
Cuja falta os faz duros e robustos:
Octavio, entre as maiores oppressões
Compunha versos doctos e venustos (...).
Vai Cesar sujugando toda França,
E as armas não lhe impedem a sciencia;
Mas n'uma mão a penna, e n'outra a lança,
Igualava de Cicero a eloquencia;
O que de Scipião se sabe, e alcança,
E nas comedias grande experiencia¹⁶⁷;
Lia Alexandro a Homero de maneira
Que sempre se lhe sabe á cabeceira.

164 Silva Dias, J. S. da, op. cit., 14-21 eta 34-35. 52 orrialdeko errestrikzioaz ulertuta ere: “do humanismo, só calaram fundo no seu espírito a latinidade e a helenidade”).

165 Ik. orobat X, 8-9.

166 Hala arrazoitu du, adibidez, Garcia de Resendek (*Cancioneiro Geral*, 1516, “Prólogo”): “Porque a natural condiçã dos portugueses hé nũa escrevê cousa que façam, sendo dinas de grande memora”. João de Barrosek halaber (*Décadas da Asia*, I, 1522, “Prólogo”): “E vendo eu que nesta diligencia de encommendar as cousas à custodia das letras (conservadores de todas as obras), a Nação Portuguez hé tão descuidada de si, quam prompta e diligente em os feitos...”
Topiko bera Frantzian, ik. Gillot, H., op. cit., 128.

167 Terentzioren lagun mina zen eta literaturzalea.

Emfim não houve forte capitão,
Que não fosse também docto e sciente,
Da lácia, grega, ou barbara nação,
Senão da portugueza tamsomente (V, 95-97).

Zergatik? Inkultura portugesagatik. Literatura ez dutelako ezer estimatzen. Estimatu gabe, gero ezin egin.

Por isso, e não por falta de natura,
Não ha também Virgilios, nem Homeros;
Nem haverá (se este costume dura)
Pios Eneas, nem Achilles feros.
Mas o peor de tudo é, que a ventura
Tam asperos os fez, e tam austeros,
Tam rudos, e de ingenho tam remisso,
Que a muitos lhe dá pouco, ou nada d’isso (V, 98).

Hain barbaroak, beraz, bost axola zaiela barbaroak izatea. Zer geratzen da, honez gero, kantatzen zuen Athenai eta Erroma berri distiratsutik? Poetaren maitasuna eta ametsa, idealetan; basakeria eta merkantilismo portugesa, errealitatean. “O muito amor da patria”k kanta eragiten dio Camões¹⁶⁸ eta ematen dio, hainbeste atsekabe eta samintasun artean, halere “co’o que quero á nação minha” kunplitzeko egonarria (X, 8-9). Etsipen beltza, alegia, Camõesen egiazko handitasun portugesa:

No mais, Musa, no mais; que a lyra tenho
Destemperada, e a voz enrouquecida:
E não do canto, mas de ver que venho
Cantar a gente surda e endurecida.
O favor com que mais se accende o ingenho,
Não o dá a patria, não, que está mettida
No gosto da cubiça, e na rudeza
D’uma austera, apagada e vil tristeza (X, 145).

Camões baitan biak batera ematen dira, euskal literaturan berezi ohi ditugun apologista eta idazlea. Eta euskal literaturaren barruan bezala, haren barruan biok atezuan somatzen ditugu, kontraesanean ez esateko. Baina kontraesan hori bera, nahikoa Ernazimentuko arrunta izan da¹⁶⁹.

168 “Porque o amor fraterno, e puro gosto/ De dar a todo o lusitano feito/ Seu louvor, é somente o presupposto/ Das Tagides gentis” (V, 100).

169 Harrokeria eta plainu nahasketa hori, *The Four Elements* edo Spenserren *The Teares of the Muses*-tik hasi eta Danielen *Musophilus*-era eta Sidneyren *Defense of Poesie*-ra, ernazimentu portugesean bezalatsu aurkitzen da ingelesean (espainola eta frantsesa *Espainolak eta euskaldunak* hartan esandakoetan uzteko): orain ingelesak munduan gailen dirudi arranditsu,

ERRIGORE METODIKO ALA TABU? DEI BAT ASKATASUNERA

Gai hau ez dizuet hartu, Camõesen obran aditua naizelako, ez naizelakoxe baizik. Xumeki aitortzeko, bere aipu eta oin-ohar guztien itxurarekin ere, ez dator, kultura portugesean edo, nazionalismoen historian edo, berezituaren ikerlantzat aurkeztuta, ez bainaiz urrundik ere, nazio arazoaz eta bereziki euskal arazoaz ihardutean errazegi ahazten edo baztertzen direla, iruditzen zaizkidan kultura orokorreko ezagutza artxijakin batzuen eta ebidentzia kultural arrunt askoen alegazio gisa baizik, piska bat protesta moduan beraz. Seriotan bezala, Camõesen “ikerketak” ez digu ezer aurkitu Portugalen, kiriketan bezala *Espainolak eta euskaldunak* saioak Italian, Frantzia eta Espainian sobera aurkitua ez zuenik. Eta hain zuzen horixe besterik ez zen xedea. Topiko horiek, Europako edozein herritan –eta ez XIX. mendean!– berdin-berdin aurkitzen direla. Nahikoa da horien literaturetan zertxobait kuskustea.

Nik atera nahi dudan konklusioa, “hau horrela izan da” baino gehiago da, “hori ezin da horrela izan”, kontatzen diguzuen historia, nazio kontzeptuarena eta kontzientziarena, etab. Kontatu nahi diguzuen ipuin hori, izan ere, adostezina da Europa guztiaz bestela dakigun ipuinarekin; historiaz ikasten dugun gure kultura arrunteko datu-modu guztiekin kontraesanean dago, historia propioki politikoa oraingoz utzita, literaturako, filosofiako, pinturako, edozertako beste argibideekin alegia. *Espainolak eta euskaldunak*, bada, eta berdin orain lantxo hau, ez da benetan ikerketa bat, gehienez ere historikariei gomita bat baino ikerketara; eta askatasunera, beharbada, beren ikerketarako. Izan ere, nazio eta nazionalismo kontuen ikerketa, egia da, mistifikazioz sasitua dago: baina “besteak” mistifikazioaz salatuz oilartzen ari direnak (batailaren bat edo, ez dakit Orre ala Arri Gorriagan, errigore historikora aski mugatuz kontatzen ez omen dutelako), jeneralean berak ez dira oilandenak ageri beren modura dena mistifikatzen, beren eskema ideologiko prefabrikatuekin.

Bi tesi dabilkigu, nire ustez osoki berrikusi beharra legokeena kapitulu honetan, mundutxo akademikoan inplantatuta. Hasteko, dogma bat bezala dago tinko gure artean aspaldi –Braudel mukertu zaiona–, nazioak eta nazio ideiak eta nazio kontzientziak, atzo goizekoak direla. H. Kohnnek horrela periodizatu zuen eta, hurrengo ikertzaile gehienek, gure artean behintzat, harena errepikatuz jarraitu dute, kuestionatu gabe, orain ebidentzia zientifiko lortuen statusa gozartzen duela. Iraultza Frantsesaren aurreko gertakarien esplikaziorako, nazioaren edo nazionalismoaren kontzeptuaz baliatzea, anakronikotzat jotzen da, lan handiago

grekoari nahiz italianoari laster gainartzeko zorian eta nagusitzeko lurbira osoan, eta geroxeago abandonatzen eta miserian datza, jende jaunen arduragabekeriagatik omen: ingelesez fribolokeriak baino ez da idazten, poesia ingelesa zabarra da, poetek ez dituzte maisu grekoen ederraren arauak konplizitzen, etab.

gabe: errigore terminologiko falta eta seriotasunik eza omen da¹⁷⁰.

Baina hemen ikerketa historikoan aseguratutakotzat ezarri nahi zaiguna, inola ere ez dago hain aseguratuta. Esanak esan, J. Huizinga historilari holandarrak, errigortsu samarra famak dioenez, lehen unetik ukatu zuen “sinplismo” hori¹⁷¹. Eta azken hogeitaz urte honetako ikerketa produzio handi bat, ildo berean, justu tesi haren aurka garatu da zuzen-zuzen¹⁷², batez ere Ernazimentuaren eta Erdi Aroaren ikertzaileen aldetik: frantses batzuk bakarrik aipatzeko (Braudel utzita), F. Lot¹⁷³, R. Fédou¹⁷⁴, M. Bloch¹⁷⁵, etab., S. Teilleten *Des Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du Ve au VIIIe siècle*, Paris 1984¹⁷⁶, berton informazio bibliografiko gehiago aurkitu ahal baita interesatuz gero. Nik uste gure artean Pierre Vilar gogoratzea bidezko izango dela oraindik¹⁷⁷. Eta hemengo gaian bereziki Martim de Albuquerqueen *A consciência nacional portuguesa. Ensaio de história das ideias políticas*, Lisboa 1974. Bestalde, 1789, oso urte garrantzizkoa izanik ere historian, historia batzuetan halere garrantzizkoakoagoa besteren batzuetan baino, beharbada ez dago zergatik pentsatu, Ingalaterrarentzat esaterako, edo Austriarentzat, halakoxe eten erabakiorra adierazten duenik derrigor, eta data mitiko horrek muga paradigmatico bat mundu guztiarentzat signifikatu behar duenik. (Zer esanahi handi ote du nazio iparramerikararentzat urte horrek?). Munduaren historia ez da egin Frantzian bakarrik, eta haren kopia txar espainolean piska bat. Are, kontzeptuak eta arazoak eskusibismo politiko edo isolamendu metodiko gehiegizko ez badira ikusi nahi bederen, historia literarian, ohiturean, eskola eta hezkuntzazkoan, artistikoan, etab., etab., nazioaren kontzeptu eta bizitzarekin zerikusi nahikoa duten arloak hauek guztiak barne-barnean, urteotan

170 Ik., adibidez, Maravall, J. A., *El concepto de España en la Edad Media*, Madril 1964, 476-477. Maravallek halere “XVI. mendeko prenazionalismoaz” hitzegiten du (*Antiguos y Modernos*, Madril 1986, 348) eta “kontzientzia protonazionalaz” (Ib., or. 399); berdintsu in *Estudios de Historia del pensamiento español*, Madril 1983, passim; Estatu modernoak “hondo komunitari protonazional” batetik sortuak direla, derizkio orobat (*Poder, honor y élites*, Madril 1989, 194); eta batek esango luke, gero ñabardurak eta kontzesioak egiten etengabe ibiltzea baino hobe dela, kontzeptuaketa estuegi hori abandonatu eta libre ihardun, horregatik zehaztasuna galdu gabe.

171 Huizinga, J., “Wachstum und Formen des Nationalen Bewusstseins in Europa”, in *Im Bann der Geschichte*, Nimega 1942. Ik. orobat Shafer, B. C., *Le nationalisme. Mythe et réalité*, Paris 1964 [orig. ingel., 1955], 57ss., “Comment les nations et le sentiment national se sont développés du XIIe siècle au XVIIIe siècle”.

172 Armstrong, J. A., *Nations before Nationalism*, Chapel Hill N. C., 1982. Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1986.

173 “La naissance et le développement d’un sentiment national”, *Revue Historique* (1950), 206-215. “La formation de la nation française”, *Revue des deux mondes* (1950), 418-435. *Naissance de la France*, Paris 1970.

174 *L’Etat au Moyen Age*, Paris 1971.

175 *La société féodale*, Paris 1968.

176 Antzeko ikerketa, gotoengandik nazio hispanikora, cfr. Messmer, H., *Hispania-Idee und Gotenmythos*, Zurich 1960.

177 Vilar, P., *La Catalogne dans l’Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*, Paris 1962.

argitaratzen ari diren ikerketei begiratu eta, ez dirudi 1789ak Frantzian bertan eten gaintezinak sortu zituenik¹⁷⁸.

Bigarren dogma, kontzeptuaketari datzeko, edo kontzeptuen (eta, gero, nazionalismo tipoen) sistemazioari. Historian nazioaren kontzeptu bi omen dago, subjektiboa eta objektiboa¹⁷⁹ (eta bitxiro, naturan “elektrizitate karga bi dago”, bezalakoxe fatalismo estrainoz esaten da): oinarri naturalekoa (hizkuntza, arraza, etab.) eta oinarri politiko edo izpiritualekoa¹⁸⁰; hots, Herderena eta Renanena¹⁸¹. Eskema txukun eta oso ona, defektu txiki batekin bakarrik –esango luke Voltairek–, gertakariak ez diotela kasu egin nahi: nazioari buruzko testutxo batzuez aparte, bai Herderek eta bai Renanek idatzi baitute makina bat, eta mugatuki nazioaren kontuan ordezkarako nahi izaten zaien filosofia, beren obra handi guztiarekin adostezina da, Herderi (XVIIIaren azkenetan!) erromantiko eta erreakzionariarena, eta Renani (XIXaren azkenetan!) razionalista ilustratu demokratikoarena. Baina Herder ez da “nazionalista” irrazional gaiztoaren bat sekula izan, eta Renan ez da inola ere Herderen antipoda bat, hurbil-hurbileko jarraitzailea baizik, zoritxarrez okerreanean maiz gehiago bada ere, maisu miretsiaren joera positiboan baino.

Renan, “eguneroko plebiszitoaren” formula arrakastatsua asmatu zuen sofista oportuno, antiromantiko bai, ezen ez ilustratu, hori, 1789aren “fetitxismoaren” etsaia izan da, espres eta zuzenki; Pariseko Komunaren eta hark signifikatzen dezakeen guztiaren arrazoiak; sufragio unibertsalaren gaitzeslea, demokraziaren eta

178 Iraultzaren irakurketa apokaliptiko hau (adiera tragikoan nahiz positiboan: loriazko periodo historiko baten hondamenarenean nahiz halako baten abiadarenean alegia) XIX. mende frantseseko iraultzaile sozial eta erreakzionari estremisten arteko gatazketan hala egin izan bada ere, interesatuki bien aldetik eta probetxu handiz bien ideologientzat, eta ulergarria izanda ere baldintza haietarako, zergatik ordea gero unibertsaldu eta oraindik eternizatu? Renan ez zen historikari superfizial “gutxi filosofiko” (“peu philosophes”) horien zale: “la naïve école qui veut que la Révolution française ait marqué une ère absolument nouvelle dans l’histoire” horretaz eskarniatu da.

179 Objektiboari alemana erizteko, adostasuna dagoela, ematen du; baina subjektiboa, frantsesek beren-berena uste dute (nazionalismo izpirik gabe, noski, zientifikoki soil-soil), ordea Chabodek Italiarentzat errebindikatzen du, eta beharbada (Renan oso berantiarra iruditzen zaio) frantsesek adina eskubidez, cfr. *La Idea de nación*, Mexiko 1987, 86-87. Zergatik ez eritzi “kontzeptu suitzarra”? Neutraltasun zientifikoaren amorez, besterik ez bada.

180 Oinarri naturalekin operatzen dutenentzat, hots, hizkuntza, lurra, “arrazak” signifikazio historikoz beteta kontsideratzen dituztenentzat, nazioak aspaldidanik datozenak dira, eratzen, eraldatzen eta bireratzten, zirkunstantzia ezberdinen arabera. Subjektibista edo boluntaristek, gertakari politiko edo juridiko puntual baten inguruan uste dute abiarazi dezaketela nazioaren historia (H. Kohnnek, adibidez: “el año 1789 fue testigo del nacimiento de la nación francesa”). Agian, bada, nazioaren bi kontzeptu baino gehiago, historiarena dago bi kontzeptu barnagoan.

181 Edo, kontzeptu subjektiboa italiartzat hartzen bada, Mazzini eta Mancinirena, cfr. Chabod, F., op. cit., 93 eta hur. Baina ez dira gauza oso garbiak nonbait: Recalde “esentzialistak” kontsideratzen ditu italiarrok!

demokratismoaren mesprezatzaila erabat, bere ustez hori izan omen delako XIX. mendeko kalamitate guztien eta Frantziako dekadentziaren eta derrotaren¹⁸² kausa; are faltsuak eta absurduak iruditzen zaizkiolako, printzipio mailan ere, bai gizaki guztien berdintasunaren tesia (“dogme absurde de l'égalité”; “chimère démocratique du règne de la volonté populaire avec tous ses caprices”, etc.) eta bai –kasu honi hain zuzen!– arrazoimenarena bezanbat historiaren eta aurrerapidearen aurkakoa, erdipurdikeriazko erreinuaren inestaurazioa, gizabakoitz desberezien batuketa gisa kontzebitzea nazioa, hiritarren edo bozemaileen suma (*Réforme intellectuelle et morale*, 1872). Gizartea, masa kaotiko ilun bat da; instintoen eta superstizioen anabasa horren gainetik “nobleak” eta “jakintsuak” bakarrik altxatzen dira, izpirituen ahalmena. Historia, banako gailenon obra da; aurrerapena, gutxiengo goition konkista. Hala behar izanez gero, bada, populu amorfoa esku gogorrez gobernatu eta manatu behar da; aurrerapenak deskubritzen dituen forma izpiritualak bortxaz ezarri behar zaizkio¹⁸³, etab... Ez, Renan ez da, bihurtu nahi izaten zaigun herri bozemailearen deboto liberala eta demokrata. Mende azkenetan Frantzian hozituz joan den eskuin muturreko burges erreakzionari, kontserbakoi, elitista da¹⁸⁴. Nola esplikatzen ote da, jaun hori hain maite eta hain bere maisu hartu izana gure “ezker razionalak” nazio arazoan? (Misterio bat izaten da gehienetan “ezker” horren logika eta arrazionalitatea, eta askotan baita horren kultur maila ere). Behintzat, Renanek, Gobinearen irakurle

182 Ideien eta esanguraren aldetik begiratuta, Sedan, h. d., Prusiaren garaipena Frantziaren gainean, “Erregimen Antzinarraren, herriaren subiraniako printzipioa ukatzen duenaren, garaitia da” Iraultza Frantsesaren gainean.

183 “Philosophie de l'histoire contemporaine” artikuluan, 1869, Sedango bataila aurretik beraz. Gerraren ondoren, *Qu'est-ce qu'une nation?* konferentzia sonatuan, herriaren autodeterminazio eskubideari garrantzia gehiago aitortzeko arrazoiak, frantsesei, Prusiak Alsazia-Lorena anexatzearen aurka, argumentu bakar horixe geratzen zitzaielako izan da Z. Sternhellen esanean; eta nolanahi ere inon ez du erakusten Renanek, orduan ere, nazioa “gizabakoitzena” legez ulertu duenik, hainbat gutxiago bozketen emaitza bezala.

184 Ik. Sternhell, Z., *La droite révolutionnaire. Les origines françaises du fascisme 1885-1914*, Paris 1978, 83-84: “(...) Il ne fait pas de doute que c'est bien avec Renan et Taine que commence, dans la France contemporaine, la véritable réaction antidémocratique. Plus que quiconque dans la France des années quatre-vingts, ces intellectuels ont été les grands propagateurs de la double théorie selon laquelle la démocratie, c'est la médiocrité par le nivellement, et la Révolution française, le début de la décadence française. Plus que quiconque, ce sont eux –et, après eux, toute la pléiade des Jules Lemaitre et des Paul Bourget, des Drumont, des Barrès et des Déroulède– qui inculquent aux hommes de leur génération et de celles qui suivront l'idée selon laquelle c'est la Révolution française, les Lumières, le libéralisme, l'individualisme et le matérialisme qui furent battus à Sedan (...). Les pères intellectuels et les chefs du nouveau nationalisme –et de son corollaire, le socialisme national– Déroulède, Barrès, Maurras, Sorel, ne s'y trompent pas qui voient dans l'auteur de la *Réforme intellectuelle et morale* leur maître à penser. Et ce n'est certainement pas l'effet du hasard si Mussolini insiste sur les *illuminations préfascistes* de Renan. Gentile, Marcel Déat, José Antonio Primo de Rivera ou Oswald Mosley n'auront pas toujours beaucoup d'éléments nouveaux à ajouter à la critique de la démocratie faite par un homme qui fut non seulement l'un des grands esprits du siècle passé, mais aussi l'un des piliers du rationalisme et du libéralisme de son temps”.

atzarriak, ikerketa linguistikoez baliatuz¹⁸⁵ arraza teoria bat muntatu zuen ideien eta kulturaren historiarako (Barrèsek eta Drumontek biziki estimatua), arraza biren izpirituen arteko borroka eta dialektika gisa, horren arabera gizaki europarra izpiritu handi eta zabal, sentikorrekota bait da, beraz honelatan bera izaki filosofiaren eta zientziaren sortzailea¹⁸⁶; arraza semitikoa, aldiz, ideia erlijioso monoteisten asmatzailea, izpiritu sinplekoa da, ukitturako, ñabartasun edo nuantzetarako argitasun gabekoa eta sakon-sakon intolerantea¹⁸⁷... Termino horietanxe mintzatu den abertzale euskaldun bat, ordea, xuberotar madarikatua, hemengo “ezkerrarentzat” beti faxista izan da!

Camõesen gaiak interesik izango luke, hemen ez daukagun astiarekin hartuta, portugesez aspaldi eduki zuten eta gu oraindik enplegatutako ohi gaituen auzi baterako, nazio kontzientzia eboluzio batean pizteko edo nukleatzeko moduen eta faktoreen inguruan. Hegelek izpiritu nazionalaren nagusitasun agerpena ikusten du epopeian, haurtzaroko sorretik irten eta herria bere mundu propioa kreateko iaio

185 *Histoire générale des langues sémitiques*, 1855. Gobineauxen *Essai sur l'inégalité des races humaines* 1853-1855 argitara da eta Renanek “un livre des plus remarquables, plein de vigueur et d'originalité d'esprit” kausitu dizu. Herrien nahasketekin historian, eta oraingo aurrerapen teknikoekin eta herri modernoaren arteko harremanekin, uste du antzinaroko arrazen isolamendua galduz doala eta etorkizuneko zibilizazioa “araza hoberen handien” nahasketarena izango dela, baina, “en mettant à part –noski!– les races tout à fait inférieures dont l'immixtion aux grandes races ne ferait qu'empoisonner l'espèce humaine” (oroit Nietzsche!), Renanen gutuna 1856ko ekainaren 26an A. de Gobineauri.

186 “On parle souvent d'une science et d'une philosophie arabes (...). Cette science et cette philosophie arabes n'étaient qu'une mesquine traduction de la science et de la philosophie grecques..., cette science arabe n'avait rien d'arabe (...). Le rôle philosophique des juifs au moyen âge est aussi celui de simples interprètes”, cfr. *Qu'est-ce qu'une nation? et autres essais politiques*, Paris 1992, 191.

187 “La race sémitique –ebatzi du–, comparée à la race indo-européenne, représente réellement une combinaison inférieure de la nature humaine”. Zientziarako eta pentsamendu razionalerako, izpiritu kamutsa eta dogmatikoa da, ideia gutxitakoa eta –euskaldunaz ere esan izan den eran– gutxi horiek harrizkoak buruan. Renanen iritzian hebraiera ez da pentsamendu filosofikorik, izpiritu ikertzailearen zalantzarik eta xehetasunik adierazi ahal izateko gai. Gauza gutxi espresatu ahal du, baina gutxi hori mailuak (euskarak?) bezala. (Bada bitxi samarra, semitei buruz honelako sinplekeriak Mirandek euskaldunei buruz baino sinesgarriagoak ikustea). “L'épouvantable simplicité rétrécit le cerveau humain, le ferme à toute idée délicate, à tout sentiment fin, à toute recherche rationnelle – pour le mettre en face d'une éternelle tautologie: Dieu est Dieu!”. Gero, Renanen pasarteok eta antzeko gehiago, ez da harritzeko behin eta berriro aipatuak eta probetxatuak aurkitzea in Chamberlain, H. S., *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, 1899, nazionalismoarena bai, eta ez oso demokratikoarena hain zuzen, eskuliburu klasikoan. “Renan fue probablemente el primero en oponer los *semitas* a los *arios* en una decisiva *division du genre humain*” (gizadia eta historia guztia bi alderditan: “gu eta besteak” oposizio binario manikeo arketipikoa alegia, baina razialki adierazita), irakurtzen da in Arendt, H., *Los orígenes del totalitarismo*, vol. II, 1987, 272. L. Poliakov en esanean, *A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*, New York 1977, 206, “the chief scientific sponsor of the Aryan myth in France” Renan horixe izan bide da. “As a propagandist for the Aryan Myth Renan deserves to be placed side by side with his friend Max Müller”.

bilakatu denekoa; poeta epiko egiazkoak sentimentu nazioal (“Nationalgefühl”) hori biltzen eta espresatzen du, etab.¹⁸⁸ Handik hara Teófilo Bragak, kontzientzia nazionalaren garapidea marraztu du (1884), hiri libre solteekin XII. mendean hasi eta, horien batasunetik Erregearen azpian, aberri bat bilakatuz Aljubarrotan¹⁸⁹, nazio kontzientzia beteraino: “Camões deu expressão a este sentimento que transformou uma Pátria em Nacionalidade histórica”¹⁹⁰. *Os Lusíadas* karaktere nazionalaren sintesia bezala ikusten da eta Camõesen jeinua, sentimentu nazionalaren ahotsa – “em pleno ultra-romantismo e quando a ‘inteligência’ republicana procurava um fundamento para a identidade portuguesa”, Silva Diasen derizkionez: alegia, “a dinastia medfocre e nefasta dos Braganças”en aurka borroka ideologiko eta politikoan, herriaren (nazioaren) subiranía bindikatzeko¹⁹¹. Baina gaiak urrunegi eramango gintuzke (Ik. Albuquerque halaber).

Nazioaren kontzeptua antzinateraino hedatuz gero, diferentziak berdinuz historia faltsutuko den beldur ikaragarria dago¹⁹², eta –ikusitakoak ikusita– ulertzekoa izango da¹⁹³. Ordea historiaren edukinak errealitate modu “ofizial” (juridiko, instituzional) bakarrera edo murriztea eta beste guztia iluntasun lurpetarrera desbaliatzea, historiaren erritmoa epokaz epoka ebakitzea eta dendariaren edo arkeologoaren modura bata bestearen gaineko geruzatan inbentariatzea, berdín erraz izan daiteke (Foucaultek esan beza), historia faltsutzeko beste modu bat. (Era berberean ezin daiteke historiarik egon, gauzak beti diferenteak izanda, beti berdínak izanda bezalaxe). Beti berdín eta diferentearen jarraitasun trasformaziozkoa bada historia, aldiz, herrien barne-historia iraunkorrari (nahiz Unamuno ez izan gure santu deboziozkoa), ez dago zertan “esentzien” eta “mitoen” aitzakiaz, tabuak ezarri. Noizdanik dago Espainia edo Frantzia-Naziorik?¹⁹⁴ Zer da, eta non da erreala, zein da bere edukina

188 Hegel, G. W. F., *Vorlesungen über die Ästhetik*, III, in *Werke in zwanzig Bänden*, Suhrkamp, Frankfurt 1980, vol. XV, 330ss. Camõesi buruz, or. 352 eta 412-413.

189 Braga, T., op. cit., 324: “uma Pátria portuguesa somente aparece em toda a plenitude do sentimento no heroísmo da vitória de Aljubarrota”.

190 Ib. Halaber Calmon, P., *O Estado e o Direito n’Os Lusíadas*, Rio de Janeiro-Lisboa, d/g., 35-44, “A Nação” kapitulua.

191 Silva Dias, J. S., da, op. cit., 53.

192 Batez ere “ezker” batean, hori dela-ta kontzeptuen eta periodo historikoen hesiketa tradizional dogmatikoan setatu nahiago duen batean. Hobsbawm, E., *Naciones y nacionalismo desde 1780*, Bartzelona 1992.

193 Chabod, F., op. cit., 169: “Uno de los peligros más graves a que está expuesto el historiador consiste en valerse de términos modernos, o más bien de hoy en día, para designar pensamientos, sentimientos, doctrinas de épocas pasadas...” – Baina historia beti oraintasun batetik idazten da, eta beste oraintasun batetik irakurri: “erlatibismo” horiek gabeko historiarik ez dagoela, ohartun izatea, ez da arbitrariotasunari ate denak zabalik uztea.

194 “Gizabanako hauteslea”rekin zerikusi gutxi duen Renanen pasarte batek, merezi luke gogoratzea kurioso bezala bederen: “Une nation ne prend d’ordinaire la complète conscience d’elle-même que sous la pression de l’étranger. La France existait avant Jeanne d’Arc et Charles VII; cependant c’est sous le poids de la domination anglaise...”, cfr. Renan, E., op. cit., 85. Frantzia, Alemania, etab., IX. mendearen erdi aldera (“Verdugo Ituna”) erneak lirateke Renanen arabera,

–kulturan, ez bakarrik instituzioetan– Iraultza baino lehen ez, eta orain ba omen dagoen zer guztiz berri eta erabakior hori?¹⁹⁵.

Camõesek bezala, Renanek nazioa bokazio, misio, destino batekin historian ulertzen du mendez mende¹⁹⁶, hots, “mito” batekin (eta Marxek proletalgoa!). Nola espresatu, bestela, izan ere, nortasun historikorik, identitaterik denboraren jarioan, modu naturalistan ez bada, eta agian orduan ere?¹⁹⁷ Geroa, lehena biltzen duen heinean bakarrik da geroa, hori ulertzeko ez dago *Izpirituaren Fenomenologia*-rekin hagitz nekatu beharrik. De fakto, Viriato ulertzeko ez dago Portugal beharrik, Portugal ulertzeko bai Viriatoren beharra. (Viriato apenas da Arrigorriaga baino mito gutxiago...) ¹⁹⁸ Hauxe bait dugu aspaldi beste auzi bat: “mitoen” mitoak – non mitoak pentsamendu zientifikoaren antonimoa esanahi bait du, oraindik XIX. mendeko positibista dogmatikoen antzera. De Lancreren su guztiak epelak uzten ditu, utzi ere, berrehun urte atzeratuta oraintxe ilustratu berri dugun zenbaiten sorgin oro kiskaltzeko zeloak.

Apenas dirudi, halere, objektibitate historikoaren arazoa denik eta, beharbada, horrelaxe ulertu nahita bezala ibiltzea da, ulertu nahi ez izatearen nahikoa agiri.

Karlomagoren Inperioaren zatiketarik alegia (op. cit., 39-40 eta 41). “Dès le Xe siècle la *Francia* est toute nationale” (op. cit., 83).

195 Segun nola ulertu Frantzia, “batasun” nazionalaren errealitatea alegia, hori beharbada trenbide sareaz lortu dela, esan ahal izango litzateke (hala, ez txantxetan bakarrik, Braudelek), ez behintzat 89ko Iraultzarekin; edo TBaz lortu dela, orainago; edo halako batasunik ez dela batere orain ere lortu, Paris eta Midia bat ez direlako, adibidez; edo klaseen antagonismoak nazio batik egotea eragotzen duelako, etc. Iraganerako aurkitzen diren problema berdintsuak alegatu ahal dira orain berton nazio batez mintzatzea “ez errigortsua” bihurtzeko.

196 Ik. Recalde, J. R., *La construcción de las naciones*, in 1982, 111: “Entre tales conceptos probablemente es el de *nación como unidad de destino*, que a su vez Ortega debía a Renan, el que más expresamente caracteriza la relación entre Ortega y Falange”. Ik. berton 50 or. orobat.

197 “Misioa”, “destino”, bistan da berrir, terminook ez direla XVI. edo XIX. mendeetan bezala ulertzen gaur; eta horregatik ez dagoela erabiltzerik ere orduan bezalaxe: lehen urrats batean, adiera erlijiosotik politikora pasa baziren, laikapen prozesuak urrats bat gehiago eman du eta oraingo mintzaira soziologiko edo politikoan berba haiek ezkutatu egin dira. Haiek lehen betetzen zuten funtzioa, alegia, haiek gabe bete liteke honez gero. Diputatuek, irakasleek, etab., Konstituzioari “zin egitea” esigitzen da (“aberriaren” esanahi sakrala eta haren zerbitzari hurbilenen karaktere magikoa, zaila da “mitologikokiago” nabarmentzea (hitzaren esanahi negatiboan orain); Gobernuak, Alderdiak, beren “teologiei” sinestekotan bederen, buruzagi eta mesnada feudalen antzera borrokatzen eta sakrifikatzen dira, Espainiaren, Euskadiren “zerbitzuan”.

198 Eta mitoak, nolabait ahistorikoa eta denboraz kanpokoa izan arren, historia egin egiten du, espresatzen duen kontzientziaz batera: Arrigorriagak beti bizkaitarren “askatasuna” esanahi du; baina Lope Garzia Salazarkoarentzat († 1476) askatasuna Bizkaiko Jaunaren aginte itundua da; Batxiler Zaldibiarentzat († 1575), “que aún no pagan alcabala y tienen grandes privilegios”; Lizentziatu Pozarentzat († 1591) bizkaitarren hidalgia unibertsala, etc.; eta Arana Goirrentzat menpegabezia nazionala, independentzia. Askatasuna ezin izan daiteke kontzeptu aldaezin bat bera –eta ez da: baina ba da!– berdina etikan, zuzenbidean eta soziologian; XIV. mendean, XVI. mendean eta XIX. mendean; Txinan eta hemen. Diferentzian eta identitatean bakarrik da historia posible.

Identitate (esanahi, balio) kolektiboa bezalaxe indibiduala, “mitoz” bakarrik artikulatu daiteke. Nola dauka Portugalek historiari, edo nola bilakatzen da nazio portugesa “pertsonaia” epiko bat?¹⁹⁹, galde litekeen bezalaxe bait legoke galdetzea edozein protagonista indibidualengatik hori bera (zutaz edo nitaz ere): Errolan heroi (indibidual) handia da bera zalantza gabe, baina bere ezpataren eta ekintzen bortitzagatik baino gehiago, haien misioagatik eta eskenategiagatik; hots, esanahia eta handitasuna eman, Ongiaren eta Gaizkiaren arteko azken borroka eskatologikoa, baso beltz eta mairu gaizto arteko eskenategi dramatiko batean, aurriruditzeak ematen dio (Ouriqueko edo Aljubarrotako batailari, edo Vasco da Gamaren nabigazioari bezalaxe). Ulertze “mitiko” honek –“objektiboa” bezain humano eta bidezkoak, hemen justifikatzen hasterik ez dagoen adiera batean²⁰⁰– bere arau estriktoak, bere logika eta zuzentasuna dauzka. Kontzientzia nazionalak –Erdi Aroan hasi gorputza hartzen eta Ernazimentuan jantzi ideologikoki–, denak daude, nahi bada, faltsifikazio historikoz beteta. Hori, ordea, apenas da gaur inon objektibitatearen edo errigore historikoaren auzirik, ikertzaileentzako egitekorik alegia²⁰¹, oso beste natura bateko problema baizik, eta bere zinezko mailan planteatu beharrekoa, planteatzekotan. Nazioen eta nazionalismoen teoria batzuek, alabaina, Estatu europar garaileen krimen historiko nefandoena ezkutatze

199 Nazioa “gizabanakoen gainetiko pertsona” bezala, *Volksgeist* kontzeptuak eta filosofia erromantikoak asmatu dutela, egunotan sinestarazi nahi liguketen horiek, ez dute nonbait irakurri, Erdi Aroan Boetioaren filosofia kontsolatzailearen antzera, Frantzia dama noble eta zorrotza zela jada Alain Chartieren *Quadriologue invectif*-en (1422), semeei diskurtsu bat egin ziezaiekeena, naturaren agindu legez aginduz bizia eman zien lur amaren defentsa. Charles d’Orleans (“De voir France que mon coeur aimer doit”), Villon, etab. ondoren, Ernazimentu frantseseko literaturan sinbolo topiko bilakatua dago *Frantzia ama*-rena: Du Bellay berak sortu eta hazi du (“Tu m’as nourri longtemps du lait de ta mamelle”); haren irudia lantuz agertzen zaio ikuskizun batean Ronsardi (“m’apparut tristement l’idole de la France”); semeen arteko gerragatik negarrez ari da (A. d’Aubigné: “France, mère affligée”), etab. Noski Petrarca baitan ere “madre benigna e pia” da Italia, “la patria in ch’io mi fido” (“Italia mia”) eta “gentil donna” Erroma, “tanta e tal madre” dena orobat, negarrez eta laguntza eske hain zuzen bera ere, “con gli occhi di dolor bagnati e molli” (“Spirto gentil”). Shakespeare baitan halaber “Then, England’s ground..., My mother and my nurse” esanez despeditzen da Bolingbroke desterrura joan behar duenean. Ama Lur ideia aparte, gizarte edo komunitate bat arrunt organismo edo gorputz gisa bururatzea, aldiz, gutxienez Aristotele bera bezain zaharra da gure tradizioan, Estoak eta San Paulok ongi aprobetxatua, Erdi Aroan (Joannes Salisburyskoa, etab.) txit maitatua eta gero ere beti guztiz korrientea.

200 Feyerabend, P., *Adiós a la razón*, Madril 1984. Id., *¿Por qué no Platón?*, Madrid 1985. Hübner, K., *Crítica de la razón científica*, Bartzelona 1981. Id., *Die Wahrheit des Mythos*, München 1985.

201 Jeanne d’Arc, ikerketa arazoa ote da? “Errealitate historikoaren” arazoak ote dira haren Jainkoagandiko ahotsak eta aginduak eta profeziak? Azken arnasa eman duenean uso bat hegan agertu dela “Frantzia aldetik”? Ahaleginak ahaleginda, haren bihotza ezin izan duela borroroak? Heriotze bapateko gaiztoz hil direla haren kondenatzaile guztiak? “Errealitate historikoaren” diferentzia ote da alegia Voltaireren eta Anouilharen artean dagoena? – Baina, errealitate historikoan, frantsesa al da Jeanne d’Arc?!!, – Beste zer DA, orduan, errealitate historikoan hain zuzen?

apropos asmatu antzekoek²⁰², ez ote da susmoa hartu behar, Ernazimentuko faltsifikazio mitikoei orain faltsifikazio “zientifikoa” gehitzen diela, galtzaileak askatzeko ez baino, irabazleen kausa beraren zerbitzuan beti?

Bibliografia

- ALBUQUERQUE, M. de, *A consciência nacional portuguesa. Ensaio da história das ideias políticas*, 2 lbki., Lisboa 1974.
- ALBUQUERQUE, M. de, *A expressão do poder em L. de Camões*, Lisboa 1988.
- ALONSO, D., “La recepción de ‘Os Lusíadas’ en España (1579-1650)”, in *Obras Completas*, vol. III, Madril 1974, 7-40.
- BIGALLI, D., “Sulle concezioni politiche de Luis de Camões”, in *Rivista di Storia della Filosofia* 47 (1992), 477-526.
- BORGES DE MACEDO, J., *Os Lusíadas e a história*, Lisboa 1979.
- BRAGA, T., *História da Literatura Portuguesa. II. Renascença*, d/g.
- CARVALHAO BUESCU, M. L., *Babel ou a ruptura do signo. A Gramática e os gramáticos portugueses do século XVI*, Lisboa 1983.
- CASTRO, A. de, *Camões e a sociedade do seu tempo*, Lisboa 1980.
- FRECHES, C. H., “Les *Lusiades*: une dynamique des mythes”, in *L’Humanisme portugais et l’Europe. Actes du XXIe Colloque International d’Etudes Humanistes*, Paris 1984.
- MENDES DOS REMEDIOS, *Camões e o ideal da sua obra*, Coimbra 1924.
- MESNARD, P., *L’Essor de la philosophie politique au XVIe siècle*, Paris 1977.
- OLIVEIRA MARTINS, P. J., *Camões. Os Lusíadas e a Renascença em Portugal*, Lisboa 1986 [jat.: Porto 1891].
- SARAIVA, A. J.-LOPES, A., *História da Literatura Portuguesa*, Porto 1985.
- SCHNEIDER, R., *Das Leiden des Camões*, Hamburg 1959.
- SERGIO, A., *Breve interpretação da historia de Portugal*, Lisboa 1983.
- SILVA DIAS, J. S., *Camões no Portugal de Quinhentos*, Lisboa 1981.
- VV., *Camões e a identidade nacional*, Lisboa 1983.
- VV., *Théorie et pratique politiques à la Renaissance. XVIIe Colloque International de Tours*, Paris 1977.

202 Karlos Santamariak honela idatzi du: “Una batalla semántica, más o menos invisible, acompaña siempre a toda batalla ideológica. Descendamos, pues, de la inocencia a la realidad. Hace casi dos siglos que la palabra ‘nación’ fue secuestrada por el jacobinismo francés. Desviándola de su sentido primario, fue aplicado de modo excluyente a la nación secundaria, es decir, al Estado-Nación, que era la pieza clave en la nueva ideología (...). En adelante la nación no podría ya ser pensada más que en función del Estado, como un Estado existente o como un Estado en potencia. Ya no se podría hablar de la nación sin confundirla con el Estado. Las nacionalidades primarias no sólo habrían quedado medio aplastadas por la nación secundaria, sino que sus defensores ni siquiera podrían encontrar un vocabulario adecuado para poder hablar de ellas”.

Historiaren inguruan mugitzen garenok historiografia lantzean erantzun nahi dugun oinarrizko galdera hau da: Zertarako Historia? Hauxe da historialariok behin baino gehiagotan gure bururari egiten diogun galdera. Eta ikasleek, beren isiltasunaren hormatik, irakaskuntzan dihardutenei akaso galdetzen dietena. Baina bereziki profesionalek maiz planteatzen dugun galdera da. Batez ere garai hauetan, historialari izan nahi dutenen kopurua jeisten ari denean, historia fakultatetako gelak beste karrera batzuk egin ezin izan dituztenek betetzen dituztenean... Historiografia liburu honek ez dio galdera horri erantzun zehatzik ematen; egia esan, erantzunak baino gehiago galderak plazaratzen ditu, Historiak dituen muga lainotsuak aztertzen saiatzen da, Historia zientzia dela zalantzan jartzen du... Liburu honetan parte hartzen duten egileak hauek dira: Ludger Mees, Eugenio Riaño, Pruden Garzia, Joseba Zulaika eta Joxe Azurmendik.

